



**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**SELF-DETERMİNASYON HAKKI BAĞLAMINDA
SSCB DÖNEMİ VE SONRASI TATARİSTAN
CUMHURİYETİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Meryem ÖZGÜR

Ocak - 2018



**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**SELF-DETERMİNASYON HAKKI BAĞLAMINDA
SSCB DÖNEMİ VE SONRASI TATARİSTAN
CUMHURİYETİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Meryem ÖZGÜR

Tez Danışmanı:
Yrd. Doç. Dr. Özlem YÜCEL

Ocak - 2018

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Meryem ÖZGÜR'ün hazırladığı ve jüri önünde savunduğu "Self-Determinasyon Hakkı Bağlamında SSCB Dönemi ve Sonrası Tataristan Cumhuriyeti" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Özlem YÜCEL

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Lütfullah KARAMAN

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Naim DEMİREL

Kurumu: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

İMZA

Tez Savunma Tarihi: 9 Ocak 2018

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Meryem Özgür

TEŞEKKÜRLER

Çalışmam sırasında desteklerini daima üzerimde hissettiğim değerli ailem ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Nihayetinde, bu çalışmanın başından sonuna kadar bilgi ve tecrübesi ile bana yol gösteren, kapısı her zaman bütün sorularıma sabır ve güler yüzü ile açık olan kıymetli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Özlem Yücel'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Meryem Özgür
İstanbul, Ocak, 2018

İÇİNDEKİLER

ONAY	ii
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	iii
TEŞEKKÜRLER.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA SELF-DETERMİNASYON HAKKI 6	
A. Self Determinasyon Hakkının Tarihsel Gelişim Süreci.....	7
1. 1789 Fransız Devrimi	8
2. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Self-Determinasyon	
Hakkı.....	9
2.1. Lenin'in Self-Determinasyon Hakkı Tanımı	9
2.2. Wilson'un Self-Determinasyon Hakkı Tanımı	11
2.3. Milletler Cemiyeti Dönemi ve Aaland Adaları Sorunu ...	13
B. Self-Determinasyon Hakkının Uluslararası Hukuk	
Belgelerinde Yer Alması.....	15
1. BM Belgelerinde Self-Determinasyon Hakkı.....	15
1.1. Birleşmiş Milletler Şartı	15
1.2. Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararları.....	16
1.2.1. 14 Aralık 1960 Tarihli Sömürge Yönetimi Altındaki	
Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri.....	16
1.2.2. 14 Aralık 1962 Tarihli Doğal Kaynaklar Üzerinde	
Daimî Egemenlik Kararı	18
1.2.3. 24 Ekim 1970 Tarihli Dostane İlişkiler Bildirisi	18
1.2.4. 4 Aralık 1986 Tarihli Kalkınma Hakkına İlişkin	
Bildiri	20
1.3. 16 Aralık 1966 Tarihli İkiz Sözleşmeler	21
2. Self-Determinasyon Hakkının BM Dışı Belgelerde Yer	
Alması.....	22

C. Self-Determinasyon Hakkının Teorik Çerçevesi	24
---	----

II. BÖLÜM

KAZAN TATARLARI VE RUSYA İLE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	39
A. SSCB Öncesi Tataristan: Kazan Hanlığı ve Çarlık Dönemi	41
1. İdil Bulgarları ve Moğol İstilasası	42
2. Kazan Hanlığı: Tatar-Rus İlişkileri (1437-1552)	44
3. Rus Çarlığı Dönemi: Tatarlara Yönelik Politikalar (1552-1905).....	47
B. SSCB Dönemi Tataristan: Özerk Bir Devlet.....	52
D. Tarihi Süreç İçinde Tatar Kimliğinin Gelişmesi.....	57
C. Rusya Federalizmi.....	67

III. BÖLÜM

TATARİSTAN'IN SELF-DETERMİNASYON HAKKI ve RUSYA FEDERASYONU	70
A. SSCB'nin Dağılma Süreci ve Tataristan Cumhuriyeti	73
1. Tataristan'ın Bağımsızlık Deklarasyonu	75
2. Referandum ve Tataristan Anayasasının Oluşturulması	80
1. 1994 Tarihli Tataristan ve Rusya Arasında Yetki Paylaşımı Anlaşması ve Anlaşmaya Karşı Tepkiler.....	85
2. 2007 Tarihli Tataristan ve Rusya Arasında Yetki Paylaşımı Anlaşması ve Anlaşmaya Karşı Tepkiler.....	91
B. Tataristan Cumhuriyeti'nin Statüsünün Analizi	93
C. Rus Ulusal Çıkarı	97
D. Yetki Paylaşımı Anlaşmaları ve Çeçenistan Karşılaştırması.....	99
E. Tataristan ve Rusya İlişkilerinin Geleceği	107

SONUÇ	113
--------------------	-----

KAYNAKÇA	118
-----------------------	-----

EKLER	133
--------------------	-----

Ek-1. SSCB Dönemi Tatar Nüfusu.....	134
-------------------------------------	-----

Ek-2. Tatarların Rusya İçindeki Yerleşim Yoğunluğu	136
--	-----

Ek-3. Tataristan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı.....	138
--	-----

Ek-4. Rusya Federasyonu İçinde Federe Cumhuriyetler	140
---	-----

ÖZ GEÇMİŞ	142
------------------------	-----

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz	Bakınız
Çev	Çeviren
FBIS	Foreign Broadcast Information Service
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
MC	Milletler Cemiyeti
NATO	North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
RF	Rusya Federasyonu
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
THM	Tatar Halk Merkezi
TÖSSC	Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
UAD	Uluslararası Adalet Divanı

ÖZET

Tataristan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu ile olan ilişkisi, kendi geleceğini belirleme hakkı olarak da ifade edilen self-determinasyon hakkı kapsamında şekillenmektedir. Tataristan ve Rusya, kendi tarihleri boyunca sürekli bir etkileşim içinde olmuşlardır. Tataristan ve Rusya, oluşan bu yeni düzen içinde bekalarını devam ettirebilmek için bir takım siyasi ve ekonomik öncelikler doğrultusunda self-determinasyon hakkını ortaya koymaktadır.

SSCB'nin dağılması ile bu coğrafyada ortaya çıkan yeni düzen, cumhuriyetlerin bağımsızlığını ilan etmeleri ile sonuçlanırken; Tataristan gibi özerk cumhuriyetler ise, bağımsızlık mücadelesi içine girmişlerdir. Rusya Federasyonu'nun diğer federe yapılar ile arasındaki ilişkiler Federasyon Anlaşması kapsamında şekillenmiştir. Merkez ve federe yapılar arasındaki ilişkileri düzenleyen bu yapının dışında kalan Tataristan Cumhuriyeti, 15 Şubat 1994 ve 26 Temmuz 2007 tarihli anlaşmalar ile Federasyon'un 'sözleşmeli cumhuriyet' olarak tanımlanan bir parçası haline gelmiştir.

Tataristan'ın statüsünü self-determinasyon hakkı bağlamında açıklamayı amaçlayan bu çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır: Tataristan Cumhuriyeti uluslararası hukukun önemli bir hakkı olarak ortaya çıkan self-determinasyon hakkını kullanabilmekte midir? Bu hakka sahip ise, hakkın teorik çerçevesinden hareketle Tatar halkının self-determinasyon hakkı sınırları nelerdir? Hakkın üç farklı boyutu olarak ortaya çıkan dış self-determinasyon hakkı, iç self-determinasyon hakkı ve ekonomik self-determinasyon hakkı Tataristan örneğinde nasıl şekillenmektedir?

Anahtar Kelimeler: Tataristan, Rusya, Egemenlik, Self-Determinasyon, Uluslararası Hukuk.

ABSTRACT

The status of the Republic of Tatarstan with Russian Federation is shaped within the right of designating its own future or as it widely known the right to self-determination. Throughout their history, Tatarstan and Russia have been continuously in interactive relations. In order to maintain their survival within the newly constituted order, Tatarstan and Russia, in accordance with right to self-determination are revealing certain political and economic priorities.

After the dissolution of the Soviet Union the new order emerging in this geography resulted with the declaration of independence by regional republics; however autonomous republics, such as Tatarstan, have entered into in the struggle for independence. Relations between the Russian Federation and other federate structures have been shaped by the Federation Agreement. The Republic of Tatarstan, apart from this structure which regulates the relations between the central and federate structures, has become a part of the Russian Federation, defined as ‘contracted republic’ by bilateral agreements of 15 February 1994 and 25 July 2007.

This study aims to explain Tatarstan’s status within the context of the right to self-determination trying to find answers to the following questions: Does the Republic of Tatarstan have the right to self-determination as an important right of international law? If so, what are the limits of Tatar people’s right to self-determination within the theoretical frame of that right? In regard to the three dimensions of that right; namely, the right to external self-determination, the right to internal one, and the right to economic one, does the Tatarstan case actually display?

Keywords: Tatarstan, Russia, Sovereignty, Self-Determination, International Law.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği ve günümüz Rusya Federasyonu'nun bulunduğu coğrafya çok çeşitli etnik, dini, kültürel kimlikleri içinde barındıran bir bölge özelliği taşımaktadır. Tarih boyu bölgede hüküm sürmüş olan farklı imparatorluk ve hanlıklar, çeşitli etnik yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve günümüze kadar varlığını sürdüren topluluklar, irili ufaklı özerk ve bağımsız devletler tarih sahnesinde yer almıştır. Konumuzun da ana temasını oluşturan Türki topluluklardan biri olan İdil/Volga boyu Bulgarları ve Slav asıllı Rus Knezlikleri (Prenslikleri) bölgede uzun süre varlık gösteren iki önemli aktördür.

Söz konusu iki topluluk arasında, özellikle ticaretin birincil öneme sahip olduğu bir ilişki süregelmiştir. Ne var ki, bölgedeki dengeler Moğolların bu topraklar üzerinde hâkimiyet kurması ile değişmiştir. Altın Orda devletinin on üçüncü yüzyılda giderek zayıflaması ve nihayetinde dağılması ile bölgede yeni hanlıklar ortaya çıkmıştır. Konumuz açısından önem arz eden bu hanlıklardan biri Kazan Hanlığı'dır.

Kazan Hanlığı, Korkunç İvan olarak bilinen IV. İvan tarafından 1552 tarihinde istila edilmiştir. Kazan Hanlığı'nın Rus hâkimiyeti altına girmesi ile beraber, bu bölgede yaşayan halka ve özellikle Müslümanlara karşı asimilasyon anlamına gelen Hristiyanlaştırma politikaları uygulanmaya başlamıştır. Böylece, Kazan Hanlığı halkının tekrardan tarih sahnesine çıkışı 1920 tarihine kadar ertelenmiştir.

Kazan Hanlığı halkı günümüzde Tataristan Cumhuriyeti'ni oluşturmaktadır. Tatar halkı, tarihinden gelen birikim ile köklü bir devlet geleneğine sahiptir. Altın Orda devletine kadar olan süreçte İdil Bulgarları, Altın Orda devletinden sonra ise, on beşinci ve on altıncı yüzyıllar arasında Kazan Hanlığı olarak varlığını devam ettirmiştir.

Tatar halkının canlanması ve bir zamanlar özgür oldukları topraklarda tekrar egemen bir devlet olma fikri, Çarlık Rusya'sının yıkılmasıyla sonuçlanan 1917 Ekim Devrimi'ne dayanmaktadır. Lenin'in önderliğinde gerçekleşen Bolşevik devrimi, bu

coğrafyada barınan bütün etnik unsurlar tarafından, özgürlük vaatmesi sebebiyle desteklenmiştir. Lenin, devrimin hedefine ulaşması için izlediği politikalarda, halkların kendi geleceğini belirlemesi anlamına gelen self-determinasyon hakkının sıkı bir savunucusu olmuştur. Bundan destek alan halklar da Çarlık Rusya'sına karşı kendi bağımsızlık taleplerini daha açık bir şekilde ifade etme cesaretini bulmuşlardır.

Baltık ülkeleri gibi bundan destek alan halklar bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamış ve Lenin'in tahmin etmediği bir şekilde imparatorluk toprakları dağılma riski ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla, Lenin toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla federalizme yönelmiş ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulmuştur. Cumhuriyet, özerk cumhuriyet ve diğer özerk oluşumlardan meydana gelen bu yapı, merkezde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne (RSFSC) bağlı çok uluslu bileşik bir federatif sistem şeklini almıştır. Dolayısıyla, devrimin neticeleri Tatar halkı nezdinde olduğu gibi bütün Rusya topraklarındaki diğer halklar açısından da hüsrarla sonuçlanmıştır. Bolşevikler federalizmin ilanı ve komünizm ideolojisi ile birlikte kendi merkeziyetçilik anlayışları ışığında 'imparatorluğu' yetmiş yıl daha yaşatmışlardır.

Tataristan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık serüveninin Bolşevik devrimi ile başladığı söylenebilir. Bu süreçte Tatar halkı özellikle Rusya Müslümanları şemsiyesi altında eğitim, siyasi ve kültürel çalışmalara önem vererek kendi milli unsurlarının tekrardan harekete geçmesini sağlamıştır. Başarısı sorgulanır olmakla beraber 27 Mayıs 1920 tarihinde özerklik statüsü elde ederek, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TÖSSC) olarak SSCB içinde yer almıştır (Rorlich, 2000: 276-283).

1991 tarihine gelindiğinde Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması ile birlikte, Birlik içinde yer alan bütün cumhuriyetler birer egemen bağımsız devlet olarak yeni uluslararası sistemde yerlerini almışlardır. Tataristan Cumhuriyeti ise, Birlik içinde RSFSC'nin bir öznesi olması nedeniyle, diğer cumhuriyetler gibi bağımsız bir statü elde edememiştir. Buna rağmen, Tataristan Yüksek Şurası, 30 Ağustos 1990 tarihinde bağımsızlığını ilan eden bir deklarasyon yayınlamış ve akabinde kendi anayasasını oluşturmuştur (Belaya Kniga Tatarstana, 1996). Tabii ki, söz konusu bu gelişmeler Rusya Federasyonu açısından meşru görülmemiş, daha çok tek taraflı bir bağımsızlık ilanı olarak değerlendirilmiştir.

Tataristan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu içindeki statüsünü tarihi parametreler ışığında ele alan bu çalışma, Tataristan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını self-determinasyon hakkı bağlamında incelemeyi hedeflemektedir.

Self-determinasyon hakkı, uluslararası hukukta farklı anlamlarda yorumlanmakta ve sınırları tartışılmaktadır. Özellikle, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bu haktan sıkça bahsedilmeye başlanmıştır. Bolşevik devrimin lideri Lenin ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanı Wilson, bu hakkın farklı perspektiflerini ortaya koymuşlardır. Lenin, self-determinasyon hakkını sosyalizmin gerçekleşmesinde bir araç, Wilson ise, liberal bir söylem üzerinden hareket ederek, uluslararası barışın sağlanmasında temel bir hak olarak görmüştür. Kavramın ilke mi, hak mı olduğu sorunu ilk başlarda uluslararası sistemde tartışılrsa da siyasi önemi yüksek olmakla beraber, günümüzde self-determinasyonun bir hak olduğu uluslararası hukukta kabul edilmektedir.

Hakkın uluslararası hukukta net bir tanımının bulunmaması sebebiyle literatürde buna yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu yönde Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında ve Afrika Birliği gibi diğer bölgesel örgütlerin de kabul etmiş olduğu belgeler, yeterli ölçüde olmamakla birlikte, bu hakkın gelişmesine katkı sağlamıştır. Self-determinasyon hakkının sömürgecilik bağlamında ve halklar bağlamında genel kabulü söz konusu iken, azınlık veya belirli bir egemen devletin sınırları içinde yaşayan halkların bu hakkı kullanması sınırlandırılmıştır.

Tabii ki, self-determinasyon hakkının insan hakları belgelerinde de yer alması bu hakkı kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, devletlerin insan hakları belgelerinin tarafı olması ve bu sözleşmelerin belirli siyasi ağırlıklarının olması, uluslararası toplumun bu hakka olan saygısını arttırmaktadır. Bununla birlikte, halkların kendi doğal kaynaklarını serbestçe kullanabilmesi ve kendi belirledikleri siyasi yönetim de self-determinasyon hakkının farklı boyutlarını oluşturmaktadır. Böylece, self-determinasyon hakkının üç farklı boyutu ortaya çıkmaktadır. Bunlar: a) halkın kendi iradesi ile belirlediği bir siyasi yönetime ve yöneticilere sahip olması anlamına gelen *iç self-determinasyon hakkı*; b) bağımsız bir devlet kurma, başka bir devlete entegre olma veya ana devletten ayrılmama anlamına gelen *dış self-determinasyon hakkı*; c) devletin kendi doğal kaynaklarını kendi iradesi ve çıkarları doğrultusunda kullanması anlamına gelen *ekonomik self-determinasyon hakkı* olarak ifade edilmektedir.

Bu çalışmanın hedefi, self-determinasyon hakkının farklı boyutlarının olması ve uluslararası sistemdeki uygulamalarının çeşitliliği noktasından hareketle, Tataristan'ın self-determinasyon hakkının hangi boyutunu kullandığını ve Rusya Federasyonu içinde bulunan diğer özerk yönetimlerden ne ölçüde farklı bir statüye sahip olduğunu araştırmaktır. Tataristan'ın bağımsızlık durumunu incelerken, Rusya Federasyon sistemini de inceleyen bu çalışma, federe devletler ve merkezi yönetim arasındaki ilişkileri de analiz edecektir.

Tataristan'ın Rusya Federasyonu ile olan ilişkileri farklı düzeylerde yürütülmektedir. Bunlar arasında dini, etnik ve kültürel olarak bir sınıflandırma oluştururken; diğer yönden, ekonomik ve siyasal anlamda bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Fakat bu ayrımlar, Rusya ve Tataristan ilişkilerini anlamlandırmada yeterli bir analiz düzeyi olarak görülmemelidir. Çünkü, genel anlamda devletlerin daha çok iç politik yapılanmaları ile ilgili olan bu kavramların dışında, Tataristan halkının bulunduğu coğrafyanın derin bir tarihini de tahlil etmek gerekmektedir.

Rusya Federasyonu ve Tataristan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin temeli SSCB'nin yıkılmasından sonra yapılan 15 Şubat 1994 tarihli ve 26 Temmuz 2007 tarihli iki sözleşmeye dayanmaktadır. Her iki sözleşme de gerek siyasi gerek hukuki meselelerin analizinde önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın özünü oluşturan ana tema, self-determinasyon hakkının teorik çerçevesinden hareketle günümüz Tataristan'ın statüsünün tespit edilmesidir. Bu bağlamda, Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında yapılmış olan yetki anlaşmalarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Rusya Federasyonu'nun diğer unsurları gibi bir federal anlaşma ile değil de ayrı bir sözleşme ile dahil olan Tataristan Cumhuriyeti'nin yasama yürütme ve yargı unsurlarını dikkate alarak, söz konusu iki devlet arasında kurulan anlaşmanın kapsamı tartışılacaktır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu çalışma Tataristan'ın bağımsızlığı ve federal sistem içinde kalıp kalmaması gibi tartışmalara bir cevap arama amacı taşımamaktadır. Bu çalışma ile self-determinasyon hakkının farklı boyutları analiz edilerek, Tataristan'ın söz konusu hakkın hangi boyutunu kullandığı ele alınacaktır. Aynı zamanda, uluslararası hukuk belgelerinde ve uygulamalarında geçen söz konusu hakkın Tataristan vakasında nasıl şekillendiği ve self-determinasyon hakkının unsurlarının ne kadarı ile pratiğe geçirildiği incelenecektir.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, self-determinasyon hakkı bağlamında Tataristan'ın bağımsız ve egemen bir devlet olma yolundaki çalışmalarını, millet ve halk bilincinin oluşmasını, Bolşevik devrimi ile ortaya çıkan milli uyanış ve ilerleyen süreçte SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan özgür Tatar iradesini ve günümüz şartları dikkate alınarak Tataristan Cumhuriyeti'nin statüsünü ortaya koymaktır.

Tataristan'ın statüsünü, self-determinasyon hakkı kapsamında açıklamayı hedefleyen bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, self-determinasyon hakkının tarihi gelişim süreci, teorik çerçevesi ve uluslararası hukuk açısından hakkın farklı boyutları ele alınarak, bu çalışmanın tartışacağı temel konunun daha iyi bir şekilde anlaşılması sağlanacaktır.

İkinci bölümde, Tataristan Cumhuriyeti'nin tarihsel arka planı ele alınacaktır. Kazan Hanlığı'ndan Tataristan Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar olan süreçte, Rus Çarlığı, SSCB dönemi ve SSCB sonrası Tatar-Rus ilişkileri incelenecektir. Bununla birlikte, merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin önemli bir kısmını yansıtmaması nedeniyle Rusya'nın federasyon sistemi ele alınacaktır. Tataristan Cumhuriyeti statüsü self-determinasyon hakkı çerçevesinde değerlendirilirken aynı zamanda, söz konusu hak için önemli olan halk -Tatar halkı- kavramının da tarihi süreç içinde nasıl şekillendiği ve ne gibi değişimlere uğradığı incelenecektir. Böylece, Tatar kimliğinin tarihsel gelişim süreci ele alınarak bağımsız bir devlet olma yolunda etkili olan Tatar halkının rolüne yer verilecektir.

Son bölümde ise, daha önce ortaya konulmuş olan self-determinasyon hakkı kavramı üzerinden hareketle, Tataristan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu ile ilişkileri, anayasa ve anlaşmalar çerçevesinde federasyon içindeki statüsü analiz edilerek, self-determinasyon hakkını hangi şekilde kullandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda, Tataristan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu açısından önemi 'Rus Ulusal Çıkarı' başlığı altında değerlendirilerek, konunun uluslararası ilişkiler boyutu ele alınacaktır. Ayrıca, Rusya'nın federe devletler ile yaptığı yetki paylaşımı anlaşmalarının özellikleri ve bu doğrultuda Tataristan ile Çeçenistan karşılaştırılmasına yer verilecektir. Son olarak ise, Tataristan ve Rusya ilişkilerinin geleceği değerlendirilecektir.

I. BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA SELF- DETERMINASYON HAKKI

Bu hala doğrudur ki, self-determinasyonun ilk parçası kendi [sözcüğüdür]. Zihinlerimizde ve ruhlarımızda sömürgecilerin kontrol ve otoritesini, onların bizim kim olduğumuzu ve haklarımızın ne olduğunu tanımlamalarını, neyin faydalı olduğu ve nasıl yaşanılmalı tanımlamalarını, onların riyakâr ve edilgenleştirici değerlerini reddetmeliyiz. Onların istediği gibi biri olmaya isyan etmeliyiz, atalarımızın özelliklerini hatırlanmalı ve bu hatıralar ile hareket etmeliyiz. Hayatta kalmamızı sağlayacak türden manevi bir devrimdir bu (alıntılayan Corntassel, 2008: 105).

Taiiaki Alfred, 2005

Birinci Dünya Savaşı sonucunda imparatorlukların yıkılması ile beraber self-determinasyon hakkı pratiğe geçirilmiştir. Dönemin önemli iki ismi Lenin ve Wilson, bu hakkın gelişmesinde etkili rol oynamıştır. Lenin ve Wilson'un ortaya koymuş olduğu self-determinasyon hakkı tanımı birçok açıdan farklılık göstermektedir. Her ikisinin de durmuş oldukları ideolojik ve politik zeminler birbirinden uzaktır. Bununla beraber, self-determinasyon hakkının boyutu ve sonuçları anlamında da farklılıklar vardır. Lenin self-determinasyon hakkını bağımsızlık ve yabancı hâkimiyetinden kurtulma olarak tanımlarken, Wilson daha ziyade iç self-determinasyon hakkı olarak adlandırılabilir demokrasî özgürlüğünün bir parçası olarak, kendi yönetim biçimini seçme özgürlüğünü savunmuştur.

Bu bölümün hedefi öncelikle self-determinasyon hakkının tarihsel gelişim sürecini incelemektir. Genel olarak Fransız Devrimi'ni temel olarak alan bu bölümde iktidarın halka karşı sorumlu olması gerektiği fikrinin oluşmaya başladığı süreç analiz edilerek halkların self-determinasyon hakkını açıklanacaktır.

Devamında, self-determinasyon hakkının uluslararası hukuk belgelerinde yer almasına değinerek söz konusu hakkın hem siyasi hem de hukuki zemini ortaya konulacaktır. Öncelikle self-determinasyon hakkına BM Şartı, İkiz Sözleşmeler ve

birçok BM Genel Kurul tarafından kabul edilen belgelerde değinilmiştir. BM'nin dışında ise, AGİT ve Afrika Birliği gibi bölgesel örgütlenmeler içinde de self-determinasyon hakkı yer almıştır. Ne var ki, ilgili belgeler self-determinasyon hakkını ele alırken kapsamı ve içeriği anlamında yeterli bir tanımlamada bulunmamıştır. Fakat, her bir belge self-determinasyon kavramının gelişmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır.

A. Self Determinasyon Hakkının Tarihsel Gelişim Süreci

1648 Vestfalya Barışı sürecinde ortaya çıkan 'ulus' ve 'devlet' kavramlarının gelişmesi self-determinasyon hakkının ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda oluşan yeni uluslararası sistem, mikro devletlerin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Ulus devlet ve milliyetçilik hareketlerinin devrimsel sembolleri bu hakkın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Böylece, self-determinasyon hakkı, 'devletin halkına karşı sorumlu olması' temelinde Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız Devrimi'ne (1789) kadar dayandırılabilir. İlerleyen süreçte Birinci Dünya Savaşı sırasında Woodrow Wilson tarafından, barışın sağlanması açısından önemli bir hak olarak ortaya çıkarken, Lenin ve Stalin ise, sosyalist devrimin gerçekleşmesinde bir araç olarak tüm halklar için self-determinasyondan bahsetmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz., Cassese, 1995, 11-13).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan ve Osmanlı gibi imparatorlukların yıkılması ve özellikle sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinde, sömürge altında yaşayan birçok devletin bağımsızlıkları self-determinasyon hakkı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler, evrensel dünya barışının korunması ve insan hakları unsurları ile beraber bu hakka yer vermiştir. Self-determinasyon kavramının, uluslararası hukuk literatürüne halkların sahip olduğu bir hak olarak girmesi BM Şartı ile gerçekleşmiştir. Zaman içinde, birçok evrensel ve bölgesel örgütlenmelerin bu hakka atıf yapmaları self-determinasyon hakkının kapsamını geliştirmiştir.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve SSCB'nin dağılması ile beraber ortaya çıkan devletler de bu hak kapsamında birer egemen devlet haline gelmişlerdir. Günümüzde önemli bir insan hakkı olarak görülen self-determinasyon hakkı

bahsedilen bu gelişmeler doğrultusunda çeşitli boyutlarda yorumlanmış ve farklı aşamalarda pratiğe geçirilmiştir.

1. 1789 Fransız Devrimi

Self-determinasyon hakkının gelişmesinde, yönetimin halkın egemenliğine dayanması gerektiği fikri ve Rousseau'nun ileri sürmüş olduğu halkın egemenliği kavramı önemli bir zemin oluşturmaktadır. Rousseau'ya göre halkın egemenliği genel iradeye dayanmaktadır. Genel irade ise, toplumun ortak çıkarlarından beslenmektedir (Heywood, 1997: 115). Cobban, Rousseau'un fikirlerinin 19.yüzyıl self-determinasyon düşüncesine doğrudan öncülük ettiğini ileri sürmüştür (Heater, 1994: 2, 3). Diğer bir düşünür, John Stuart Mill, halkın iradesinin iktidara yansımalarının önemine vurgu yapmıştır. Halk temelli öne çıkan bu görüşler liberalizm bağlamında; demokrasi ve özgürlük kavramı ile self-determinasyon hakkının gelişmesinde etkili rol oynamıştır (ayrıntılı bilgi için bkz., Philpott, 1995).

19. yüzyılda ulusların birer devlet haline gelmesi ve ulus-devlet sisteminin benimsemiş olduğu 'ideal devlet, tek uluslu devlettir' kavramı, self-determinasyon hakkının gelişmesine zemin hazırlamıştır (Thornberry, 1989: 869). Bu doğrultuda, 19. yüzyıl self-determinasyon hakkının gelişmesinde İtalyan hukukçu Mazzini önemli bir yere sahiptir (Heater, 1994: 7). Mazzini self-determinasyon hakkının uzun süreli bir barış için gerekli olduğunu savunmakta olup, (Recchia ve Urbinati, 2009: 22) asıl hedefi, İtalyan devletlerini ve Avrupa'yı demokrasi ve self-determinasyon hakkına dayanarak tekrardan biçimlendirmek olmuştur (Recchia ve Urbinati, 2009: 1).

Fransız Devrimi, mutlak otoritenin halk üzerindeki baskıcı gücünü sınırlandırma, iktidarın gücünü halktan alması ve iktidarın halka karşı sorumlu olmasını hedeflemiştir. Devrim öncesinde hakim olan monarşinin başında olan Fransa Kralı XV Louis, mutlak gücün ancak kendisinde olduğunu Paris Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada deklare ederek, (Keitner, 2000: 11) otoriteyi kendi üzerinde sınırlandırmıştır. Dolayısıyla, Fransız Devrimi ile 'ulus' ve 'devlet' kavramı uluslararası sistemin temel unsuru haline gelmiş ve milliyetçilik hareketlerinin şekillenmesinde önemli birer araç olmuştur. Leon Duguit, devrim sonrası gelişen sistemde ulus ve devlet kavramı ile ilgili şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur:

Egemenliğin kaynağı ve gerçek sahibi halktır. Halk bütün davranışlarıyla, vicdanıyla ve iradesiyle bir bireydir. Birey olan halk gerçekte devletten farklıdır; halk devlete göre daha eski bir kavramdır; devlet halkın olduğu yer dışında var olamazken halk devlet olmadan veya henüz ortada bir devlet mevcut değilken bile varlığını sürdürebilir (alıntılayan Keitner, 2000: 12).

Halkın egemenliği kavramı temelinde gelişen Fransız Devrimi sonucunda kurulan Ulusal Meclis 26 Ağustos 1789 tarihinde İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi'ni ilan etmiştir. Bu bildiri Amerikan Hakları Bildirgesi'nden etkilenmiştir. Metinler arasındaki benzerlik, insan saygınlığı anlamında ortak değerler taşımaktadır. Bildiri'nin self determinasyon hakkı kapsamındaki önemi ise, Devrimin hâkim olan monarşiye, tek merkezli otoriteye karşı halkın zaferi anlamını taşımasıdır. Bildiri'nin temel özelliği ise, devletin egemenliğinin ve meşruluğunun birincil kaynağını halk olarak görmesi ve yönetimin halka karşı sorumlu olmasıdır. Lefebvre'ye göre, egemen olan halk olduğuna göre, devletin halka karşı olan sorumluluğunu yerine getirmemesi durumunda söz konusu Bildiri, halka direnme hakkı vermiştir (2015: 151-153). Bildirge'nin III. ilkesi "Ulus her şeyden önce bütün egemenliğin kaynağıdır; hiçbir birey ya da hiçbir organ açıkça ulustan alınmayan bir yetkiyle donatılamaz" (Doyle, 2015: 27) ifadesi de teyit edici bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Fransa ilan etmiş olduğu halkların self-determinasyon hakkını sonraki süreçte farklı amaçlar doğrultusunda kullanmıştır. İlhak edilen toprakların meşrulaştırılmasını bu hakka dayandırmıştır. Alsas halkının Fransa'ya katılma isteğini, Alsas'ın Fransa topraklarına ait olduğu ve bu bölgenin 1648 Vestfalya Barışı'na dayanılarak Almanlar tarafında yönetilemeyeceği düşüncesiyle ifade etmiştir. Fransa'ya göre, Alsaslıların talepleri Anlaşmadan üstün gelmektedir (Cassese, 1995: 11, 12).

2. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Self-Determinasyon Hakkı

2.1. Lenin'in Self-Determinasyon Hakkı Tanımı

Lenin tarafından, self-determinasyon hakkı devrimci bir özellik taşımakta olup, "ulusal sorunun çözümünde vazgeçilmez bir unsur" (Stalin, 2012: 71) olarak ele alınmıştır. Marksist programda, self-determinasyon hakkı, demokratik bir yönetim için verilmesi ve saygı gösterilmesi gereken bir hak olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, "kapitalizmin yenilgiye uğratılması" ve "uluslararası sosyal-demokrasinin" (Lenin, 2014: 91) gerçekleşebilmesi için self-determinasyon hakkını

savunmaktadır. Ayrıca, Lenin uluslararası toplumda self-determinasyon hakkının halkların özgürlüğünün temel kriteri olarak benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Lenin'in asıl hedefi, baskı altında yaşamış olan insanların özgürlüklerini destekleyerek, bunu sosyalist devrimin gerçekleşmesine yardımcı olabilecek bir dayanak olarak görmektir (Cassese, 1995: 14, 15).

Çarlık sisteminin, özellikle Romanovlar'ın ulusları ezen yapısını eleştiren Lenin, Marks ve Engels'in "başka ulusları ezen bir ulus, özgür olamaz" (alıntılardan Lenin, 2014: 121) sözü üzerinden hareket etmiştir. Bu anlamda, Marks'ın İrlanda'nın bağımsızlığına yönelik desteğinin de yine sosyalist hareketlerin çıkarları için olduğunu belirterek, self-determinasyon hakkının sosyalist devrimin amaçlarını gerçekleştirdiği ölçüde desteklendiğini ortaya koymuştur (Lenin, 2014: 119-123). Çarlık rejiminin Bolşevik devrimi ile yıkılması sürecinde Lenin ve Stalin 15 Kasım 1917'de Rus Halkların Hakları Deklarasyonu'nu yayınlamıştır (metin için bkz., <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5307/>). Yayımlanan bu deklarasyonda Rusya milletleri ile ilgili soruna yönelik şu maddelere yer vermiştir:

- Rusya halklarının eşitliği ve egemenliği.
- Ayrılma ve kendi başına bağımsız devlet kurma hakkı olarak Rusya halklarının kendi geleceklerini belirleme hakkı.
- Bütün ve her türlü milli ve milli-dini imtiyazların ve sınırlamaların kaldırılması.
- Rusya topraklarında yaşayan milli azınlık ve etnografik grupların özgürce gelişmesi.

İlan edilen bu Deklarasyon' da self-determinasyon hakkına açık bir şekilde destek verilmesine rağmen, bu haktan tek yararlanabilen ülke Finlandiya ve Polonya olmuştur. Diğer cumhuriyetler ise, merkeze daha bağımlı hale gelmişlerdir. Dudkina, diğer cumhuriyetlerin merkeze daha fazla bağlı hale geldiğini belirtmiştir. Dolayısıyla self-determinasyon hakkının tanınması daha çok Sovyet sisteminin kurulduğu cumhuriyetler arası ilişkilerde görülmekteydi (Dudkina, 2010).

Lenin, self-determinasyon hakkını, demokratik bir çözüm olarak tanımlamakta ve ulusların zorla bir devlet sınırı içinde tutulmasına karşı çıkmaktadır. Lenin'in savunmuş olduğu self-determinasyon hakkı, ayrılma anlamı taşımamakta olup, zaten ayrılmış olan bölgelerin içindeki sorunların demokratik bir yol ile çözülmesi anlamına gelmekteydi. Bu açıklama, Lenin'in üstünde durmuş olduğu 'halk demokrasisi' üzerinden de okunabilmektedir. Self-determinasyon hakkı, bir halkın

demokratik anlamda ulaşabileceği bir unsur olduğuna göre, bu noktada ifade edilen demokrasi türü Marksist ilkelerin dayanak alındığı bir demokrasi türüdür (Heywood, 1997: 118). Böylece, ulusların eşitliğini ve “ezilen ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını, yani siyasal bakımdan serbestçe ayrılma hakkını”(Lenin, 2014: 134, 135) savunan bir demokrasi oluşturulması gerektiği fikrini ele almıştır.

Lenin ve diğer Sovyet düşünürleri tarafından self-determinasyon hakkı üç unsur çerçevesinde ele alınmıştır. Bunlardan ilki, herhangi bir etnik veya milli yapıya sahip olan grupların bu haktan yararlanabilecekleridir. İkinci unsur, askeri çatışmalar sonucunda toprakların paylaşılması sırasında ve son olarak da tüm sömürge ülkelerin özgürlüğü için tanımlanmış bir hak olarak benimsenmiş olmasıdır (Cassese, 1995: 16).

Bununla beraber Lenin, self-determinasyon hakkını üç tip ülke sınıflandırması yaparak açıklamaktadır. İlk sınıflandırma, burjuva ulusal hareketlerini tamamlamış, kapitalist ülkeler olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Batı Avrupa devletleridir. İkinci tip ülkeler ise, Avusturya, Balkanlar ve Rusya’dır. “Bu ülkelerdeki proletaryanın görevleri, hem kendi burjuva demokratik reformlarını tamamlamak, hem başka ülkelerdeki sosyalist devrime destek olmak bakımından ulusların kaderlerini tayin hakkına sahip çıkmadan yerine getirilemez” (Lenin, 2014: 143). Üçüncü tip ülkeler olarak, Çin, İran ve Türkiye’yi ele almıştır. Kalabalık nüfusa sahip olan bu ülkelerde henüz burjuva hareketleri başlamamıştır. “Sosyalistler, yalnızca sömürgelerin ödünsüz olarak derhal ve kayıtsız şartsız kurtuluşunu istemekle kalmamalıdır (ki böyle bir istem, siyasal ifadesinde, ulusların kaderlerini tayin hakkını tanımaktan başka bir anlam taşımaz), onlar bu ülkelerdeki daha devrimci olan ögeleri” (s.143) desteklemelidirler (Lenin, 2014: 142, 143).

2.2. Wilson’un Self-Determinasyon Hakkı Tanımı

Self-determinasyon hakkının gelişmesinde önemli isimlerden bir diğeri de dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson olmuştur. Manela’ya göre (2007: 3) uluslararası ilişkilerin temel prensibi olarak güç değil, adaleti koymak isteyen Wilson, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında savaş sonrası kurulacak yeni düzen ve barış ortamı hakkındaki düşüncelerini On Dört Nokta ile açıklamıştır. Bunlar, savaş sonrası yapılacak anlaşmalar üzerinde de etkili olmuştur (Sander, 2012: 385-387). On Dört

Nokta, bağımsız devletlerin kurulması ve bölgesel sorunların çözümü hakkında öneriler içermektedir (Hannum, 1996: 28).

Birinci Dünya Savaşı, Rusya İmparatorluğu'nun, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına sahne olmuştur. Uluslararası toplum, savaşın galipleri dahil, ekonomik, siyasi ve askeri anlamda büyük bir yıkım içindeyken, ABD güçlü bir devlet olarak ayakta durmaktaydı. Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919), Avrupa'nın savaş sonrası tahribatının düzenlenmesi için liderleri bir araya getirirken, sadece Avrupalıların değil, aynı zamanda sömürgeleştirilmiş ve vatansız halklar için de büyük bir umut olmuş ve self-determinasyon hakkı amacına ulaşmak için büyük bir fırsat sunmuştur. Bu doğrultuda, dağılan imparatorluklardan kalan topraklar barış görüşmelerinin temelini oluşturmuştur. Fakat, barış görüşmelerine liderlik edenler, başka topraklardaki halkların self-determinasyon hakkı kendi çıkarları ile uyuşmadığı müddetçe bu hakkı desteklememişlerdir (Manela, 2007: 4, 5). Sonuç olarak self-determinasyon hakkının geleceği Büyük Güçlere bırakılmıştır.

Wilson 11 Şubat 1918 tarihinde Kongre'ye yapmış olduğu konuşmada, halkların hiçbir şekilde ne bir anlaşmaya dayanarak ne de farklı bir sebep ile bir egemenlikten diğer egemenliğe devredilemez olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla beraber, ulusal taleplere saygı duyulması gerektiğini; halkların ancak ve ancak kendi rızaları doğrultusunda yönetilebileceklerini vurgulamıştır. Wilson, self determinasyon hakkının sadece bir kavram anlamına gelmediğini ifade ederek, eylemlerin zorunlu bir hakkı olarak tanımlamıştır (Leonard, 1918: 106). Wilson'un Dört İlkesi ise, doğrudan self-determinasyon hakkı ile ilgili maddeler içermemekle beraber ona atıfta bulunmaktadır. Buna göre, "Halklar ve iller, bir oyundaki mallar veya piyonlar gibi egemenlikten egemenliğe takas edilmemelidir" (Leonard, 1918: 109), bölgesel sorunların çözümü ise, halkın çıkarları doğrultusunda gerçekleşmelidir (Mee, 2014: 85).

Wilson'un dünya barışının sağlanması noktasında savunmuş olduğu self-determinasyon hakkına karşı birçok eleştiri yapılmıştır. Özellikle, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Robert Lansing, Wilson'un self-determinasyon hakkındaki düşüncelerine karşı eleştiride bulunmuştur. Bu hakkın bazı halklar tarafından umut olarak görülmesinin ne kadar tehlikeli olduğunu ve bunun imkansız olan taleplerin

ortaya çıkmasına temel oluşturacağını belirterek, bu hakkın dinamitle dolu olduğunu ifade etmiştir (Cardenas ve Canas, 2002: 104).

Wilson, dünya barışının bir tek devletlerin mevcut yapısından kaynaklanmadığını belirtmektedir. Aynı zamanda devletlerin iç yapılarındaki baskılar, etnik, sosyal ve siyasi unsurların istikrarsızlığa ve şiddete yol açarak dünya barışını olumsuz yönde etkilediğini savunmuştur (Manela, 2005: 1122). Böylece, egemen devletler arasında uluslararası işbirliğinin gerçekleşmesi için siyasi düzen ve bu düzen arasında halkın meşruiyetine bağlı olarak oluşturulan siyasi birimler arasındaki ilişkilerin eşit olmasının gerekliliği, Wilson'un self-determinasyon hakkının temelinde yatan önemli bir unsurdur (Manela, 2007: 22). Bu çerçevede Moore'ye göre, Wilson'un self-determinasyon hakkı daha çok 'etnik veya ulusal toplulukların siyasal bağımsızlığı' olarak ele alınmıştır (2001: 143).

Wilson'un ileri sürmüş olduğu self-determinasyon hakkı dört farklı anlam taşımaktaydı. Bunlardan ilki, her bir kişinin kendini yönetecek hükümeti seçme hakkına sahip olmasıydı. İkincisi, Avrupa'daki devletlerin kendi ulusal talepleri doğrultusunda yeniden inşa edilmesini savunmaktaydı. Self-determinasyon hakkının doğru bir biçimde uygulanmasının uluslararası çatışmaları azaltacağına inanmaktaydı. Fakat, self-determinasyon hakkı bu anlamda, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında temel bir rol oynamıştır. Üçüncüsü, söz konusu hak ülkelerin sınır değişikliklerinin yönetilmesinde yardımcı bir unsur olarak dayanak oluşturmaktadır. Son olarak ise, sömürge altındaki ulusların hak ve taleplerinin dikkate alınması anlamı taşımaktaydı. Fakat pratikte bu halkların taleplerinin sömürgeci güçlerin menfaatleri ile bağdaşması gerekmektedir (Cassese, 1995: 20,21). Ne var ki, Wilson self-determinasyon hakkına net bir tanımda bulunmamıştır. Nawaz'a göre (1965: 83), Wilson'un savunduğu self-determinasyon hakkı, ulusal taleplere karşı saygı duyulması ve halkların ancak kendi rızaları ile yönetilebileceği anlamına gelmekteydi.

2.3. Milletler Cemiyeti Dönemi ve Aaland Adaları Sorunu

Self-determinasyon hakkı, 19. yüzyılda halkların talepleri ile şekillenen bir hak olmaktan ziyade, güçlü devletlerin jeopolitik ve stratejik çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir (Hannum, 1996: 28). Bazı istisnalar olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı

sonrasında Alsas-Loren'nin Fransızlara verilmesi ve Polonya devletinin kurulması, self-determinasyon hakkına birer örnek olarak gösterilebilir (Mee, 2014: 31).

Milletler Cemiyeti (MC) döneminde, self-determinasyon hakkı, bir uluslararası norm özelliği taşımamaktaydı. Fakat, Milletler Cemiyeti önüne gelen Aaland Adaları uyuşmazlığı, self-determinasyon hakkını gündemde tutmuş ve MC'nin bu hakka yönelik bir yorumda bulunmuş olması sebebiyle önem taşımaktadır (Cassese, 1995: 27). Milletler Cemiyeti, 1920 tarihinde bir komisyon oluşturarak, Finlandiya ve İsveç Krallığı'nın başvurusu üzerine Aaland Adaları halkının geleceğini bir sonuca bağlamak için çalışmalarına başlamıştır (MC Aaland Adaları Raporu, 1920).

Uyuşmazlığın tarihi arka plan bağlamında, 1809'a kadar İsveç Krallığı'na ait olan bu ada, daha sonra Rusya İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş ve Finlandiya ile birleştirilmiştir. Bolşevik Devrimi ile birlikte, 15 Kasım 1917'de Finlandiya self-determinasyon hakkına dayanarak bağımsızlığını ilan etmiş ve bu bağımsızlık Rusya tarafından tanınmıştır. Aynı şekilde, 4 Ocak 1918 tarihinde de İsveç tarafından tanınmıştır. Bu tarihe kadar Finlandiya'nın toprakları gibi görülen ve halkın çoğunluğu İsveçli olan Aaland Adaları İsveç ile birleşmek istemiştir. İsveç'in de desteklediği bu durum, Finlandiya açısından egemenliğine karşı bir eylem olarak görülmüştür. Böylece, Finlandiya ve İsveç arasında Aaland Adaları sorunu gündeme gelmiş ve uyuşmazlık için Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuştur (Brown, 1921: 268, 269). Milletler Cemiyeti Komisyonu Aaland Adaları halkının plebisite yoluyla Finlandiya'da kalmak veya İsveç ile birleşme haklarının olup olmadığını incelemiştir (MC Aaland Adaları Raporu, 1920).

Milletler Cemiyeti'nin bu konu ile ilgili ilk raporunda, halkların self-determinasyon hakkının 'modern bir siyasi düşünce' olarak önemli bir yerinin olduğu belirtilmekle beraber, bunun MC Anlaşmasında yer almadığına vurgu yapılmıştır. Ayrıca, hakkın bazı anlaşmalarda yer alması da pozitif hukuk kuralı olarak dikkate alınması gerektiği anlamına gelmemektedir. Pozitif uluslararası hukuk ulusal grupların hakkını, sadece kendi talepleri doğrultusunda bir parçasını oluşturdukları devletten ayrılma hakkını tanımamaktadır. Genel anlamda her devlet, halkın kendi geleceğini belirlemede plebisite veya başka yöntemleri belirlemede serbesttir ve bu ayrılma olarak yorumlanmamalıdır. Raporda self-determinasyon hakkı şu şekilde ifade edilmiştir:

Halkların siyasi geleceklerini belirleme haklarını tanıyan ilke, çeşitli şekillerde uygulanabilir; bunlardan en önemlisi, bir taraftan bağımsız bir devletin kurulması iken diğer taraftan ise, mevcut olan diğer iki devlet arasında seçim hakkıdır. Bununla birlikte, bu ilke, azınlıkların korunmasıyla uyumlu hale getirilmelidir; her ikisinin de ortak bir amacı vardır: bazı ulusal grupların sosyal, etnik veya dini karakterlerini özgür bir şekilde muhafaza etmeli ve gelişimini sağlamalıdır (MC Aaland Adası Raporu, 1920).

Milletler Cemiyeti soruna, self-determinasyon hakkı kapsamında çok azınlık haklarının korunması anlamında bir karar sunmaktadır. Sonuç olarak Aaland Adaları, Finlandiya'nın iç hukukuna bırakılmıştır. Buna göre, Aaland Adaları halkının haklarının ve taleplerinin geliştirilmesi şeklinde nihai bir çözüme varılmıştır. Dolayısıyla, Aaland Adaları halkının hakları Finlandiya'nın koruma sorumluluğundadır.

B. Self-Determinasyon Hakkının Uluslararası Hukuk Belgelerinde Yer Alması

1. BM Belgelerinde Self-Determinasyon Hakkı

1.1. Birleşmiş Milletler Şartı

Self-determinasyon hakkının ilk defa bir uluslararası hukuk metninde yer alması BM Şartı ile gerçekleşmiştir. Self-determinasyon hakkına saygı ifadesi BM Şartı'nın 1/2 ve 55. maddelerinde yer almaktadır (BM Şartı, 1945). Bu metne göre; “Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri” devletlerin alması gerekmektedir. Şartta yer alan diğer madde, BM üyelerinin “uluslararası halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışçı ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını” sağlamakla yükümlü olduklarını ifade etmektedir. Söz konusu maddelerde değinildiği üzere, halkların self-determinasyon hakkına saygı duyulması gerektiği ifade edilmektedir. Bu maddeler kapsamında, söz konusu hak egemen bir devletteki halkın siyasi yapısını dış baskılar olmadan belirleyebilme hakkı anlamına gelmektedir (Dersso, 2012: 2). Self-determinasyon hakkına değinmesi dolayısıyla önem taşımakla beraber, bu hakkın kapsamı ve hangi kriterlere sahip olduğu hakkında bir çerçeve gösterilmemiştir. Ayrıca, halkların eşit hakları ve self-determinasyon hakkı birbiri ile bağlantılı iki

kavramdır. Self-determinasyon hakkı eşit haklar ilkesine dayanmaktadır. Bu durumda söz konusu hakkın yorumu ve kapsamı da bu hak dikkate alınarak yapılmalıdır (Cristescu, 1981: 39).

BM Şartı'nın 73. maddesi de self-determinasyon hakkı ile ilişkilidir. Özerk yönetimler ile ilgili bir durum söz konusu olmakla beraber, "... halkların kendi kendilerini yönetme yeteneğini geliştirmeyi, onların siyasal özelemlerini göz önünde tutmayı ve kendi özgür siyasal kurumlarının giderek geliştirilmesinde onlara yardımcı olmayı" ifade ederek iç self-determinasyon hakkını ele almış ve sömürgeci taleplere olası bir kısıtlama getirmektedir (Barten, 2014: 34). BM Şartı'nın dışında, BM Genel Kurul'u tarafından alınan kararlarda da self-determinasyon hakkına önemli atıflar yapılmıştır. Hatta bu kararlardan çoğu günümüzde uluslararası teamül hukukun bir parçası olarak uluslararası hukukta yer almaktadır.

1.2. Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararları

1.2.1. 14 Aralık 1960 Tarihli Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri

Sömürgeciliğin dünya barışı için bir tehlike oluşturduğu düşüncesi 50'li ve 60'lı yıllarda önemli bir konu haline gelmiştir. Bunun üzerine, sömürgeciliğin önlenmesine dair bir bildiri, uzun süren görüşmeler sonucunda 43 devlet tarafından BM Genel Kurulu'na sunulmuştur. Çoğunluğunu Afrikalı ve Asyalı devletlerin öncülük ettiği bu karar, 90 kabul oyuna karşı hiçbir ret oyu almamıştır. Fakat Portekiz, İspanya ve Fransa gibi eski büyük sömürge güçleri çekimser oy kullanmışlardır. BM Genel Kurulu'nun 1514 (XV) sayılı kararı ile Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri, 14 Aralık 1960 tarihinde kabul edilmiştir (karar metni için bkz., Gündüz, 2003: 276-279).

Ciobanu'nun self-determinasyon hakkının gelişmesinde dönüm noktası (Ciobanu, 1975: 41) olarak tanımladığı bu Karar ile, BM Genel Kurulu, sömürgeciliğin "bağımlı halkların sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesine" bir engel teşkil ettiğini tekrar etmiştir. Ayrıca, yabancı boyunduruğunun "bütün halkların devredilmez tam hürriyet, egemenliklerini kullanma ve milli ülkelerinin tamlığı" hakkını engellediğini kabul etmiştir (Gündüz, 2003: 278).

Sömürgeciliğin son bulmasının dünya barışı için önemli olduğunun altını çizen bu karar ile temel insan haklarına saygının ve halkların eşitliğine riayet edilmesinin gerektiği, bu hakların engellenmesinin ise, dünya barışı için ciddi bir tehdit unsuru olacağı ifade edilerek, sömürgeciliğin uluslararası ekonomik iş birliğinin gelişmesi ve BM'nin evrensel barış idealine aykırı bir tutum olacağı belirtilmiştir.

Söz konusu kararın ilk maddesinde, halkların yabancı güçler tarafından sömürülmesi ve yönetilmesinin, temel hakların inkârı olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda bunun, BM Şartı, dünya barışı ve iş birliği açısından da büyük bir engel unsuru oluşturacağına vurgu yapılmıştır.

Dersso'ya göre, self-determinasyon hakkı sömürge altındaki, yabancı boyunduruğu (alien subjugation), hâkimiyeti veya sömürüsü altındaki halkları kapsamakta olup, evrensel bir niteliğe sahip değildir. Böylece Dersso, ancak uluslararası hukukta bu sayılı şartlar altında bulunan halkların self-determinasyon hakkının bağımsızlık boyutuna sahip olduklarını ifade etmektedir (2012: 2).

Halkların özgürlüklerinin dünya barışı için önemli olduğunu vurgulayan bu bildirinin 2. maddesinde “Bütün halkların kendi kaderini kendilerinin tayin etme hakkı vardır; o hakka binaen serbest bir şekilde siyasi statülerini tespit ederler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe takip” (Gündüz, 2003: 278) hakkını tasdik etmektedir.

Sömürgecilik anlamında, self-determinasyon hakkı özgürlük, eşitlik ve barış kavramlarına dayanarak, sömürge altındaki yerel halkların dış güçlerden bağımsız bir şekilde kendilerini yönetebilmesi olarak değerlendirilmekteydi. BM, sömürgeciliğin tasfiyesi sürecine öncülük ederken, sömürge güçlerin çizmiş olduğu sınırlar içinde halkların self-determinasyon hakkını desteklemiştir (Osterland, 1993: 668).

Self-determinasyon hakkından bahseden bu karar kapsamında, halkların ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini bağımsız bir şekilde sürdürebilmeleri anlamını taşımaktadır. İlgili maddede sunulan bu hak halkların self-determinasyon hakkını ifade ederken, kararın 6. ve 7. maddesi BM Şartı'na aykırı, ülkenin birliği ve bütünlüğüne karşı hiçbir teşebbüse izin verilmeyeceği belirtilmektedir (Araujo, 2000: 1497). Brownlie'ye göre bu Karar, BM Şartı'ndan kaynaklanan yükümlülüklerinin bir parçasıdır. Dolayısıyla, sadece bir öneri değildir, Şartın otoriter bir biçimde yorumlanmasında ibarettir (Brownlie, 2008: 581). Sömürge ve sömürgeciliğin

meşruiyetini kaldıran söz konusu Karar, günümüzde artık uluslararası teamül hukukunun bir parçası olarak yer almaktadır (Arechaga, 1979: 12, 33). Uluslararası Adalet Divanı söz konusu Karar'ın kendini yönetemeyen ülkelere ilişkin ve sömürgecilik sürecine temel olması itibari ile uluslararası hukukun gelişmesinde önemli bir basamak olarak yorumlamıştır (Batı Sahra Davası, 1975: 32).

1.2.2. 14 Aralık 1962 Tarihli Doğal Kaynaklar Üzerinde Daimî Egemenlik Kararı

Self-determinasyon ile bağlantılı bir diğer BM Genel Kurul kararı ise, 14 Aralık 1962 tarihinde kabul edilen, 1803 (XVII) sayılı Doğal Kaynaklar Üzerinde Daimî Egemenlik Kararı'dır. Uzun süren görüşmeler sonucunda 83 kabul oyuna karşı 2 ret ve 12 çekimser oy ile kabul edilmiştir. Ret oyu, Fransa ve Güney Afrika tarafından kullanılmıştır (karar metni için bkz., Gündüz, 2003: 122-124).

Bu karar devletlerin kendi topraklarındaki doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde daimî egemenlik hakkını ifade etmektedir. Bu karar çerçevesinde, devletlerin kendi doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde egemen olmaları ve kendi menfaatlerine uygun bir şekilde kullanılmasını "... self-determinasyon hakkının bir unsuru olarak" görmektedir. Söz konusu karar, devletlerin doğal kaynaklarını ve zenginliklerini kendi menfaatleri yararına kullanma hakkının devredilemez bir hak olduğunun tanınması ve devletlerin ekonomik bağımsızlıklarına saygı gösterilmesinin önemini teyit etmektedir.

Ayrıca, birçok mahkeme kararı ile birlikte teamül hukukunun bir parçası olarak kabul edilen bu karar (Shaw, 2008: 834), gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında yapılacak anlaşmaların eşitlik ilkesine dayanarak ve "... halkların ve milletlerin self-determinasyon hakkı" ilkelerinin gözetilmesi gerektiğini belirtmektedir. Kararın 7. maddesi halkların ve milletlerin kendi doğal kaynak ve zenginlikleri üzerindeki egemenlik hakkının engellenmesinin BM Şartı'na, uluslararası iş birliği ve barışın tesis edilmesi çabaları için bir engel olduğu ifade edilmiştir.

1.2.3. 24 Ekim 1970 Tarihli Dostane İlişkiler Bildirisi

BM Genel Kurulu tarafından 24 Ekim 1970 tarihinde kabul edilen bir diğer karar 2625 (XXV) sayılı Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı'na Uygun

Şekilde Dostane Münasebetler Kurmaya ve İş birliği Yapmaya Dair Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri veya kısaca Devletler Arasında Dostane İlişkiler Bildirisi'dir. Oybirliği ile kabul edilmesi sebebiyle bu karar önem taşımaktadır. Bu karar, dünya barışını güçlendirmek, uluslararası hukuk ilkelerinin geliştirilmesi, devletler arasında dostluğun tesis edilmesi ve BM Şartı'nda yer alan ilkelerin evrensel uygulanmasını güçlendirme hedefini taşımaktadır (A/Res/25/2625). Oy birliği ile kabul edilen bu bildiri uluslararası hukukun ilkelerinden yedi temel ilkeyi konu edinmektedir. BM Şartı içinde de geçen bu ilkeleri açıklayıcı bir nitelik taşıması sebebiyle önemli bir bildiridir (bildiri metni için bkz., Gündüz, 2003: 108-115). Ayrıca, söz konusu karar uluslararası teamül hukuku kuralı olarak kabul edilmektedir (Öberg, 2006: 897) Söz konusu Bildiri self-determinasyon hakkının yorumunu genişletmiş ve bir devletin halkının tüm kesimlerinin siyasi süreçte temsil edilmesini ya da eşitlik temelinde bu sürece dahil olmasını içermektedir (Dersso, 2012: 2).

Bildiri'nin 'Eşit haklar ve halkların self-determinasyonu ilkesi' başlığı altında, self-determinasyon hakkı ile ilgili önemli ifadelere yer verilmiştir. İlgili başlığın ilk paragrafında, eşit haklar ve self-determinasyon ilkesini dikkate alarak, BM Şartı'na riayet ederek "... bütün halklar, serbestçe, dış müdahale olmadan, siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerini izleme hakkına" (Gündüz, 2003: 114) sahip olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. "Egemen ve bağımsız bir Devletin kurulması, serbest bir şekilde bağımsız bir Devletle birleşme veya bütünleşme veya bir halkın serbestçe tayin ettiği herhangi bir siyasi statüye kavuşması, o halkın kendi kaderini tayin etme hakkının uygulanmasının şekillerini teşkil eder" (Gündüz, 2003: 114). Bu maddeye göre self determinasyon hakkının üç farklı anlama geleceği vurgulanmıştır:

- Egemen ve bağımsız bir devlet kurulması,
- Bağımsız bir devlet ile birleşme veya bütünleşme,
- Halkın belirlediği bir siyasi statü.

Halklara üç farklı kendi geleceklerini belirleme hakkı sunmuş olsa da, bunun hangi şartlar ve koşullar altında gerçekleşeceği konusunda bir bilgi içermemektedir. Self-determinasyon hakkının düzenlenmiş olduğu 7. paragraf:

Yukarıdaki paragraflarda yer alan hiçbir hüküm, yukarıda tarif edilen eşit haklara ve kendi kaderini tayin etme ilkesine uygun şekilde hareket eden ve böylece

ülkeye ait bütün halkı, ırk, inanç veya renk ayrımı yapmadan, temsil eden bir hükümete sahip olan egemen ve bağımsız Devletleri parçalayacak veya ülkesel bütünlüğüne veya siyasi birliğine tamamen veya kısmen zarar verecek olan herhangi bir harekete izin verecek veya teşvik edecek şekilde yorumlanmayacaktır (Gündüz, 2003: 114).

Bildiride yer alan ilkeler, uluslararası toplumun, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için devletlerin toprak bütünlüğü ilkesine ve mevcut sömürge sınırlarının korunması (uti possidetis) ilkesi yer almaktadır (Roepstorff, 2004: 11). Diğer yandan, bu maddeye göre, eğer bir devlet, kendi toprakları üzerinde yaşayan toplumun bütün kesimlerini, yani her bir parçasını temsil eden bir hükümete veya bir siyasi yapıya sahip değilse, self-determinasyon hakkını talep edebilmektedir şeklinde yorumlanabilir (Vidmar, 2010: 37). Bu durumda, toprak bütünlüğü ilkesi, self-determinasyon hakkı önünde bir engel teşkil etmeyebilir (Thornberry, 1989: 876).

Casessa'ye göre, bu paragrafın yorumu, self-determinasyon hakkı ancak belirli bir ırk veya inanç değerlerine sahip halk tarafından ayrılma olarak pratik edilebilmektedir. Fakat ayrılma dış self-determinasyon hakkının 'en radikal formu' olarak, ancak iç self-determinasyon hakkının gerçekleştirilemediği durumlarda mümkündür (1995: 120).

1.2.4. 4 Aralık 1986 Tarihli Kalkınma Hakkına İlişkin Bildiri

Sömürgeciliğin tasfiyesi süreci ile birlikte, özellikle sömürge altına yaşamış olan devletlerin kalkınmaları uluslararası toplumun konusu haline gelmiştir. Kalkınma hakkı, daha çok liberal ekonomiye entegre olmaya çalışan üçüncü dünya ülkeleri tarafından dile getirilmiştir (Bedjoui, 1991: 1177). BM Genel Kurulu'nun self-determinasyon hakkını içinde barındıran bir diğer karar, 4 Aralık 1986 tarihinde kabul etmiş olduğu Kalkınma Hakkına İlişkin Bildiri'dir (A/RES/41/128). Bu bildirin kendisi doğrudan hukuki bir davranış sergilemese de kalkınma hakkına ilişkin birçok unsur, günümüzde uluslararası anlaşmalarda ve teamül hukukunda yer almaktadır (BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu, 2016: 9).

Bildiri'nin giriş kısmında "Halkların kendi siyasal statülerini serbestçe belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri sağlama hakkına sahip olmaları nedeniyle halkların self-determinasyon" hakkına tekrardan vurgu yapılmıştır. Madde 1/1'de kalkınma hakkının devredilemez bir insan hakkı olduğunu içeren Bildiri'nin 1/2 maddesinde ise,

İnsan Haklarına dair her iki Uluslararası Sözleşmenin hükümleri çerçevesinde; bütün doğal zenginlikler ve kaynaklar üzerinde tam egemenlik gibi vazgeçilmez haklarını kullanmak da dahil olmak üzere, bir insan hakkı olarak kalkınma, ayrıca halkların self-determinasyon hakkının tam olarak gerçekleştirilmesini de kapsamaktadır (A/RES/41/128).

Söz konusu Bildiri, BM üyelerine, 5. madde kapsamında:

İrk ayrımı, her türlü ırkçılık ve ırk ayrımcılığı, sömürgecilik, yabancı hâkimiyeti ve işgali, saldırı, ulusal egemenliğe, ulusal birliğe ve toprak bütünlüğüne karşı yabancı müdahalesi ve tehdidi, savaş tehdidi ve halkların temel hakkı olan self-determinasyon hakkını tanımayı reddedilmesi gibi durumlar sonucunda etkilenen halkların ve bireylerin insan hakkının kitlesel ve açık ihlalleri engellemek için devletler yeterli tedbirler almalıdırlar (A/RES/41/128).

Dolayısıyla kalkınma hakkı hem bireysel hem de kolektif haklar içinde yer almaktadır. Bir insan hakkı olarak, kalkınma hakkı evrensel bir hak ve bütün insanlığa aittir (BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu, 2016: 1, 2). Kalkınma hakkı, self-determinasyon hakkının gerçekleştirilmesinde önemli bir hak olarak görülmektedir.

1.3. 16 Aralık 1966 Tarihli İkiz Sözleşmeler

Self-determinasyon hakkının bir insan hakkı belgesinde yer alması ise, 16 Aralık 1966 tarihinde 2200 A (XXI) sayılı kararı ile kabul edilen ve 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe giren İkiz Sözleşmeler ile gerçekleşmiştir. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin her ikisinin birinci maddesinde de self-determinasyon hakkına yer verilmiştir (sözleşme metni için bkz., Yearbook of the UN, 1966: 418-432). Böylece, self determinasyon hakkı hem bireysel hem de kolektif haklar içinde yer almıştır. İkiz Sözleşmelerin birinci maddelerine göre:

Bütün halklar kendi geleceklerini belirleme hakkına sahiptirler. Bu hak vasıtasıyla halklar kendi siyasal statülerini özgürce seçebilir ve ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler.

Bütün halklar uluslararası hukuk ve karşılıklı menfaat ilkesine dayanan uluslararası ekonomik iş birliği yükümlülüklerine zarar vermemek koşuluyla, doğal zenginlikleri ve kaynakları üzerinde, kendi menfaatleri doğrultusunda özgürce tasarrufta bulunabilirler. Bir halk kendi sahip olduğu maddi kaynaklardan hiçbir durumda yoksun bırakılamaz.

Kendini Yönetemeyen ve Vesayet altındaki Ülkelerden sorumlu olan Devletler de dahil olmak üzere bu Sözleşmeye Taraf olan bütün Devletler, kendi geleceğini belirleme hakkının gerçekleştirilmesi için çaba gösterir ve Birleşmiş Milletler Şartının hükümlerine uygun olarak bu hakka saygı gösterir (UN, 1966: 418).

Bu çerçevede, İkiz Sözleşmeler self-determinasyon hakkına ilk sırada önem vermiştir. Self-determinasyon hakkı, diğer bütün hakların kazanılabilmesi için ön şart olan ilk insan hakkıdır (Barten, 2014: 35). İç self-determinasyonun tanınması ve net bir şekilde ifade edilmesi bu Sözleşmelerin önemli başarılarından biridir. Bunun sonucu olarak, aynı dil ve kültürü paylaşan belirli bir bölgede yerleşik olarak yaşayan veya öz yönetime sahip olan halkın, yaşadıkları devlet ile müzakere ederek otonomi veya kendi kendini yönetme statüsü elde edebilirler (Dersso, 2012: 2). Söz konusu Sözleşmelerin evrensel uygulanabilirliği gözetilmekteydi. Bu durumda belirtilen halk, bir tek sömürge altında yaşayan halkları değil bütün halkları kapsamaktadır (Barten, 2014: 34, 35).

Self-determinasyon hakkını içinde barındıran BM Şartı ve BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen kararlar, söz konusu hakkın çerçevesinin oluşmasında ve uygulanmasında önemli bir gelişme sağlamıştır. Bununla beraber, self-determinasyon hakkı BM dışındaki diğer örgütlenmelerin temel metinlerinde de yer alarak gerek küresel gerekse de bölgesel faktörler zemininde önemli bir insan hakkı olarak yer almaktadır.

2. Self-Determinasyon Hakkının BM Dışı Belgelerde Yer Alması

BM Örgütü dışında self determinasyon kavramına AGİT¹ (Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı) tarafından kabul edilen belgelerde yer verilmiştir. AGİT, 1975 tarihinde konferans olarak başlayan daha sonra ise, bir örgüt haline gelen bir yapılanmaya sahiptir. Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemdeki Doğu Bloku ve Batı Bloku arasında vuku bulan gerginliğin yumuşatılmasını hedefleyen bir konferans olarak ilerlemiştir ve 1994 tarihinde güvenlik ve iş birliği örgütüne dönüşmüştür (Gündüz, 2003: 674, 675).

AGİT'in sepet olarak ifade edilen üç boyutu mevcuttur: Güvenlik, Ekonomik ve İnsani boyut. Güvenlik Boyutu içinde 'Halkların eşit hakları ve self-determinasyon hakkı' düzenlenmiştir. Bununla beraber, şu ilkelere de yer verilmiştir: Kuvvet kullanma veya kullanma tehdidinde bulunmaktan kaçınma, sınırların dokunulmazlığı,

¹ Örgüt haline gelmeden önce, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı olarak isimlendirilmekteydi.

devletlerin ülkesel bütünlüğü, uyuşmazlıkların barışçıl şekilde çözümlenmesi, iç işlerine müdahale etmeme, insan haklarına saygı, devleteler arasında iş birliği, milletlerarası yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirme. Ayrıca, bu ilkelerin her biri, birbirine engel teşkil etmeyecek şekilde yorumlanmalıdır (Gündüz, 2003: 674, 675).

AGİT tarafından, 1 Ağustos 1975 tarihinde kabul edilen Helsinki Nihai Senedi'nde self-determinasyon hakkında bahsedilmektedir (metin için bkz., <http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>). Bu Senede göre:

Katılan Devletler, halkların haklarının eşitliğine ve geleceklerini kendilerinin saptamaları haklarına, her zaman Birleşmiş Milletler Anlaşmasının amaçları ve ilkelerine ve Devletler Hukukunun, Devletlerin ülke bütünlüklerine ilişkin kurallarını da kapsamak üzere, ilgili kuralları uyarınca saygı gösterirler.

Halkların haklarının eşitliği ve kaderlerini kendilerinin saptamaları hakları ilkesi uyarınca, bütün halklar, dışardan bir karışma olmaksızın, istedikleri zaman ve istedikleri biçimde, iç ve dış siyasal statülerini özgür olarak saptama ve siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini diledikleri gibi sürdürme hakkına her zaman sahiptirler.

Katılan Devletler gerek kendi aralarında gerek bütün Devletlerle dostluk ilişkilerinin gelişmesi için, halkların haklarının eşitliği ve kendi kaderlerini kendilerinin saptamaları ilkesine evrensel saygının ve bu ilkeyi etkin bir biçimde kullanmalarının önemini bir kez daha doğrularlar; katılan Devletler, bu ilkeye, herhangi bir biçimde olursa olsun, aykırı davranışların ortadan kaldırılmasının önemini anımsatırlar (Gündüz, 2003: 684).

Self-determinasyon hakkı ile ilgili AGİT'in bünyesinde kabul edilen bir diğer belge ise, 21 Kasım 1990 tarihli Paris Şartı'dır. İnsan hakları, demokrasi ve hukuk devleti gibi unsurların ön plana çıkarıldığı bu Şart, "Halkların eşit haklara sahip olduklarını ve Birleşmiş Milletler Yasası ile uluslararası hukukun, devletlerin toprak bütünlüklerini konu alanlar dahil, ilgili normlarına uygun olarak, kendi kaderlerini tayin hakkına sahip bulduklarını tekrar teyit ederiz" (Gündüz, 2003: 688) ifadesi ile self-determinasyon hakkına tekrardan vurgu yapılmıştır.

15 Haziran 1993 tarihinde düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı sonucunda yayınlanan Viyana Deklarasyonu da self-determinasyon hakkında bahsetmektedir. "Bütün insanlar self-determinasyon hakkına sahiptir. Bu hak sayesinde, özgür bir şekilde siyasi otoritelerini belirleyebilirler ve özgür bir şekilde ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini takip edebilirler" (Deklarasyon metni için bkz., <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>).

Ayrıca, Deklarasyonda sömürge altında veya yabancı hâkimiyetinde bulunan veya yabancı istilasına uğrayan halkların, BM Şartı çerçevesinde gerekli önlemleri almalarını ve onların devredilemez self-determinasyon hakkını tanıdığını belirtmiştir.

Devamında, self-determinasyon hakkının reddedilmesinin, bir insan hakkı ihlâli anlamına gelebileceğini kabul ettiklerini beyan etmişlerdir (<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>).

AGİT'in dışında diğer bir bölgesel yapılanma ise, Afrika Birliği kapsamında genel olarak sömürgeciliğin kaldırılması kapsamında ele alınmıştır. Afrika Birliği Şartı'nda self-determinasyon hakkından dolayı bir şekilde bahsedilmektedir (Dersso, 2012: 2). 27 Haziran 1981 tarihinde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı kabul edilmiştir. Hukuki bir bağlayıcılığı olmayan bu belgenin 20. maddesinde self-determinasyon hakkına yer verilmiştir. Buna göre (metin için bkz., <http://www.achpr.org, CAB/LEG/67/3>):

Bütün halklar var olma hakkına sahiptir. Bütün halkların sorgulanamaz ve devredilemez nitelikte self-determinasyon hakkı vardır. Bütün halklar, kendi siyasal statülerini özgürce belirlemekte ve kendi iradeleri ile belirledikleri politikaya uygun olarak kendi ekonomik ve sosyal gelişmelerini gerçekleştirmektedirler.

Sömürge veya baskı altında yaşayan halklar, uluslararası toplum tarafından tanınan herhangi bir yola başvurmak suretiyle, kendilerini tahakküm altından kurtarma hakkına sahiptirler.

Bütün halklar, siyasal, ekonomik veya kültürel olsun, yabancı hâkimiyetine karşı verdikleri özgürlük mücadelesinde bu Şarta taraf Devletlerin desteğini alma hakkına sahiptirler.

Afrika Birliği kapsamında self-determinasyon hakkı iki anlam taşımaktaydı. Bunlardan ilki, dış müdahale olmadan kendi geleceklerini devam ettirme anlamına gelmektedir. İkincisi ise, sömürgeciliğin tasfiyesi süreci ile ilgili olmuştur. Sömürge düzeni ve ırkçılığa karşı Afrika halklarının özgürlüğü ile bağlantılıdır. Her iki durumda da self-determinasyon hakkının, uti possidetis çerçevesinde gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Bu iki durumun dışında, self-determinasyon hakkı ile ilgili talepler Afrika Birliği içinde geçersiz olarak kabul edilmektedir (Dersso, 2012: 3).

Self-determinasyon hakkının buraya kadarki olan kısmında genel olarak bu hakkın tarihsel arka planının analizi ve söz konusu hakkın gelişim süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tarihi sürecin değerlendirilmesi temelinde bir sonraki bölümde, self-determinasyon hakkının teorik çerçevesi ele alınacaktır.

C. Self-Determinasyon Hakkının Teorik Çerçevesi

Uluslararası hukuk normları, kapsamı ve içeriği zamanla değişebilen sabit olmayan kurallar olma özelliğinde olup, devletlerin zaman içindeki davranış ve

görüşlerinden oluşmaktadır. Teamül hukukunun özünde olduğu gibi, devlet davranışları bir hukuk normunun oluşmasına kaynaklık ettiği üzere, bir anlaşma hükümlerinin yorumlanması da zaman içinde bir hukuk kuralı haline gelebilmektedir. Böylece, bir uluslararası hukuk kuralı, zaman içinde gelişmesini sürdürebilmektedir (Saul, 2011: 610). Kurtuluş kavramı olarak self-determinasyon hakkı da (Thornberry, 1989: 867) zaman içinde gelişmekte ve çeşitli hukuki kaynaklarda yer alması bu hakkın daha iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Bununla beraber, Brownlie ve Espielle göre, self-determinasyon hakkı uluslararası hukukta üstün hukuk kuralı, jus cogens haline gelmiştir (Brownlie, 2008: 512; Espiell, 1980: 3-13). Ayrıca Espiell, self-determinasyon hakkının 1960'dan itibaren basit bir ilkedan bütün halklar için bir hakka dönüştüğünü ifade etmiştir (Espiell, 1980: 8). Orakhelashvili'e göre ise, self-determinasyon hakkı, temel bir kural olma özelliği dolayısıyla tartışmasız bir şekilde jus cogensin bir parçasıdır (Saul, 2011: 635).

Ne var ki, self-determinasyon hakkının hukuki boyutu hala net bir çizgiye sahip değildir. Fakat, bu hakkın siyasi önemi uluslararası sistem içinde büyük ölçüde kabul edilmektedir. Öğretide self-determinasyon hakkına yönelik birçok yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımların içinde en belirgin bir şekilde uluslararası hukukun aksi iddia edilemez bir parçası halinde self-determinasyon hakkı, sömürgecilik anlamında ele alınmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz., Cassese, 1995; Buchanan, 2007).

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren self-determinasyon hakkı "kabul edilen bir siyasi birliğin içinde, çoğunluğun iktidarı" olarak tasarlanmıştır (Moore, 2001:143). Nitekim, Doğu ve Batı tarafında hakkın farklı yorumlanması ortaya çıkmaktadır. Üçüncü Dünya Ülkeleri tarafından oldukça güçlü bir destek alan bu hak ırkçılık ve sömürgeciliğe karşı bir savaş, istila ve yabancı hâkimiyetine, yeni-sömürgecilik ve doğal kaynakların yabancı güçler tarafından kullanılmasına karşı bir mücadele anlamı taşımaktadır. Batı Ülkelerine göre ise, bir halkın kendi yönetici ve yönetim biçimini kendi iradesi doğrultusunda belirleyebileceği yani iç self-determinasyon hakkı olarak ortaya çıkmakta ve ilgili hakkın insan hakları kapsamında evrensel uygulanabilirliği olarak anlaşılmaktadır (Cassese, 1995: 45-47).

Bununla beraber, bir dönem klasik anlamda sömürgecilikten mağdur olan halklar, sömürgeciliğin farklı bir varyantı olarak ortaya çıkan yeni-sömürgecilik ve

emperyalizm ile mücadele etmektedir (Espuell, 1980: 8). Ayrıca yabancı hâkimiyetinin yani askeri anlamda bir ülkenin askerlerinin başka bir ülkenin topraklarında bulunmasının yanı sıra, hâkimiyetin farklı türleri de vardır. Lu'ya göre, ekonomik hâkimiyet, bir ya da birden fazla ülkenin, ekonomik olarak başka bir ülkeye hükmetmesi anlamında ortaya çıkarken, bir kültürün başka bir kültür üzerinde hüküm kurması da kültürel hâkimiyet olarak tanımlanmaktadır (Lu, 2004).

Dolayısıyla, sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinin bitmesi ile self-determinasyon hakkı farklı boyutlarda gelişimini sürdürmüştür. Söz konusu hak, yalnızca ayrılma ve bağımsız bir devlet kurma hakkı anlamına gelmemektedir. Bu hakkın, üç farklı boyutu ele alınmaktadır: İç self-determinasyon hakkı, dış self-determinasyon hakkı ve ekonomik self-determinasyon hakkıdır.

İç self-determinasyon hakkı politik bir hak olarak, halkın iradesini yansıtan hükümeti yani kendini yönetecek hükümeti ve yönetim tarzını seçme anlamına gelmektedir (Cardenas ve Canas, 2002: 102). Ayrıca, iç self-determinasyon hakkı halkın kimlik ve özgürlüklerini korumayı garanti eden demokratik bir devletin varlığı olarak da görülebilmektedir (Kranz, 2014: 207, 208).

Dış self-determinasyon hakkı ise, bir ülkenin bağımsız bir devlet olması, başka bir devlete katılması veya mevcut devletin sınırları içinde varlığına devam etme hakkını kapsamaktadır (Knop, 2002: 100). Sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinde, devletlerin yabancı boyunduruğundan kurtulması ve hem iç işlerinde hem de dış işlerinde, yabancı bir devletin baskısı olmaksızın kendi yönetimlerine sahip olması anlamında kullanılmaktadır. Yani, siyasal bağımsızlıkla beraber ayrılma anlamına da gelmektedir (Cardenas ve Canas, 2002: 102). Dış egemenlik hakkı anlamına gelen, dış self-determinasyonun hakkı; bir halkın yabancı bir devletin zorlaması veya baskısı olmadan; politik, ekonomik ve kültürel hedeflerini takip etmesi (Osterland, 1993: 671) ve uluslararası sistemde yer alan diğer bütün devletler ile eşit ve bağımsız bir devlet olması anlamına gelmektedir (Gözler, 2016: 69). Ayrıca, dış egemenlik, halkın egemenliği kendi hükümetine karşı isyan etme hakkını da içerdiği gibi, başka bir ulusal veya etnik grup tarafından yönetilmeye karşı isyan etme hakkını da kapsamaktadır (Osterland, 1993: 662). Ne var ki, Knop iç self-determinasyon hakkının engellendiği veya gerçekleştirilemediği durumlarda, dış self-determinasyon hakkının ortaya çıktığını savunmaktadır (2002: 256).

Ekonomik self-determinasyon hakkı ise, bir halkın kendi toprakları üzerindeki doğal kaynakları ve zenginlikleri serbestçe kullanabilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomik self determinasyon hakkının şekillenmesinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Afrika'da sömürgeci devletlerin bu coğrafyadan çekilmesini takip eden süreçte ortaya çıkmıştır. Devletlerin kendi geleceklerini tayin etme hakkı kapsamında bağımsızlıklarını elde etmelerinin yanı sıra, kendi topraklarında bulunan doğal kaynaklarının ve zenginliklerinin kendi egemenlikleri kapsamında kullanabilmeleri bu hakkın konusunu oluşturmuştur. BM bu doğrultuda farklı tarihlerde kararlar kabul etmiştir (Ali, 2013: 80).

James Anaya, self-determinasyonu *kurucu/yapıcı self-determinasyon* (constitutive self-determination) ve *devam eden self-determinasyon* (ongoing self-determination) şeklinde ayırmış ve bu hakkı iki farklı şekilde incelemiştir (Buchanan, 2007: 332). Kurucu/yapıcı self-determinasyon, eğer “bir grup, örneğin, bağımsız bir devlet kurma hakkını seçtiğinde veya reddettiğinde veya içinde bulunduğu devletten başka bir devlete dahil olduğunda yani siyasi statüsüyle ilgili bir tercihte bulunursa ortaya çıkmaktadır” (Buchanan, 2007: 332, 333). Devam eden self-determinasyon ise, “kendi kendini yönetmektir, ancak tam bağımsızlık şartını aramak zorunlu değildir. Kendi kendini yönetebilen bir grup olabilmek için, kendi orta yaşamın önemli noktaları ile ilgili bağımsız bir siyasi kontrol kapasitesine sahip olmalıdır” (Buchanan, 2007: 333). Wilson, kendi kendini yönetim veya özyönetim olarak da ifade edilebilecek bu kavramı, mevcut sınırlar içinde çözülmesi gereken sorunlar için kullanmıştır (Barten, 2014: 34). Bu bağlamda, self-determinasyon hakkı siyasi ve ülkesel (teritoryal) terimler üzerine kurulmalıdır. Bu ikisine de sahip olamayan halkların self-determinasyon hakkından yararlanamayacaklarını belirtmektedir. Yani, self-determinasyon hakkını talep eden grubun siyasi bir programı olması gerekmektedir. Diğer yandan, bu grup üyeleri üzerinde kontrol sağlayan bir siyasal birim ve buldukları topraklar üzerinde yönetme kabiliyetinin olması gerekmektedir (Moltchanova, 2010: 44). Kendi kendini yönetmek self-determinasyon hakkının bir boyutunu teşkil eder. Amerikan ve Fransız devrimlerine kadar uzanan geleneksel egemenlik görüşüne dayanmaktadır. Bu görüşe göre, hükümetin meşruluğu yönetilenlerin rızasına dayanmaktadır (Osterland, 1993: 662). Bu da iç self-determinasyon hakkı anlamına gelmektedir.

Harris ise, self-determinasyon hakkını demokratik temellere dayanan bir hükümet kurmak olarak tanımlamaktadır (Harris, 2010: 104). Bunun aksine, Vidmar self-determinasyon hakkı için demokratik hükümet kurmaya gerek olmadığını savunmaktadır (Saul, 2011: 614). Arsava'nın aktardığına göre, Anschütz için de self-determinasyon hakkı bir devletin doğuştan itibaren sahip olduğu bir egemenlik gücü olarak ortaya çıkmaktadır (Arsava, 1981: 56). Brownlie'ye göre ise, self-determinasyon tanımı insan haklarının uygulanışında yatmaktadır ve birleşmiş ulusal grupların veya halkların kendi siyasi statülerini seçme ve diğer gruplar ile kuracakları ilişkileri belirleme hakkı anlamına gelmektedir (Brownlie, 2008: 580).

Sömürgeciliğin tasfiyesi döneminde, self-determinasyon hakkı, mevcut sınırların korunması ilkesiyle, yabancı boyunduruğu altında kurtulma ve halkın kendi iradesi ile serbestçe kendi siyasi statülerini belirleyebilme hakkı olarak kabul edilmekteydi (Kranz, 2014: 206). Yani, toprak bütünlüğünün korunarak o topraklar üzerindeki hâkim gücün değişmesi anlamına gelmekteydi (Vidmar, 2010: 37). Bu durumda, sömürge karşıtı bir önerme olarak self-determinasyon hakkı sömürge altında yaşayan halkların kendi özgürlüklerini elde etme hakkını savunmaktadır.

Sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinin bitmesi ile, self-determinasyon hakkı farklı boyutlarda pratiğe geçirilmiştir. Değişen uluslararası konjonktür çerçevesinde, sadece sömürgelerde yaşayan halkların değil, aynı zamanda sömürgecilik dışında kalan halkların da self-determinasyon hakkından bahsedilmektedir. Bununla beraber, daha önce de bahsedildiği üzere, yeni-sömürgecilik ile mücadele de self-determinasyon hakkı çerçevesinde ele alınmaktadır.

Manela'ya göre, self-determinasyon söylemi, İrlanda gibi siyasi bağımsızlık talebi, ya da mevcut bir sistem içinde hakların tanınmasını talep etmek şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştır (2007: 7). Bu doğrultuda daha önce de ifade edildiği üzere, halk söylemi ve halkın iradesi temel oluşturmaktadır. Self-determinasyon hakkının sahibi ve onu meşrulaştıran unsur halktır: "Halkın iradesi her zaman geçerlidir (legal), kendi kendine başlıca bir hukuktur... halkın iradesi ne şekilde olursa olsun irade olması için kafidir; her türlü geçerlidir ve her zaman üstün hukuktur" (alıntılayan Heater, 1994: 4). Self-determinasyon hakkı ulus ve devlet arasındaki ilişki üzerine kurulu bir teori iken, aynı zamanda kendi iradesi doğrultusunda yönetilen bir siyasi topluluk olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukukta, self-determinasyon hakkı, egemen

bir devletin kendi vatandaşlarının iradesine dayalı bir şekilde yönetilmesi olarak da ortaya çıkmaktadır (Osterland, 1993: 671). Jennings, self-determinasyon hakkını makul bir hak olarak yorumlarken, bu konuda “halkın karar vermesine izin verilmeli. Aslında bu absürt bir durumdur, çünkü halk birisi halkın kim olduğuna karar verene kadar tercih yapamaz” (Jennings, 2011: 56) şeklinde bir eleştiri sunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, self-determinasyon hakkına sahip olan ‘halk’ daha çok etnik grupları ifade etmekteydi. Ulusal olarak seferber ilan edilen Osmanlı, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya topraklarındaki halkı kapsamaktaydı. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte, bu hak, etnik olmayan veya ulusal olmayana kapsayacak şekilde ortaya çıkmış ve daha çok sömürge altındaki çok etnik yapıları kapsamıştır (Moore, 2001: 143). Bir başka ifade ile, sömürgecilik döneminde halkların değil, toprakların yani sömürge devletlerin bu self-determinasyon hakkını kullandıklarını söylemek mümkündür (Hannum, 1996: 35, 36).

Halk kavramının tanımlanması noktasında BM Şartı göz önünde tutulduğu takdirde, daha önce de ifade edildiği üzere Şart’ın 1(2) ve 55. maddesinde dünya barışını güçlendirmek için ‘halkların’ self-determinasyon hakkına saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler kapsamında ele alınmıştır. Burada self-determinasyon hakkı doğrudan ‘halkı’ işaret etmektedir. BM Şartı ve uygulamalarına bakıldığında da hangi grupların self-determinasyon hakkına sahip olduğu belirsizlik içermektedir. San Francisco görüşmeleri sırasında, ‘halk’ kavramı birçok tartışmaya neden olmuştur (Thornberry, 1989: 871). Ukrayna, Mısır ve İran gibi ülkeler bu hakla ilişkin olumlu yorumlarda bulunurken; özellikle Batı ülkeleri bu hak kapsamında ifade edilen ‘halk’ kavramına karşı büyük bir kuşku ile yaklaşmıştır. Bu bağlamda, Belçika, BM Şartı’nda ifade edilen hakkın karmaşık olduğu ve ‘halkların değil devletlerin eşitliğinden’ bahsedildiği ifade edilmiştir. Kolombiya da eğer bu hakkın ‘bir devletin kendi hükümetini oluşturmak’ anlamı olarak kabul edilebilir olduğunu; fakat, ‘ayrılma hakkı’ anlamına geliyorsa, bunun uluslararası anarşiye sebep vereceğinden dolayı kabul edilemeyeceğini belirtmiştir (Cassese, 1995: 37-40).

Şart içinde yer alan halk ifadesinin belirsizliği de self-determinasyon hakkının yorumlanmasında farklılıklar oluşturmakta ve devletleri kendi çıkarları çerçevesinde bunu kullanabilmelerine zemin hazırlamaktadır.

Bu bağlamda, Hindistan, Pakistan'dan ayrılan Bangladeş'i desteklerken, kendi içinde bulunan Keşmir halkının self-determinasyon hakkını tanımamaktadır. Yine aynı şekilde, Pakistan için de durum aynıdır. Pakistan, Keşmir halkını desteklerken, Bangladeş'in ayrılmasına karşı bir tutum sergilemiştir (Uz, 2007: 80).

Sonuç olarak uygulamada hangi grupların self-determinasyon hakkına sahip olduğu ve kendi kendilerini yönetebilecekleri konusunda uluslararası sistem tarafından tanınan bir halk olduğu konusundaki tartışmalar hukuk temelinden ziyade devletlerin politik çıkarları zemininde şekillenmektedir (Osterland, 1993: 663). Devletler, uluslararası hukukta self-determinasyon hakkının güçlendirmek için çaba göstermektedir. "Self-determinasyon hakkını ihlal eden, insan haklarını da ihlal etmektedir" (Thornberry, 1989: 883) görüşü, bu hakkın, insan hakları ve halkın egemenliği kavramı ile olan bağı, halkın egemenliğinin insan haklarını korumada ve güçlendirmede önemli rol oynadığı savını güçlendirmektedir (Araujo, 2000: 1497).

Self-determinasyon hakkını sınırlandıran ve devletler için bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkan bir diğer durum; devletlerin egemenliğidir. Egemenlik, tarihten beri devletler için vazgeçilemez bir kavram olarak var olmuştur. Günümüzde de aynı öneme sahip olmakla beraber, egemenlik hukukun üstünde mutlak bir güç haline gelmiştir. Brownlie'ye göre (2008: 289), devletlerin egemenliği ve eşitliği halkların hukukunun temel anayasal doktrinin temsil etmektedir. Aynı zamanda, egemenlik devletin yargı yetkisini veya otoritesi ile diğer devletlerinde aynı yöndeki davranışları arasındaki ince denge olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, günümüzde anayasalar egemenliğin halka ait olduğuna yer vermektedir. Her ne kadar devletlerin veya hükümetlerin egemenlik gücünden bahsetse bile, nihai egemenliğe sahip olan ve onu uygulayan halk veya vatandaşlar topluluğudur. Bu anayasalardan çoğu, halkların egemenliği ve insanlık onurunun veya evrensel insan haklarının korunması ile bağlantılıdır. Bu durumda, ulusların egemenliğine yapılan herhangi bir zarar, temel insan haklarına, self-determinasyon hakkını da içeren, bir tehdit olarak algılanabilmektedir. Self-determinasyon hakkı, evrensel insan hakları boyutu ile korunması gereken bir hak olarak görülmektedir. Böylece, self-determinasyon ile gerçekleşen egemenlik önemli bir insan hakkı olarak korunmalıdır. Bu tür bir egemenlik, halkın egemenliği, diğer insan haklarının korunmasında esastır (Araujo, 2000: 1480-1492). İnsan hakları boyutu dışında ise, egemenlik self-determinasyon

hakkı ile çatıştığında, devletler açısından egemenlik öncelikli duruma gelmektedir (Cardenas ve Canas, 2002: 103). Fakat özellikle insan haklarının gelişimi, uluslararası sistemde devletlerin egemenliğini sınırlandırıcı unsurlar barındırmaktadır. Vidmar'a göre, devletlerin insan hakları ile ilgili belgelere taraf olmaları ve uluslararası örgütlenmeler içinde yer almaları, devletlerin mutlak egemenlik ilkesini sınırlandırmakta ve iddia edilen nihai olarak ayrılma hakkı belirli bir insan topluluğuna yapılan sistematik insan hakları ihlalleri bir devletin ilgili toprak parçasını kaybetmesine yol açabilmektedir (Vidmar, 2010: 39).

Self-determinasyon hakkının ayrılma olarak ifade edilen boyutu, uluslararası sistemdeki devletler tarafında yeterli desteği görmemektedir. Ancak, birçok uluslararası hukuk uzmanı bir devletin nüfusunun belirli bir bölümüne karşı ciddi insan hakları ihlali durumlarında, ayrılma yoluyla self-determinasyon hakkının uluslararası hukukta kabul edilebileceği görüşünü savunmaktadır. Fakat her türlü, söz konusu ayrılma uluslararası toplum tarafından tartışmalıdır (Dersso, 2012: 2). Sömürgecilik anlamında self-determinasyon hakkı bir uluslararası teamül hukuk kuralı haline gelmiş olsa bile, uluslararası hukuk ayrılma anlamında self-determinasyon hakkı tartışmalı bir durum olarak yer almaktadır. Bunun nedeni ise, devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi ve egemenlik ilkesine tahdit edici bir durum olarak ortaya çıkmasıdır.

Vidmar'a göre, sömürge dışı durumlarda ayrılma hakkı ancak ana devletin rızası ile gerçekleşebilmektedir (Vidmar, 2010: 38). Eritre'nin, Etiyopya'dan ayrılması bu çerçevede gerçekleşmiştir. Eritre'nin Etiyopya'dan ayrılmasının yasallığı bağımsızlığının ana devlet Etiyopya tarafından tanınmasından kaynaklanmaktadır. Belirli bir toprak parçasında yaşayan halkın ayrılması aynı zamanda devletin ulusal anayasasında yer alması ile de mümkündür. Bu çerçevede, Etiyopya'nın 1994 tarihli anayasasının 39. Maddesi "uluslar, milliyetler ve halklar ayrılmaya kadar varan self-determinasyon hakkına" sahip olduklarına yer vermiştir. Bu durumda self-determinasyon hakkının bu şekilde pratik edilmesi uluslararası hukuk tarafından meşru ve kabul edilebilir bulunacaktır (Dersso, 2012: 5).

Yugoslavya'nın dağılması sürecinde self-determinasyon hakkı çokça gözetilen bir hak olarak yer almıştır. 27 Ağustos 1991 tarihinde Fransa Anayasa Konseyi başkanı Robert Badinter'in başkanlığında bir Tahkim Komitesi oluşturulmuştur. Dağılan Yugoslavya ülkelerinin bağımsızlık tartışmalarının

yürütüldüğü bu Tahkim Komitesi'nde self-determinasyon hakkına atıf yapılmıştır (Badinter Komitesi raporu için bkz., Pellet, 1992). Self-determinasyon hakkının, cumhuriyet sınırlarını değiştirmek için pratiğe geçirebileceği sorusu, Sırbistan tarafından Badinter Tahkim Komitesi'nde gündeme getirilmiştir. Sırp azınlıkları, bütün Sırpıları tek bir devlette tutabilmek için İkinci Dünya Savaşı sonrasında çizilen sınırları değiştirmek istemişlerdir. Moore'ye göre, uluslararası topluluğun büyük bir kısmı, özellikle BM ve AB tarafından ulusal grupların değil, belirli bir cumhuriyetin üyelerine self-determinasyon hakkı tanınmıştır. Badinter Tahkim Komitesi'de benzer bir görüşü savunmaktadır. Komiteye göre, federasyondan ancak kendini oluşturan unsurlar ayrılabilir ve bu ayrılma durumunda herhangi bir sınır değişimi yapılması mümkün değildir. Bu doğrultuda, federasyonu oluşturan unsurların ayrılmadan sonraki mevcut sınırlarının korunması gerekir. Sınırlarda revize olmayacağı gibi, 'ayrılmadan ayrılma da olamaz' (Moore, 2001: 140).

Badinter Komitesi, self-determinasyon hakkı kullanılırken 'sınırların istikrarını' önemli bir unsur olarak belirtilmiştir. Ayrıca, 'toprak bütünlüğü' uluslararası istikrar için 'vazgeçilemez bir barış ilkesi' olarak tanımlanmıştır (Moore, 2001: 140). Self-determinasyon hakkının, bağımsızlık sürecinde var olan sınırların değiştirilemeyeceği şeklinde kullanılmasını şart koşmuştur (Pellet, 1992: 184). Buna ilaveten Tahkim Komitesi, self-determinasyon hakkının, azınlık hakları ve temel insan hakları anlamında jus cogens olarak anılmasının ancak mevcut devlet sınırları içinde geçerli olduğunu ifade etmiştir (Knop, 2002: 177).

Self-determinasyon hakkının, bir devletten ayrılma olarak sonuçlanmasının karşısında en önemli yasal dayanak hem BM Şartı'nda hem de BM'nin diğer belgelerinde birçok kere vurgulanan devletlerin toprak bütünlüğüdür (Osterland, 1993: 661-669). Daha önce ifade edilen 2625 (XXV) sayılı BM Genel Kurul kararında, self-determinasyon hakkının hiçbir şekilde bir devletin toprak bütünlüğüne karşı pratik edilemeyeceği vurgulanmaktadır. Bu durumda self-determinasyon hakkı, ayrılma anlamından yorumlanamayacağı ifade edilmektedir. Fakat kimilerine göre, "... ayrılma hakkı olmaksızın self-determinasyon hakkı, seçimler olmaksızın bir demokrasiye benzer." (Uz, 2007: 72). Ayrılma hakkı, self-determinasyon hakkının önemli bir parçası olarak görülmektedir. Ayrıca, ayrılma barışçıl bir şekilde müzakereler ile gerçekleştiği zaman, uluslararası toplumun bunu kabul etme olasılığı daha yüksektir.

Bu sebeple, ayrılma hakkı olarak self-determinasyonun hem cazip hem de facia olarak görülmektedir (Cardenas ve Canas, 2002: 103).

Self-determinasyon hakkına dayanarak bağımsız bir devlet kurulmasına örnek olarak, Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) Batı Sahra ile ilgili istişari görüşü verilebilir. İspanya sömürgesi olan Batı Sahra toprakları üzerinde Moritanya ve Fas Krallığı'nın bu bölgedeki egemenlik iddiası üzerine bu konu Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmüştür. Uluslararası Adalet Divanı 1975 tarihli, Batı Sahra istişari görüşünde bu hakkın basit bir açıklamasını ortaya koymuştur. Self-determinasyon hakkı doğrutusunda, Batı Sahra halkı kendi iradesi ile siyasi statülerini belirleme hakkının olması sonucuna varmışlardır (Advisory Opinion, 1975: 101). Self-determinasyon hakkının sömürgeciliğin tasfiyesi sürecinde hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, halkın iradesinin yansıtılmasının önemini Hakim Nagendra Singh şu şekilde ifade etmiştir:

Sömürgeciliğin tasfiyesinin sonlandırılması ile ilgili olan yöntemin birleşme, bütünleşme veya bağımsızlık olup olmadığına bakmaksızın, toprakların sömürsüzleştirilmesini bekleyen halkların bu sürece katılımı kaçınılmazdır... Bu davada olduğu gibi, bölgenin entegrasyonu, ilgili devlet tarafında talep edilmiş olsa bile, halkın özgürce ifade edilmiş talebi netleştirilmeden bu gerçekleştirilemez – bu, bütün sömürgeciliğin tasfiyesi süreci için mutlaka aranan bir şarttır (Advisory Opinion, 1975: 81)

Batı Sahra Davası'nda self-determinasyon hakkı, UAD tarafından uluslararası teamül hukukunun bir parçası olduğu sonucuna varılmıştır (Harris, 2010: 116). Afrika Kıtası kapsamında değerlendirilecek olunursa, sömürgeciliğin tasfiyesi süreci dışında ayrılma hakkı, her ne kadar birçok pratiğinin olmasına rağmen self-determinasyon hakkına ne yasal ne de yasadışı bir zemin kazandırmaktadır. Diğer bir ifade ile “hukuk bu konuda sessizdir” (Dersso, 2012: 5).

Osterland'a göre, ayrılma hakkı olarak self-determinasyon, tüm ulusal sorunları çözümü için ilk önce başvurulacak bir çözüm olarak değil, yapılan tüm çabalar başarısız olduğu zaman başvurulacak bir ilaç olarak görülmelidir (Osterland, 1993: 675). Genel anlamda, bu girişimler uluslararası toplumda devletlerin ulusal birliklerini ve toprak bütünlüklerini bozan bir davranış olarak görülmektedir (Cardenas ve Canas, 2002: 102, 103). Dolayısıyla ayrılma anlamında yani dış self-determinasyon hakkı, iç self-determinasyon hakkının sağlanmasının eksik kaldığı durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Fakat, egemen bağımsız bir devlet kurma anlamında self-determinasyon hakkına Filistin meselesi örnek olarak gösterilebilir. Daha doğrusu devlet olma hakkı ve bu doğrultuda self-determinasyon hakkı engellenen bir Filistin ülkesi vardır. Daha önce İngiltere'nin mandası olan Filistin devleti, 1948 tarihli BM Genel Kurulu'nun 181 taksim kararı neticesinde Araplar ve Yahudiler arasında paylaştırılmıştır. Haksız bir toprak paylaşımı olmuş olsa dahi, 1917 tarihli Balfour Deklerasyonu ve neticesinde 1948'de İsrail devletinin kurulması; 1948 ve 1949 tarihleri arasında ve 1967'deki altı gün savaşları ile İsrail, Filistin topraklarını (ayrıca Mısır'da Sina yarımadasını Suriye'de Golan bölgesini) istila etmiştir. Günümüzde hala, İsrail'in istilasını altında olan Filistin'in self-determinasyon hakkının engellenmesinin yanı sıra ciddi insan hakkı ihlalleri ile karşı karşıyadır (Dweik, 1997; Aral, 2014).

Buchanan'a göre, eğer bir devlet belirli bir gruba karşı ciddi bir adaletsizlik içinde olursa; kendi siyasi birliğini kuran söz konusu grup, bu adaletsizliklere karşı son çare olarak ayrılma anlamında self-determinasyon hakkıdır. Bu durumda, self-determinasyon hakkını kullanan grubun, devlet otoritesini reddetme ve kendi bağımsız siyasi birliğini kurma iddiası veya hakkı uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi gerekir (Buchanan, 2007: 335). Farklı bir şekilde Wellman da self-determinasyon hakkı, bir grubun tek taraflı ayrılma talebinin olması, ancak çoğunluğun siyasi bağımsızlık için bilinçli ve kalıcı bir tercih taşıması durumunda gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir (2005: 61). Ayrıca, belirli topraklar üzerinde yoğunlaşmış bir çoğunluğun referandum veya plebisit ile ayrılma talebinde bulunması, ayrılma olarak self-determinasyon hakkının meşruiyeti için yeterli olarak görmektedir (Moore, 2001: 167). Fakat, 1992 tarihinde BM Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali, self-determinasyon hakkının yanlış kullanılması sonucu oluşabilecek tehlikeyi şu sözleriyle ifade etmiştir: "Eğer her etnik, dini veya dilsel grup devlet olma talebinde bulunursa, parçalanma için bir sınır olmayacak ve herkes için barış, güvenlik ve ekonomik refah elde etmek her zamankinden daha zor olacaktır" (alıntılayan Cardenas ve Canas, 2002: 107). Bu durumda her bir devletin kendi içinde yaşayan ve etnik, dini, kültürel ve dilsel olarak çoğunluktan ayrılan halklara karşı belli bir yükümlülüğü vardır.

Nitekim, ayrılma hakkı genel olarak, belirli bir grubun egemenliğinde bulunduğu devlet tarafından haklarının yansıtılmadığı veya ciddi bir ayrımcılığa

maruz kaldığı durumlarda savunulmaktadır. Bu anlamda, baskıyı sona erdirmek için en son seçenek olarak ayrılma hakkı (remedial secession) olarak ifade edilen doktrin ortaya çıkmaktadır. Bu doktrinin savunucuları, self-determinasyon hakkının ayrılma ile sonuçlanmasını baskı altında ortaya çıkan ‘nitelikli bir hak’ olarak görmekte olup, diğer yandan, olağan dışı ve nihai çözüm olarak başvurulması gerektiğini savunmaktadırlar (Vidmar, 2010: 40). Buchanan ayrılmanın, sömürgecilik ve belki adaletsiz askeri bir işgal durumunda, bir grubun mevcut olan devletin otoritesini reddetme ve bağımsızlığının tanınması için mücadele etme hakkının olduğunu belirtmekte, ancak bunun ‘meşru bir devlet’ olması anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Çünkü meşru bir devlet olarak tanınma ancak var olan diğer devletlerin takdirine bağlı bir durumdur. Bu durumda, self-determinasyon hakkına dayanarak ayrılma sonucunda ortaya çıkan devletler, uluslararası sistemde mevcut olan diğer devletlerin tanımama politikası ile karşı karşıya gelebilmektedirler. Uluslararası hukukta ahlaki açıdan ayrılma hakkının, belirli bir grubun devletin otoritesini reddetmesi ve meşruluğunun olması için bir varlık göstermelidir. Bunu takiben ise, kendi meşru devletine sahip olmak, ayrılma hakkı ve tanınma hakkı ile bağlantılı iki durum olarak ortaya çıkar (Buchanan, 2007: 334, 335).

Belirli bir gruba karşı yapılan baskı, ayrımcılık ve sistematik insan hakları ihlali sonucu nihai bir hak olarak başvuru olan bir seçenek olarak, bağımsızlık mücadelesi içinde olan Kosova’nın self-determinasyon hakkını yorumlamak mümkündür.

Kosova’nın içinde bulunduğu durum uluslararası barış ve güvenliğe karşı bir tehdit oluşturması sebebiyle, Güvenlik Konseyi 1244 sayılı bir karar almıştır (S/Res/1244). Sırların Kosova halkına uyguladıkları insan haklarına aykırı davranışlar ve Kosova’nın iç self-determinasyon hakkının engellenmesi sonucu 2008 tarihinde NATO’nun müdahalesi ile bağımsız bir ülke olmuştur. Fakat Kosova’nın bağımsızlığını UAD sadece uluslararası hukuka ve BM 1244 tarihli kararına uygun olarak bulmuştur. Self-determinasyon hakkından bahsetmemiştir (Kranz, 2014: 210, 211). Kosova’nın bağımsızlığının UAD kararında self-determinasyon hakkına dayandırılmaması, nihai seçenek olarak ayrılma hakkını yeterli bir şekilde açıklamamaktadır. Bu durumda, Güney Sudan halkının self-determinasyon hakkını

kullanarak bağımsız bir devlet olması, nihai seçenek olarak ayrılma hakkı kapsamında değerlendirilebilmektedir (Dersso, 2012: 2).

Doğu Timor'un (Timor Laste) bağımsız bir devlet olması da self-determinasyon hakkı doğrultusunda şekillenmiştir. Portekiz sömürgesi olan Doğu Timor'un bağımsızlık mücadelesi, 1974 tarihinde başlamıştır. Bu tarihte Portekiz'de gerçekleşen 'Karanfil Devrimi' ve bu doğrultuda sömürgelerinden çekilmeye başlaması ile Doğu Timor da bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat Endonezya bu bağımsızlığı kabul etmemiş ve Doğu Timor'u istila etmiştir. 1999 tarihinde referandum yapılmış ve bu referandumun sonucuna göre, Doğu Timor halkının %78'den fazlası ayrılma talebinde bulunmuştur. Fakat, referandum sonucuna rağmen Endonezya ve Doğu Timor arasında çatışmalar devam etmiştir. BM Güvenlik Konseyi Doğu Timor'un toprak bütünlüğünün ihâl edilmesi gerekçesiyle, Endonezya'ya askeri güçlerini bu topraklardan çekme uyarısında bulunmuştur. Nihayetinde 1999 tarihinde BM Barış Gücü'nün bölgeye gelmesiyle birlikte Doğu Timor üç yıl süreyle BM'nin geçici otoritesi altında bulunmuş ve 2002 tarihinde bağımsız bir devlet olmuştur (ayrıntılı bilgi için bkz., Paul ve diğerleri, 2013). Bununla birlikte, Avustralya tarafından 1995 tarihinde UAD'ın önüne gelen sorunda self-determinasyon hakkına ilişkin ifadeye yer verilmiştir. Böylece UAD, Doğu Timor Davası'nda self-determinasyon hakkı modern uluslararası hukukun temel bir kaidesi ve erga omnes karakteri tanınmıştır (UAD Raporu, 1995: 90).

Nihai seçenek olarak ayrılma hakkının ilk örneğini, Kanada Yüksek Mahkemesi'nin Quebec Davası ile ilgili kararında görmek mümkündür. Halkın %80'inin Fransızca konuştuğu Quebec, Kanada'nın doğusunda bulunan bir bölgedir. Kanada'dan ayrılma talebi üzerine 1980 ve 1996 tarihinde referandum düzenlenmiştir (bkz., Keating, 1996: 65-106).

Quebec sorunu Kanada Yüksek Mahkemesine taşınmış ve self-determinasyon hakkının kullanılabilceği koşullar sıralanmıştır. Mahkeme'nin kararına göre, ayrılma ancak bir sömürge durumunda olan ve yabancı hâkimiyeti altında yaşayan halklar için ortaya çıkmaktadır. Bu şartların dışındaki halklar, self-determinasyon haklarını içinde buldukları devletin sınırları içinde gerçekleştirebilirler. Bir devletin hükümeti, kendi içinde yaşayan bütün halkları eşit ve ayrımcılık yapmayacak bir şekilde temsil ediyorsa; bu devletin uluslararası hukuk çatısı altında toprak bütünlüğünü koruma ve

diğer devletlerin de bu toprak bütünlüğüne saygı duyması gerekmektedir (karar metni için bkz., Kanada Yüksek Mahkemesi, 1998, 2 S.C.R. 217).

Vidmar, self-determinasyon hakkının, “bir halkın mevcut sınırları içinde, siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmelerini” (2010: 39) takip edebilmeleri anlamına geldiğini; dış self-determinasyon hakkının ise, bir tek en ağır vakalarda; o zaman dahi dikkatli bir şekilde belirlenmiş koşullar altında ortaya çıkması gerektiğini belirtmektedir. Burada ifade edilen, en ağır vakalar, ayrılma hakkını meşrulaştırırken Dostça İlişkiler Bildiri’inde yer alan self-determinasyon hakkı ve toprak bütünlüğü ilkesine karşı bir durum sergilediği düşünülebilir (Vidmar, 2010: 39).

Ne var ki, self-determinasyon hakkının ayrılma anlamında, belirli bir sistematik ayrımcılık veya yabancı hâkimiyetinin olduğu durumlarda gerçekleştirilmesi veya ülkesel argümanlara dayanarak ayrılma hakkı her ne kadar ahlaki açıdan önemli olarak görülse de Philpott’a göre, self-determinasyonun pratik edilmesi için bu tür savlara ihtiyaç yoktur. Self-determinasyon hakkının liberal demokrasinin önemli bir unsuru olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca, bu hakkın gelişmesine işaret ederken, belirli koşullar altında ve belirli tedbirler ile birlikte ele alınması gerektiğini ifade etmektedir (Philpott, 1995: 355). Söz konusu hakkı liberalizm temelinde ele alan Barten’de bu hakkın kollektif bir hak olduğunu ancak özünde çok kişel olduğunu ve bağlı olduğunun altını çizmektedir (Barten, 2014: 18-20).

Tanımlamalardan hareket ile self determinasyon hakkının beş ilkesinden bahsedebiliriz. Bunlardan ilki bir halkın dış müdahale olmadan yaşadıkları topraklardaki yönetim tarzını seçebilmeleri, ekonomik ve kültürel faaliyetlerine devam edebilmeleri; başka bir dış gücün yönetimi altındaki halkların bağımsızlığı; halkların ayrılma hakkı; halkların kendi anayasalarını belirlemeleri; en son olarak ise demokrasi ile yönetilmeleri hakkını ifade etmektedir (Roepstorff, 2004: 17).

Sonuç olarak değerlendirildiğinde ise, self-determinasyon hakkı uluslararası hukukun son derece önemli bir hakkı olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu hak halkın egemenliği temelinde bir yönetimin kurulmasına öncülük ettiği gibi, ekonomik olarak da bir halkın kendi kaynaklarından kendi rızaları ve çıkarları doğrultusunda tasarruf etme hakkını da içermektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğin

tasfiyesi sürecinde temel bir hak olarak hayata geçirilmiş ve ilerleyen dönemlerde yeni sömürgecilğe karşı kuvvetli bir hak olarak yer almaktadır.

Bununla beraber gerek bireysel haklar, gerekse de kolektif haklar içinde yer alması, self-determinasyon hakkının kapsamını kuvvetlendirmektedir. Self-determinasyon hakkının uluslararası ve bölgesel örgütlerin metinlerinde yer alması ve BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen kararların giderek uluslararası hukuk teamülü kuralı haline gelmesi ve ayrıca Uluslararası Adalet Divanı'nın self-determinasyon hakkına ilişkin istişari görüşleriyle beraber, self-determinasyon hakkı uluslararası hukukun temel hakkı olarak yer almaktadır.



II. BÖLÜM

KAZAN TATARLARI VE RUSYA İLE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Tataristan'ın, Çarlık ve SSCB dönemi tarihi ele alınmadan günümüz Tataristan Cumhuriyeti'nin halk ve toprak kavramını net bir şekilde açıklamak mümkün değildir. Rusların, Kazan Hanlığı'nı istila etmesi ile başlayan süreç, Çarlık Rusya'dan Sovyetleri Birliği'nin kurulmasına uzanmış ve daha sonra 1991 yılında dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Tataristan Cumhuriyeti ile devam etmiştir.

Bu bölümde, Kazan Hanlığı'nın ve günümüzde yüz ölçümü farklı olmakla beraber aynı topraklarda yaşayan Tatar halkının tarihi ele alınacaktır. Daha önce İdil Bulgarları ve daha birçok farklı ulusların yaşadığı, Altın Orda devletinin ele geçirdiği ve hükmettiği topraklarda Tatar halkı - aynı zamanda İdil Bulgarları, Kazan Hanlığı döneminde ise, Kazan Tatarları olarak da anılmaktadır - kendi kimliğini ve tarihini devam ettirerek, bu topraklarda varlıklarını koruyabilmişlerdir. Altın Orda devletinin yıkılması ile beraber ortaya çıkan hanlıklardan biri olan Kazan Hanlığı bu mirası devralmıştır.

Ne var ki, Kazan Hanlığı tarihe Korkunç İvan olarak geçen Rus Çarı IV. İvan tarafından 1552 tarihinde istila edilmiştir. Bu istila, sadece Kazan Hanlığının yok olmasına değil, aynı zamanda camilerin yıkılması ve kitapların yakılması ile Tatar halkının tarihi silinmeye çalışılmış ve bir medeniyetin de dağılıp yok olmasına sebep olmuştur (ayrıntılı bilgi için bkz., Rorlich, 2000: 43).

Çarlık döneminde uygulanan Hristiyanlaştırma politikaları kapsamında göçler başlamış ve Rus halkı, Tatar topraklarına yerleştirilmiştir. Çarlığın yıkılması ve gerçekleşen devrim Tatar halkı için bir umut olsa bile, SSCB'nin kurulmasıyla beraber, milli kimlikten ziyade tek bir Sovyet vatandaşlığı kimliği altında toplanılmıştır. SSCB'nin 1991 tarihinde dağılması ile beraber bağımsızlıklarını ilan

etmeye başlayan milletler ayrı birer devlet kurarken, Tataristan Cumhuriyeti SSCB'deki statüsü gereği, bağımsız bir devlet haline gelememiş ve varlığına Rusya Federasyonu ile yapmış olduğu belirli anlaşmalar çerçevesinde devam etmiştir. Bu noktada, birer egemen ve bağımsız devlet olan diğer Sovyet ülkelerinin, Birlik içindeki statüsü önemli bir temel teşkil etmektedir. Tataristan'ın Sovyetler içindeki statüsü ise, Birliğe bağlı egemen bir cumhuriyet değil, özerk bir yapı olarak varlık göstermiştir. Bu sebep ile SSCB'nin dağılması Birliğin içinde farklı statüleri barındırması neticesi ile çeşitli sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Kazan Hanlığı ile ilgili çalışmalarda genelde karşımıza birtakım sorunlar çıkmaktadır. Bunlar, Kazan Hanlığı'nın, daha önce kurulan - yani Altın Orda devletinin bu bölge topraklarına hükmetmesinden önce - İdil Bulgar krallığının/devletinin devamı olup olmadığı sorunsalıdır. Bu konu hakkında birçok tez ortaya konulmuştur. Bununla beraber, günümüz Tatar halkının İdil Bulgarları ile aynı halk olup olmadığı da tartışmalara yansımaktadır. Birçok farklı yorumların bulunmasına rağmen, bu çalışma Kazan Hanlığı'nın, İdil Bulgar krallığının/devletinin devamı olduğu ve Tatar halkının da İdil Bulgar halkı ile aynı anlam taşıdığı tezi üzerinden hareket edecektir. Böylece, Tatar halkının bağımsızlık yönündeki argümanlarına daha sağlam bir zemin oluşturmaktadır.

Bu bölümün hedefi, Tatar halkının tarihini inceleyerek konunun temellendirilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla temel unsur olarak Tatar-Rus ilişkilerinin arka planını ele alıp, günümüze kadar yansıyan siyasi, ekonomik-ticari ve sosyo-kültürel bağlantılarını ortaya koymaya çalışacaktır. Zira, Tatar-Rus ilişkilerinin tarihi perspektiften analiz edilmesi birçok mefhumun aydınlığa kavuşturulmasında önem taşımaktadır.

Ayrıca bu çalışma kapsamında, Tatar halkının günümüze kadar şekillenen etnolojik yapısını, Moğol istilası ve Altın Orda devletinin yıkılması ile ortaya çıkan yeni bir aktör olarak Kazan Hanlığı dönemi incelenecektir. Bununla birlikte, Rus istilası neticesinde Rusların hâkimiyetine giren topraklarda Kazan Hanlığı ile birlikte dağılan siyasi yapının tekrardan nasıl şekillendiğini, Çarlık içindeki statüsü ele alınacaktır.

İlerleyen süreçte gerçekleşen Ekim Devrimi'nin bütün Rusya halkları arasında yaymış olduğu özgürlük hareketlerinin yansımaları Tatar halkının içinde de

görülmeye başlamasıyla, sosyalizme doğru yönelen bir yapıya dahil olan Özerk Sovyet Tataristan Cumhuriyeti'nin SSCB içindeki konumu değerlendirilecektir.

Son olarak, başlangıç noktası Kazan Hanlığından başlayarak günümüz Tataristan Cumhuriyetine ilerleyen bu süreçte ortaya çıkan kimlik ve milliyetçilik hareketlerine de yer verilecektir. Ayrıca, Rusya'nın federasyon sistemi incelenerek, konunun daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi sağlanacaktır.

A. SSCB Öncesi Tataristan: Kazan Hanlığı ve Çarlık Dönemi

13. yüzyılda Cengiz Han (1167-1227) liderliğindeki Moğolların, Çin'den Adriyatik Denizi'ne kadar yayılması ile bu coğrafyadaki dengeler de değişmiştir. Cengiz Han'ın torunu Batu Han İrtiş-Aral ve Deşt-i Kıpçak bölgesi dahil olmak üzere, merkezi Saray olan Altın Orda Devleti'ni kurmuştur (Acar, 2013: 62-68).

Altın Orda Devleti'nin yayılmış olduğu topraklarda Harezmi, Bulgar, Kırım, Rus, Macaristan ve Bulgaristan gibi bölgelerin eski yerleşik halkının da bulunması, bu toprakların hâkimiyetini zorlaştırmıştır. Bu durumu Cengiz Han şu sözleriyle ifade etmiştir: “At üzerinde birçok ülkeyi fethetmek mümkündür. Ancak, at üzerinde bu fethedilen ülkeleri elde tutmak mümkün değildir” (Kamalov, 2007: 72). Altın Orda Devleti'nin 1502'de yıkılmasıyla beraber Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı, Astrahan Hanlığı gibi hanlıklar ortaya çıkmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz., Acar, 2013).

Ruslar, Kazan Hanlığı'ndaki yaşayan halkı sırasıyla önce Bulgarlar, Kazanlılar ve Tatarlar olarak isimlendirmiştir (Devletşin, 1981: 10). Bu konuda tarihçiler arasında birçok tartışmanın ve tezin hüküm sürmesine rağmen Kazan Hanlığı'nın, Altın Orda Devleti tarafından ortadan kaldırılan Bulgar Hanlığı'nın yerine kurulduğu düşüncesi hakimdir. Bu konuda Hudyakov, önemli bir Kazan tarihçisi Ahmarov'un araştırmalarına dayanarak, Bulgar Krallığı'nın yıkılmasından sonra dahi İdil Bulgarları halk olarak varlıklarını korumuş ve Kazan Tatarları adı altında halk olarak varlıklarını devam ettirdiklerini belirtmektedir. Hudyakov, Tatarların Bulgar halkının devamı olduğunu, üç farklı gruplandırma yaparak ispatlamaktadır. Birincisine göre, Kazan Tatarlarının, geçmişteki ataları olan Bulgarların efsanelerine, anıtlarına ve hatıratlarına sahip olması ve bunları gelecek nesillere aktarılması. İkincisi, yaşam alanlarında Bulgar kimliğinin ön plana çıkması.

Son olarak da Kazan Tatarlarının yerleşik hayatı, tarım ve ticaret şeklinin Bulgar dönemindeki karakterinin benzerliği ve maddi/manevi kültürünün de yine aynı şekilde, benzer kimliğe sahip olması bu delilleri kuvvetlendirmektedir (Hudyakov, 1991: 12). Tatar etnonimi üzerinde araştırma yapan önemli isimlerden biri olan Ebrar Kerimullin de, İdil Bulgarları ile günümüz Kazan Hanlığı arasındaki devamlılığa; kültür, yaşam biçimi, ticari faaliyetler, mimari ve manevi kültür benzerliği üzerinden değerlendirmekte; “Arkeologlar, dilciler, etnograflar sanat bilim adamları da İdil boyu Bulgar Devleti ile Kazan Hanlığı ve şimdiki Tatarların kültürü arasında zikretmeye değer bir değişim” (1998: 52) görmediklerini vurgulayarak bu tezi onaylamaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz., Kerimullin, 1998; Hudyakov, 1991).

1. İdil Bulgarları ve Moğol İstilas

Azrak Denizi etrafındaki kuzey steplerinden gelen Bulgarlar, Türk dili ailesine mensuptular. Milattan sonra 2. ve 3. yüzyıllarda gerçekleşen Hun göçlerinden beri bölgede Türk etkisi hâkim olmuştur. Bulgarlar 7. yüzyılda ikiye ayrılmışlardır. Bunlardan biri Balkanlara göçerek günümüz Bulgaristan devletini oluşturmuş ve Slavlar ile kaynaşan bu grup Hristiyanlığı benimsemiştir. İkinci grup Bulgarlar ise, kuzeye doğru göç ederek İdil ve Kama nehirleri kıyısında Fin-Ugor halklarının ve Türklerin meskûn oldukları bölgeye yerleşmişlerdir. Daha sonra Hazarların hâkimiyeti altında bir devlet kurmuşlardır. Bulgar Hanı Almuş, Cafer b. Abdullah ismini alarak 922 tarihinde İslamiyet’i kabul etmiş ve yargı sistemini de İslami değerlere göre tekrardan şekillendirmiştir. Bu devlet tarihte ilk Müslüman Türk devleti olarak kabul edilmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz., Shpakovsky ve Nicolle, 2013, Rorlich, 2000: 32-35, Acar, 2013).

Bununla birlikte, Bulgar devletinin İslam’ı kabul etmesinden önce de bölgede Müslümanlığın zaten mevcut olduğu bilinmektedir. Arap coğrafyacı Ebu Ali bin Rusta 10. yüzyılda bu bölgede yaşayanların çoğunun İslam’a bağlı olduğunu belirtmiştir. Bulgar Hanı Almuş’un elçisi, Abdullah bin Baştu Bağdat’a ulaşarak İslam dinini öğrenmekle görevlendirilmiştir (Rorlich, 2000: 43). İbni Fadlan’ın notlarında da İdil kıyısındaki Bulgarların İslam’ı nasıl benimsediklerine dair bilgilere rastlanmaktadır:

Uzun zamandır, Asya, Müslüman Asya burada ev inşa etti; göçebe ordular için değil medeniyet için bir ev; uzun zamandır, ticari bir endüstri halkı olan Bulgarlar burada yerleşmişlerdir. Bulgar, Volga ve Kama kıyılarında Kuran dinlerken, Slav Rus henüz

Hristiyan kiliselerini inşa etmemiştir... ve bu yerleri henüz Avrupa medeniyeti adına fethetmemiştir (alıntılayan Broxup, 1996: 76).

Yakın coğrafyada komşuları tarafından Şimal Türkleri olarak da isimlendirilen (Kerimullin, 1998: 85) İdil Bulgarları, Zenkovsky'nin ifadesi ile "İslam kültürünün en kuzeydeki temsilcisi" (2000: 12) sayılmaktaydılar. Böylece, İdil boyu Bulgar devletinin İslam'ı kabul etmesiyle birlikte Arap alfabesi bu bölgede yayılmaya başlamıştır. 12. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan Bulgar edebi dili gelişmeye başlamış ve merkezileşme ile birlikte bölgede yaşayan diğer Türk boyları arasında ortak bir iletişim dili olmuştur. Dilin gelişmesi ile birlikte eğitim ve okur yazarlık alanında da ilerlemeler olmuştur. Böylece, tıp, hadis ve tarih gibi alanlarda Bulgar Müslümanları arasında birçok ilim adamı yetişmiştir (Rorlich, 2000: 52, 53). Fakat İdil Bulgar devletinin hükümranlılığı ve İdil coğrafyasının durumu Moğol istilası ile değişmeye başlamıştır.

Cengiz Han'ın torunu Batu, bir tek İdil Bulgar topraklarını değil aynı zamanda Rus topraklarını da ele geçirmek üzere, Doğu Avrupa'ya doğru ilerlemiştir. Batu'nun ordusu 1236 yılında bu toprakları istila etmiş; 1240'da ise, Rus yönetiminin merkezi olan Kiev'e kadar ulaşmıştır. Böylece merkezi Saray olarak isimlendirilen bir Altın Orda devleti ortaya çıkmıştır (Rorlich, 2000: 55-57). Dolayısıyla bütün İdil'deki topraklar, Rus toprakları da dahil olmak üzere Moğolların hâkimiyeti altına girmiştir.

Moğol istilası öncesinde hem ticari hem de tarım anlamında İdil Bulgarları, oldukça zengin bir devlet ve hâkim bir güç olarak bölgede yer almaktaydı. Ayrıca, bulunduğu coğrafi konumu itibari ile Asya ve Kuzey Avrupa arasındaki ticarete hakimdiler. Tarım alanında ise, oldukça verimli topraklara sahip olup, çeşitli mahsuller elde etmekteydiler. Sahip olmuş oldukları bu olanaklar, bölgede özellikle diğer Türk boyları arasında daha hâkim bir konumda olmalarına imkân sağlamış ve giderek daha merkezi bir yapıya dönüşerek belirli bir devlet geleneği kazanmışlardır (Rorlich, 2000: 46-51).

Dolayısıyla, Kazan Hanlığı, İdil Bulgar devletinin sahip olduğu bu ticari ve siyasi değerleri miras olarak almış (Akulov, 2010: 221) ve bu statü ilerleyen dönemde kendi kimliğini muhafaza etmesine imkân sağlamıştır. Köklü bir yapı inşa ederek sadece bir devlet olarak değil, aynı zamanda bir medeniyet olarak hüküm sürmüştür. Böylece, Tatar devletinin günümüze kadar varlığına devam etmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Öyle ki, Moğol hâkimiyeti süresinde, İdil Bulgar devleti merkezileşmiş yapısı gereği daha özerk bir yapıya sahipti. Hatta dış ilişkilerinde dahi geniş bağımsızlık elde ettiği dönemler olmuştur. Ayrıca, Berke Han ile birlikte Altın Orda devletinin İslamiyet’i kabul etmesi Bulgar Devleti ile aralarında ortak bir değer oluşmasına imkân sağlayarak, Moğol istilasına karşı isyanlar gün ilerledikçe kaybolmuştur. Bunda Moğolların pragmatik idari yapılarının da etkisi olmuştur. Çünkü Moğollaştırmak gibi siyasi bir amaç taşımamış olup daha çok toprak ve askeri kazanç anlamında bir politika yürütmüşlerdir. Moğol istilası öncesinde, İdil Bulgar devletinin sahip olduğu ticari üstünlük, her ne kadar istila sonrasında İdil Bulgar halkı kuzey doğuya doğru göçmüş olsalar bile, Altın Orda hâkimiyeti döneminde de devam etmiştir. İdil Bulgarlarının, gelişmiş yapısını muhafaza etmesi ve ticaret merkezi olması sebebiyle ‘Altın Taht’ olarak isimlendirdikleri Bulgar şehri Moğol hâkimiyeti sırasında da önemini korumuştur. Fakat, 1400’lü yıllarda itibaren zayıflama sürecine giren Altın Orda devletinin içinde bulunduğu taht kavgaları ve karışıklıklar, bölge halkının göç etmesine neden olmuştur. Böylece İdil Bulgarları, Yeni Bulgar olarak isimlendirilen, Kazan etrafına yerleşmişlerdir. İlerleyen süreçte Kazan’ın statüsü artarak, eski Bulgar hanedanı emirlerinin başında olduğu önemli bir merkez haline gelmiştir (Rorlich, 2000: 59-65).

Dolayısıyla, Altın Orda devletinin zayıflaması ve daha sonra ortadan kalkması ile ortaya çıkan Kazan Hanlığı’nın idari yapısının başarısı, zaten mevcut olan deneyimlerin ve tarih içinde her daim merkezi bir konuma sahip olmasının bir sonucu olarak düşünmek yerinde olacaktır. Kazan Hanlığı hiçbir temeli olmayan bir bölge veya toplum tarafından sıfırdan kurulmuş bir oluşum olmamıştır. Zengin ticari ve siyasi tecrübe birikimine sahip bir temel üzerine kurulmuştur.

2. Kazan Hanlığı: Tatar-Rus İlişkileri (1437-1552)

Altın Orda Devleti’nin ortadan kalkması neticesinde ortaya çıkan hanlıklardan biri olan Kazan Hanlığı daha önce de belirtildiği üzere İdil Bulgarlarının devamı veya mirasçısı olarak görülmekteydi. Kazan Hanlığı, Ulu Muhammed tarafından 1437 tarihinde orta ve İdil altı topraklar üzerine kurulmuş olup, Altın Orda Devleti’nde olduğu gibi, ‘darug’ veya vergi ödeyen birimler olarak, belirli idari bölgelere ayrılmış bir şekilde yönetilmekteydi. Ulu Muhammed, Ruslara karşı birçok

sefere girmiş ve özellikle Orta İdil bölgesini Saray'ın hâkimiyetinden kurtararak, bu bölgede güçlü egemen bir devlet kurma hedefi taşımıştır (Hudyakov, 1990: 10-18). Kazan Hanlığı, tıpkı İdil Bulgar devleti döneminde olduğu gibi, siyasi ve özellikle ticarete oldukça zengin bir yapıya sahip ve coğrafyasını ve doğal kaynaklarının iyi bir şekilde kullanmayı başaran Kazan, Avrupa'dan Pers'e kadar geniş batı-doğu ticaretine hâkim olmuştur (Akulov, 2010: 221).

Tatar ve Rus ilişkileri çok eski tarihlere, Bulgar devleti dönemine kadar dayanmaktadır. Özellikle İdil Bulgarları, Hazarlar'dan ayrı bağımsız bir devlet haline geldikleri dönemlerde, 984 tarihinde Ruslar ile ilk anlaşmalarını imzalamışlardır. Bulgar ve Rus ilişkilerinin temel yapı taşını çoğunlukla ticaret oluşturmaktaydı. Bununla beraber, zaman zaman sınır savaşları veya iki tarafın da düzenlemiş olduğu seferler olmuştur. Fakat, 1223 yıllarına gelindiğinde yaklaşan Moğol tehdidine karşı bir takım işbirliklerine gidilmiştir (Rorlich, 2000: 44, 45). Dolayısıyla, ortak tehdit algısı Tatar-Rus ilişkilerini daha yapıcı bir zemine taşımıştır. Tabii ki bu durum Moğol istilası ile son bulmuştur.

1540 yıllarına kadar Rusların Kazan Hanlığı ile olan ilişkileri, toprak ele geçirme veya yayılma gibi bir karakter taşımamıştır. Fakat, 1540'ların sonlarına doğru gelindiğinde, Ruslar bu topraklar üzerinde hâkimiyet kurma ve kendi topraklarına katma hedefine doğru yönelmişlerdir. Böylece, bu tarihten itibaren Kazan ve Rus ilişkileri değişip, yayılcı Rus savaşları başlamıştır. Ruslar açısından yeni topraklar elde etme dönemine geçerken, Tatarlar için ise, Kazan Hanlığı tarihinin sonu ve bağımsızlık mücadelesi başlamıştır (Hudyakov, 1990: 70).

Kazan Hanlığı, Korkunç İvan olarak tarihe geçen IV. İvan tarafından 1 Eylül 1552 tarihinde istilaya uğramıştır. Bu zamana kadar başka seferler gerçekleşmiş olmasına rağmen başarılı olunamamıştır. IV. İvan, Kazan'a düzenlediği dördüncü seferinde İdil'e dökülen Zühe ırmağının yakınlarına Zühe (Sviyajsk) kalesini inşa ettirmiştir. Buraya askeri teçhizat sevki yaparak, yaklaşık 150.000 kişilik ordu ile Kazan'a sefere çıkmıştır. Tatarlar her ne kadar iyi bir savunma gerçekleştirmiş olsalar bile, Rus mühendisleri tarafında barut dolu fiçilerin Kazan şehrinin etrafını saran surlara yerleştirilmesi ile Ruslar içeri girmeyi başarmışlardır (Kurat, 1999: 152-154). Neredeyse tüm halk kılıçtan geçirilerek, kadınlar ve çocuklar esir edilmiştir.

Kazan'ın alınması Korkunç İvan'ın yayılmacı siyaseti bakımından oldukça önem taşımaktaydı. Rus Çar'ı İvan'ın "ya kanımızı dökeriz ya da onlarınkini içeriz" (Kamalov, 2007: 146, 147) sözüyle Kazan'ın alınmasında ne kadar iddialı olduğunu görmek mümkündür. Kazan'ın istilasını sırasında Metropolit Makariy'in² şu sözleri "Siz İsa'nın ihlaslı sürüleri insafli Kinyezleri, boyarlar, komutanlar ve askerler. Şimdi ve gelecekte kutsal kilise ve mukaddes 'provislav' (Ortodoks) dini için var gücünüzle, tanrısız, sürgün çocuklarına (Tatarlara) karşı savaşınız!" (Atlasi, 2004: 387) orduyu ve İvan'ı daha da cesaretlendirmiş ve kilisenin desteği ile de bir nevi dini bir sorumluluk sıfatı ile süslenmiştir.

Kazan Hanlığı'nın alınmasından sonra Astrahan'ın da alınması, Asya'nın kapılarını Ruslara açmıştır. Böylece neredeyse tüm İdil üzerinde hâkimiyet kurarak yayılmaya ve genişlemeye başlamışlardır (Zenkovsky, 1983: 11). Hadi Atlasi Kazan Hanlığı'nın kaybedilmesini, Doğu ve Batı Türklüğü için önemli bir hadise olarak görmüş ve bunun sadece Ruslardan değil, aynı zamanda o dönemde Türk Boyları arasındaki çatışmaların ve kendi aralarında güçlü bir beraberlik sağlayamamalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca, bazı Tatarların Ruslarla iş birliği yapmasının da Kazan Hanlığı'nın yenilmesinde etkisinin olduğunu yazmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz., Atlasi, 2004). Akdes Nimet Kurat ise, Kazan'ın düşüşünün Rusya için yeni bir devrin başlangıcının ilk basamağı olduğunu ifade ederek (1999: 153), Kazan'ın istilasının Ruslar açısından önemini ifade etmiştir. Ayrıca Kurat, Kazan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi ile bu coğrafyada Ruslar lehine şekillenen yeni düzeni şu şekilde tanımlamıştır:

Kazan'ın düşmesi ile, Rusların geniş ölçüde, türk illeri üzerinde yayılmalarına yol açtı. Rusya'nın yalnız rus milletinden müteşekkil bir devlet olmaktan çıkıp çeşitli milletlere hakim bir imparatorluk olmak yolunu tutması, ancak Kazan Hanlığının zaptıyla mümkün olmuştur... Altın Orda ve Kazan Hanlıkları devirlerinde dünya ticaretinin en işlek yollarından biri olan İdil-Volga nehri, böylelikle Türklerden Ruslara geçmiş oldu. Volga nehri de gittikçe 'bir rus nehri' Rusların 'anacık nehir' (Volga matuşka reka)

² Metropolit Makariy bu dönemin en önemli isimlerinden biridir. Ruhban sınıfında olan Makariy'in IV. İvan'ın çar unvanını almasında ve onun fikirlerinin şekillenmesinde etkili olduğu Rus tarihçileri arasında kabul edilmektedir. Kazan Hanlığı'nın alınması sırasında IV. İvan'ı desteklemiştir. Aynı zamanda, Rusya'nın sadece bir tımar devleti olmadığını, halkın ve toplumun çıkarlarını gözetilen bir yapılmaya sahip olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla devlet egemenliği ve Rusya imparatorluk fikirlerinin gelişmesinde çalışmalarda bulunmuştur (ayrıntılı bilgi için bkz., Acar, 2013: 221, 222; Hudyakov, 1991: 70, 71).

dedikleri, rus iktisadi hayatının en mühim kan damarı vazifesini görmeğe başladı (1999: 153,154).

Aleksander Bennigsen ise, Kazan Hanlığı'nın düşüşünün Rusya'nın yayılmacı politikalarını gerçekleştirmesine kapı açtığını şu sözleriyle ifade etmiştir:

... Korkunç İvan tarafından 1552 yılında Kazan'ın istilası ile başlatılan zafer yürüyüşünün ilk adımı, XIX. yüzyılda Rus ordularının Hindistan ve Çin sınırlarına dayanmasıyla nihayet bulmuştu. Böylece Rus yayılmacılığı gerçek manada 1552 yılında, Türk-Tatar hanlığının başkenti ve İslam medeniyetinin kadim ve görkemli merkezlerinden biri olan Kazan'a karşı başlamıştı (alıntılayan Acar, 2013: 1, 2).

Kazan'ın istilası ile Rusya geniş topraklara sahip İdil nehrini ve çevresini hükümranlığı altına almış ve büyük bir imparatorluğa doğru şekillenmeye başlamıştır. Ariel Cohen'in tanımlamasıyla "İmparatorluk, eşit olmayan siyasi bir ilişkide iki veya daha fazla ulusal varlıkları ve bölgesel birlikleri içeren siyasi iktidarın objesi ve süjesi arasındaki eski bir yönetim şekli olarak anlaşılabilir" (1996: 1).

Dolayısıyla, Rusya İmparatorluğu kendi topraklarının iradesini sağlayabilmek için yerel yapılardaki güçlü olan unsurlarla yani, Tatar elitleri ile iş birliği içinde olması gerekmektedir. Böylece, Moskova, Tatar elitleri arasından arabuluculuk yapabileceklerin seçilmesine öncelik vermiştir. Sonuç olarak, imparatorluk sisteminin her bölgede istikrarlı bir şekilde yürütülmesi için yerel elitlere, bu bağlamda da Tatar elitlerin siyasi rollerine ihtiyaç duyulmuştur (Tanrısever, 2002. 48). Böylece yerel yapılanmalar, imparatorluğun daha iyi bir şekilde kontrol edilmesinde önemli rol üstlenmişlerdir.

3. Rus Çarlığı Dönemi: Tatarlara Yönelik Politikalar (1552-1905)

Rus Çarlığı'nın Kazan Hanlığı'nı istila etmesi ve kendi topraklarına katması sonucunda burada yaşayan Tatarlara karşı zorlayıcı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Kazan'ın ilk Hristiyanlaşması IV. İvan'ın Kazan istilası ile 1552'den sonra başlamıştır. IV. İvan: "Tanrı bizleri kurtuluş yoluna sevk etsin, bizi düşmanlardan korusun! Hristiyanlığı Kazan'da hâkim kılsın ve vefasızlara gerçek Hristiyanlık öğretilerini öğretsin" (Kamalov, 2007: 156) sözleriyle Hristiyanlık bu bölgede yayılmaya başlamıştır. Kazan'ın alınmasında sonra 1555'de, burada Hristiyanlık ve misyonerlik faaliyetleri yürütmesi için Gurius isimli bir Piskopos tayin edilmiştir. Çar'ın "... Tatarların bütün camilerini yerle bir edin ve ileride de onlara yenilerini yapmaya müsaade etmeyin" (Devletşin, 1981: 12) emriyle dini değerler

birer birer harap edilmeye başlanmıştır. İslamiyet'in yaşanması yasaklanmış ve buna yönelik birçok cami kapatılmış veya zarar verilmiştir. İlerleyen dönemde, Ruslaştırma ve misyonerlik çalışmalarına karşı camilerin direnç göstermesi ve bunlara engel teşkil etmesi sonucu bütün Tatar camileri yıkılmıştır. Hatta buna yönelik, 1592 tarihinde bir Kararname yayınlayarak, camilerin yıkılmasına karar verilmiştir (Zenkovsky, 2000: 12, 13).

İzlenen bu baskıcı politikalar sebebi ile birçok kişi Hristiyanlığa geçerek Müslümanlıklarını gizli bir şekilde yaşamaya başlamışlardır (Zenkovsky, 1983: 14). Başlatılan tüm bu misyonerlik faaliyetlerine karşı 1556 tarihinde Tatarlar isyan etmişlerdir. Müslümanlara uygulanan sert politikalar sebebiyle yaşamları zorlaşan Hristiyan olmayan Müslümanların şehir surları içinde yaşamaları yasaklanmıştır. Daha sonra Staraya Tatarskaya Sloboda yani Eski Tatar Bölgesi olarak isimlendirilen bir yaşam alanı meydana gelmiştir (Rorlich, 2000: 89).

IV. İvan döneminden II. Katerina dönemine kadar zorlayıcı politikalar uygulanmış ve İslam'ın kökünü kazıyıp yok etmek için birçok cami yıkılmış, vakıf mallarına el koyulmuş ve Hristiyanlığa dönen Tatarların çocukları için okullar açılmıştır. Bunun aksine, Müslümanlığa dönüş ise, ölüm cezasına çarptırılmıştır (Broxup, 1996: 76).

Kazan'ı ve ele geçirmiş olduğu diğer bölgeleri elde tutabilmek için IV. İvan belirli bir yönetim biçimi oluşturmuştur. Bu bağlamda, 'gorod' şehir veya 'ostrog' küçük kaleler tesis edilerek başlarına 'voyvoda'lar getirilmiştir (Kurat, 1999: 156). Ayrıca, birçok Türk -Tatar ve bölgede yaşayan diğer Türki boylar- uygulanan politikalardan dolayı göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler neticesinde boşalan köylere Rus halkı yerleştirilmiştir. Tatarlar, mal ve mülklerinin göç etmiş olan Ruslara verilmesiyle ekonomik açıdan da zarara uğratılmış ve Ruslaştırma, Hristiyanlaştırma politikaları ile de Tatarların kültür, din ve dilleri Çarlık rejimi ile asimile edilmeye çalışılmıştır (Devletşin, 1981: 11).

Hristiyanlaştırma politikaları ile bazı kimseler Hristiyanlık dinine dönmesine rağmen, İdil Tatarları, Darul İslam tarihinde, neredeyse dört yüz yıl boyu yabancı egemenliği altında yaşamış Müslüman bir halk olarak tarih sahnesinde yer almışlardır (Broxup, 1996: 76). Kazan kırk binlik bir nüfusa sahip iken, 1557 tarihinde bu nüfus altı bine düşmüştür (Devlet, 1985: 3). Sürgün ve göç yoluyla kendi topraklarından

ayrılan birçok Müslüman Sibiryaya, Astrahan, Kafkaslar, Kırım, Kazakistan ve Orta Asya'ya yerleşmişlerdir (Zekiyev, 2006: 467). Böylece Tatar nüfusu farklı bölgelere dağılmaya başlamıştır.

Hristiyanlaştırma politikası Moskova'nın merkezîyetçi politikasının bir parçası haline gelmiştir. Böylece kendi bünyesinde yaşayan Rus olmayan halklar da ilk hedef olmuştur. Bu merkezîyetçi politika sayesinde din birliği oluşturularak, devlet daha sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Müslümanlar haricinde bölgede Pagan inancına mensup halklar da bulunmaktaydı. Bu noktada Kilise'nin zorlandığı kesim Müslümanlar olmuştur. Çünkü Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi evrensel dinler Pagan inançlarına üstün gelmiş ve onları kolay bir şekilde etkilemiştir. Bütün bunların yanında Hristiyanlığa dönüş, vergilerden muaf olmak -yeni vaftiz olanlardan üç yıllığına vergi alınmamasına karar verilmiştir- ya da belirli bir mevki elde etmek isteyenler olmuştur (Kamalov, 2007: 153-169).

Rusların hâkimiyeti sürecinde devlet yönetim sistemindeki önemli bir değişim, Deli Petro (Büyük Petro) olarak bilinen I. Petro ile olmuştur. Bu döneme kadar Rusya toprakları, *uyezdov* adı verilen toplam 166 idari bölgeye bölünmüş olarak yönetilmekteydi (Tarhov, 2005: 65). Rus çarı I. Petro, 1707 tarihinde İmparatorluğu İngermanland, Moskova, Kiev, Smolensk, Arhangelsk, Kazan, Azov ve Sibiryaya olarak sekiz *guberniya* (hükümet veya vilayet) olarak bölmüş ve her birinin başına da birer *gubernitor* yerleştirmiştir (Watson, 1967: 20). Dolayısıyla Kazan, her daim merkezi bir statüde ve yaşanan değişimler ile birlikte gelişime açık bir bölge olmuştur.

II. Katerina dönemine gelindiğinde (1762-1796), Rusya içinde yaşayan Müslüman halkların varlığı benimsenmiş olup, onlara karşı uygulanan politikalar biraz daha esnetilmiştir. Zenkovsky'nin belirttiğine göre, II. Katerina dönemi ile İslamiyet, Rusya topraklarında tanınmaya başlanmıştır (2000: 44). Bunun neticesinde, Müslümanlar birçok alanda İslam'ı tekrardan hayata geçirmek için faaliyetlere başlamışlardır. Hristiyanlaştırma politikası sürecinde vaftiz olup Hristiyan olan kişiler tekrardan Müslümanlığa dönmeye başlamış; belirli bir dönem yasak olan camiler tekrardan inşa edilmeye ve din kitapları basılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, basım yayın faaliyetleri artmış ve daha kapsamlı bir hale getirilmiştir. Buna karşı, Kilise de önlemler almaya ve Hristiyan olmuş Tatarları kilisede tutma politikaları geliştirmeye çalışmışlardır (Devlet, 1998: 44, 45).

Asimilasyon anlamına gelen çeşitli politikalar ile Rus toprakları içinde yaşayan birçok farklı etnik grubun, Rus kimliğini kazanmaları için çalışmalarda bulunulmuştur. Çarlığın son yıllarında dahi devam eden bu politikaların şekillenmesindeki önemli isim Nikola İlminskiy (1822-1891) olmuştur. Tatarları Ruslaştırma ve Tatar milli kimliğinin unutulması yönünde ciddi çalışmalar yapan isimlerin başında gelmektedir. İlminskiy Müslümanlığın yayılmasını ve birçok putperestin de Müslüman olmasını “kanser gibi yayılan bir hastalık” olarak ifade etmiştir. Ruslaştırma politikalarına ise, bir halk için kimlik niteliği taşıyan ‘dil’ ile başlamıştır. Okullarda okutulacak kitaplar ve dini kitapları kendi dillerinde fakat Rusların kullandığı Kiril alfabesi ile basılmaya başlanmıştır (Devletşin, 1981: 57-60; Rorlich, 2000: 101). Dilde bütünleşmenin önemini İlminskiy şu sözleriyle açıklamaktadır:

Dilemma şudur ki: Farklı ulusların korkusundan, Rus olmayanların okullarda ve kiliselerde, Hristiyan inancının, sağlam, bütün ve kesin bir şekilde kabul edilmesini sağlamak için kendi dillerini yeterli bir ölçekte kullanmalarına izin vermez isek, o zaman Rus olmayan herkes dil ve inanç olarak tek bir çatı altında, Tatar ve Muhammedi’de birleşeceklerdir. Fakat, eğer biz Rus olmayanlara kendi dillerini kullanmalarına izin verirsek, o zaman onların ulus kimlikleri korunmuş olsa bile, bunlar Tatarlara karşı farklı, küçük, kötü niyetli olacak ve Rus halkının inanç birliği ile onlar ile birleşeceklerdir. Seçiniz! Bu tür farklı ulusların sağlam bir varoluşa sahip olamayacağına inanıyorum ve sonunda yaşamın tarihsel hareketi onların Rus halkıyla kaynaşmalarına neden olacaktır (alıntılayan Watson, 1967: 502).

İlminskiy’in kurmuş olduğu bu sistem, bir yandan Rus dilinin kullanılmasını öngörürken, farkında olmadan Tatarların hem kendi dillerini hem de Rusça diline hâkimiyetleri ile entelektüel gelişimlerine fayda sağlamıştır (Rorlich, 2000: 105). Bu durum Tatarların Ruslaştırılması anlamında bir sonuç doğursa bile, diğer yandan Tatarların modernize olma sürecine katkı sağlamış ve reform hareketlerinin oluşmasını hızlandırmıştır.

Maliye nazırı Kont Witte’nin desteği ile Çar II. Nikolay tarafından deklare edilen, sosyal haklar, matbaa ve ifade özgürlüğü gibi hakları içeren 17 Ekim 1905 tarihli manifesto, Rus halkına olduğu gibi Tatar ve diğer halklar için de bir umut olarak görülmüştür (Kurat, 1999: 385-391). Her ne kadar devrimden açık bir şekilde yararlanamayacak olsalar da Kazan Türkleri liderliğinde milli ve siyasi hareketler oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Yusuf Akçura, Abdürreşit İbrahim ve İsmail Gaspıralı gibi isimler öne çıkmıştır (Kurat, 1999: 385-391).

1905'den 1906 yani ilk Rusya parlamentosu kurulana kadar tüm Rusya halkı gibi siyasi hareketlere girişmişlerdir. Abdullah Tukay, 1905 devriminin kendileri için bir uyanış olduğunu ifade ederek, geç imparatorluk döneminde siyasi oluşumlar ve özellikle kendi haklarının korunabileceği ve temsil edilebilecekleri bir düzenin kurulması çabası içine girmişlerdir. Bu süreçte, Tatarlar etkin bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla farklı partiler ve örgütlenmeler oluşurken, sosyal demokratlar, sosyal devrimciler ve liberal gruplar ortaya çıkmıştır. Bunlardan özellikle liberal kanat, bütün Müslümanlar arasında tek bir siyasi parti kurulmasını talep etmişlerdir. Fakat, bu siyasi girişimler bölgesel veya ulusal düzeyde olmaktan uzak kalmıştır. Bu siyasi girişimlerin birçoğu, özellikle Kazan merkezli olmasına rağmen, tek bir Tatar hareketi olarak şekillenmemiştir (Usmanova, 2013: 95-96). Siyasi hareketlerin ikinci ayağı ise, 25 Ekim 1917 ihtilali olmuştur. Lenin'in 24 Kasım 1917 tarihinde 'Rusya ve Doğu'nun Bütün Müslüman İşçilerine' hitap ederek:

Rusya'nın Müslümanları... camileri ve ibadet evleri yıkılmış olan, inançları ve gelenekleri Rus Çarı ve zalimler tarafından hor görülen herkes, inanç ve uygulamalarınız, milli ve kültürel kurumlarınız sonsuza kadar özgür ve dokunulmazdır. Bütün Rusya halkları gibi sizin haklarınız da devrimin güçlü koruması altında olduğunu bilin (Bütün metin için bkz., <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5310/>).

Ne var ki, böyle bir deklarasyona gerçekleşen devrimde Müslüman çoğunluğun desteğini almak ve sosyalizmin gelişmesi için emperyalizm ve sömürgecilğe karşı bir ittifak sağlamak için başvurulmuştur. Dolayısıyla siyasi hareketler, büyük umutlar ile başlamışken, sonraki süreçte ne bir Tatar halkından ne de Rusya Müslümanlarından bahsetmek imkânsız hale gelmiştir. Sonuç olarak, tek bir Sovyet kimliğine bürünmüş ve bu yapı içinde özerk bir Tatar devletine doğru gidilmiştir.

Bu süreçte, Rusya'daki tüm Müslümanları kapsayan kongre hazırlıklarına girilmiştir. Genellikle İdil Tatarlarının öne çıktığı bu kongrelere oldukça fazla katılım olmuştur. Bu toplantılarda, topraksız kültürel özerklik (Türkçüler) ve topraklı milli özerkliği savunan (Tufrakçılar) iki grup olmuştur. Bolşevik ihtilalinin gerçekleşmesi ve ortaya çıkan yeni şartlar, topraklı milli özerkliği destekleyen etkenler olmuştur (Rorlich, 2000: 269). Böylece, 19 Kasım 1917 tarihinde, Tatar ÖSSC'nin (Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) kurulmasından önce, 1917 ihtilalinin Rusya'daki bütün halklara özgürlük vaadinde bulunması ile kısa bir süreliğine İdil-

Ural devleti kurulmuştur (Halilov, 2000). Fakat, bu devlet ancak 1918'e kadar faaliyetlerini sürdürebilmiştir. İçinde yaşanan anlaşmazlıklar, muhalif hareketler ve Bolşeviklerin sürekli müdahale etmesi sebebi ile kısa ömürlü olmuştur (Rorlich, 2000: 270-272).

B. SSCB Dönemi Tataristan: Özerk Bir Devlet

Bu bölgedeki birleşme hareketleri etkisini yitirmemiş, Mirsait Sultan Galiyev ve Burundukov gibi isimler, Orta İdil devletinin kurulması için çalışmışlardır. Fakat, 23 Mart 1919'da Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, bu bölgede kurulabilecek büyük bir devlet hayali de yok olmuştur. Tataristan'ın sınırları ise, Moskova tarafından 27 Mayıs 1920'de çizilmiş olup, SSCB içindeki Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak, Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TÖSSC) kurulmuştur (Rorlich, 2000: 276-283).

Tatar ÖSSC'nin kurulması sırasında en önemli unsur, milli çıkarlarını gerçekleştirebilmek için güç ve otoriteye sahip kendi kendini idare eden özerk bir devlet olmaktı. Ulusal sorun hem merkez hem de yerel yetkililer tarafından yasal bir açılım gerektirmekteydi. Fakat, Moskova ve Tataristan arasında bu konu karmaşık ve zor bir sorun haline gelmiştir. Çünkü, devrim sonrasında merkezileştirme politikaları artarken, özerklik hakları kısıtlanmaya başlamıştır. Merkezîyetçilik, yerel veya bölgesel şartların dikkate alınmadığı bir mekanizma olarak yer almıştır (Karimova, 2011: 150). Dolayısıyla, Sovyetler içinde özerk cumhuriyetlerin ve diğer özerk oluşumların sahip olmuş olduğu sorunlar dikkate alınmadan üst otorite tarafından yönetilmiştir.

Tataristan özerkliğini elde etmesiyle birlikte, belirli bir devlet yönetim sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Normalde yürütme, cumhuriyetin en üst organları tarafında gerçekleştirilmekteydi. Bu durumda, Tatar merkezi yürütme komitesi ve Sovnarkom veya Halk Komiserler Kurulu (Sovet Narodnih Kommissarov) yasama ve yürütme işleminden sorumlu olmalıydı. Bu kurumların her birinin oluşturulmasına rağmen, gerçekte Tataristan'ın kendi iç sorunlarını çözebilmesine imkân dahi vermeyecek sınırlı haklar ve yetkiler verilmiştir. Böylece, Tataristan'ın özerkliği kısıtlanmış ve tamamen belirli devlet kurumları ile SSCB'nin merkezi otoritesi tarafından yönetilmiştir. Dolayısıyla önemli konulara da Tataristan'ın

çıkarlarını değil, Sovyetlerin çıkarlarının gerçekleştirebilecek karar alıcılar yerleştirilmiştir (Karimova, 2011: 150, 151). Tamamen Sovyetlerin tek bir kimlik ve yönetim biçimi oluşturma politikalarına uygun olan bu davranış, ilerde de görüleceği üzere, Tataristan'daki bazı milliyetçi Tatarların, son derece katı olan bu sistemin aşılması veya biraz daha fazla özerklik için çalışmalarına başlamışlardır.

Bu çerçevede, bazı politikacılar ve milliyetçi entelektüeller siyasi ve ekonomik olarak yetkinliklerini artırarak tam bağımsızlık elde edebilmek için, öncelikle eğitim, tarım ve hukuk alanına yönelmişlerdir. Karimova, her halkın karakterinin öncelikle bu alanlarda ortaya çıkmaya başladığını belirtmektedir (2011: 151). Dolayısıyla bu alanlarda elde edilecek gelişmeler, halkın milli değerlerini ve gelişmişliğini daha sağlam zeminler üzerine kurmasına imkân sağlamıştır. Böylelikle, asıl hedeflenen egemen bağımsız bir devlete doğru daha bilinçli bir şekilde ilerlendiği söylenebilmektedir.

Fakat, Tataristan'ın özerkliği (aynı zamanda SSCB içinde yer alan bütün özerk cumhuriyetlerin) Sovyetlerde büyük bir sorun olarak yer almış ve birçok farklı tanımlamalarda bulunulmuştur. İlerleyen süreçte, Tataristan'ın devlet olduğu kabul edilmekle beraber, egemenliğe sahip bir devlet olmadığı yönünde iddialarda bulunulmuştur. Devlet egemenliği tartışmanın temel noktasını oluştururken, bazıları pragmatik bir bakış açısıyla Sovyetlerde özerk yapılanmalara izin verilmesi mümkün iken, egemen bir devlet yapılarının kabul edilmeyeceğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla, devlet egemenliğe sahip olmadan da olabilir görüşü ortaya çıkmıştır (Jeleznov, 2008: 55).

Fakat uluslararası hukuk açısından bakıldığı zaman, devlet olmak için şu üç şartın sağlanması gerekmektedir: belirli bir toprak parçası, daimî topluluk ve siyasi otorite. Söz konusu siyasi otorite, belirli bir hukuk düzenine sahip olmalı ve bu siyasi otoritenin egemen ve bağımsız olması gerekmektedir (Pazarcı, 2016: 140-152).

Bazıları buna dördüncü bir şık olarak, diğer devletler ile uluslararası ilişkilere girme kapasitesini de eklemektedir. Malanczuk, siyasi otorite şartının, iç (internal) ve dış (external) olmak üzere iki boyutundan bahsetmektedir. İlki, anayasal özerklik anlamında bir hukuk düzeninin kurulması ve bu düzenin sürdürülebilmesidir. İkincisi ise, yasal olarak diğer devletlere bağımlı olmaksızın uluslararası düzeyde özerk olarak

davranma anlamına gelmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. Shaw, 2008: 197-204, Malanczuk, 1997: 75-80).

Özerklik ile ilgili bu tartışmaların hâkim olmasına rağmen, Tataristan egemen özerk bir cumhuriyetti. Çünkü her ne kadar merkezi otoriteye bağlı olsa bile, kurulmuş belirli bir idari yapıya sahipti. Bu durumda, daha önce ifade edilen yasama ve yürütme kurumlarının yanı sıra siyasi yapısını şekillendiren başka kurumlar da mevcuttu. Bunlar, her birinin başında halk komiserinin bulunduğu, Narkomatı veya Halk Komiserliği (Respublikanskiye narkomatı) kurulmuştur. Halk Komiserliği doğrudan Merkezi Seçim Komisyonu (Tsentralnaya izbiratelnaya komissiya) ve Tatar Sovnarkomu'una (Halk Komiserleri Kurulu) bağlı olup, aynı zamanda RFSSC Merkezi Seçim Komisyonu'na karşı da sorumluydular. Yasama işlevinin gerçekleştirilmesi için ise, Sovnarkom çatısı altında bir yasama komisyonu oluşturulmuştur. Federal kanunların uygulanmasından sorumlu olan Halk Komiserleri, bölgenin kendi şartlarına uygun kanunları uygulama noktasında bilgisiz ve yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla, bölgenin temel unsurlarını dikkate alarak kanunların uygulanmasını sağlamak amacıyla özel bir komisyon kurulmuştur (Karimova, 2011: 151, 152).

Özerklik kazanılmasını takiben dil alanında çalışmalar başlatılmıştır. Amaç hem Rusça hem de Tatarca'nın devlet sınırları içinde iki resmi dil olmasını sağlamak olmuştur. Fakat, bu konuda istenilen başarı elde edilememiştir. Ancak, milli politikalara önem veren ve Tataristan'ın bağımsızlığını hedefleyen politikacıların başa gelmesi ile adımlar atılmaya başlanmıştır. Çözülmesi gereken diğer bir unsur ise, köylülerin durumu olmuştur. Bu süreçte, TÖSSC ilk olarak cumhuriyetin tarım düzeyini merkez ile aynı seviyeye ulaştırmak için çalışmalar yürütmüştür (Karimova: 2011: 153). Böylelikle, Birlik içinde yer alan diğer devletler ile eşit bir gelişme gösterme yolunda ilerlemiştir.

Özerk bölgelerin kendini geliştirmesine yönelik yapılan bütün taahhütler bir zaman sonra merkezin katı muhalefeti ile karşılaşmıştır. Büyük bir nüfusunun olması, ekonomik ve kültürel potansiyelinin farkında olarak, Tataristan birçok defa kendi statüsünün yükseltilmesi ve haklarının genişletilmesi yönünde Birlik merkezine başvuruda bulunmuştur (Karimova, 2011: 156). Tataristan'ın 1936 tarihindeki statüsü ile ilgili taleplerine karşı Stalin, Birlik cumhuriyeti olabilmek için olan kriterlerin daha

da arttırılmasını ve detaylandırılmasını talep ederek Tataristan'ın bu statüyü almasını engellemeye çalışmıştır. Daha sonra 1951 tarihinde ise, Tataristan ekonomik haklarının genişletilmesi yönünde bir talepte bulunmuştur. Bunu takiben, 1954 ve 1964 tarihinde statü ile ilgili tekrardan başvuruda bulunulmuştur (Khakim, 2006: 23). Bu talepler, Birlik merkezi tarafından kabul edilmemiştir. S. Abaşin'e (2002) göre, bu geniş haklara yönelik taleplerin reddedilmesi merkezin 1960'ların sonuna doğru daha muhafazakâr bir yapıya dönüşmesinin yansımasıdır. Karimova ise, merkezin kendi kendini idare edebilecek özerk cumhuriyetlerin varlığından büyük ölçüde rahatsızlık duyduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Tataristan'ın egemenlik haklarını gerçekleştirme 1990'lı yıllara kadar ertelenmiştir (2011: 156).

Ancak burada değinilmesi gereken bir nokta ise, Tatar kimliği üzerine üretilen tezlerin günümüz Tataristan'ın durumu açısından önem taşımaktadır. Çünkü bazı tartışmalar bunun üzerinden şekillenmiştir. Örneğin bu noktada, Gusmana Halilov (2000) Tatar ismi ve Tataristan isimlendirmesi üzerine farklı bir yorum ortaya koymaktadır. Halilov yapmış olduğu araştırmalar neticesinde Tatar isimlendirilmesinin ancak 1920 tarihinden sonra görüldüğünü iddia etmektedir. Bu zamana kadar Rus kaynakları ve diğer kaynaklarda Tatarlar hep İdil Bulgarları olarak isimlendirilmişlerdir. Yazara göre, Kazan Hanlığı, Bolşeviklerin bu topraklarda Tataristan Cumhuriyeti'ni kurmalarına, yani 1920 tarihine kadar var olmuştur. Dolayısıyla Tatar ismi Bolşevik hükümeti tarafından İdil Bulgarlarına zorla dayatılmış bir isim özelliğini taşımaktadır. Devlet güçleri halkların isimlerini değiştirerek ya da farklı isimlendirmeler koyarak Rusya'daki halkların milli bilinçlerinin bozulmasını öngörmüştür. Ayrıca, 27 Mayıs 1920 tarihinde komünist Lenin hükümeti tarafından Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle desteklenmiştir. Halilov'un (2000) buradaki en önemli iddiası - TÖSSC'nin kurulması sırasında ne bir Tatar halkının ne de bir Tatar hükümetinin mevcut olduğudur.

Tatar milliyetçileri arasında, Tataristan ve diğer Tatar halkını kapsayan bir otonom cumhuriyet kurulması yönünde istekler olmuştur. Yapılan bu talepler sonucunda Tataristan'ın bir dış sınırının olmayışı ileri sürülerek bu talepleri reddedilmiştir. Tataristan ve Kazakistan arasında 1934 yılına kadar bir ortak sınır mevcut iken daha sonra buraya SSCB tarafından Orenburg eyaletinin kurulması ile ortak sınır kalkmıştır (Zekiyev, 2006: 471).

Orenburg şehri uzun bir geçmişe sahiptir. Rusya İmparatorluğu'nun Kazak Hanları ile yapmış olduğu anlaşmalar gereği burası Kazak Hanlarının kendini diğer Hanlıklardan koruduğu ve bunun karşılığında Rusya İmparatorluğu'nun da Asya sınır bölgesinin güvenliğini sağlandığı bir bölge olmuştur. Orenburg tarihinden ve üç defa yer değiştirmiş bir şehir olmasında dolayı "bir kere doğan üç kere yer değiştiren" (Savelzon, 2005) şehir olarak geçmektedir. Özellikle Asya ve Rusya arasında ticaretin sağlandığı bir konumda bulunmasından dolayı her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. 1925 tarihine kadar Kazakistan'ın başkenti olmuş daha sonra ise, RSFSC'ne dahil olmuş ve Orenburg bölgesinin merkezi olmuştur (ayrıntılı bilgi için bkz., Lappo, 2012). Milliyetçi hareket önderlerinden Marat Mulukov bu durumun bağımsız egemen bir devlet olamaması için ileri sürülmesine karşı "Eğer halkımız gerçekten birleşir ve bağımsızlık isterlerse, bağımsız bir komşu devlete sınırlarımızın olmayışı bizi durduramaz. En nihayetinde Hazar Denizi'ne akan İdil Nehri'miz var. Nehrin dibine bir sınır çizeriz..." (Brandt ve Demin, 2002) şeklinde bir ifadede bulunmuştur.

Sovyetler Birliği'nin temelini her biri kendi tarihine sahip cumhuriyetler oluşturmaktaydı. Bu cumhuriyetler Birliğin kurulmasında ve 1991 tarihine kadar hüküm sürmesine aracı olmuşlardır. Bu cumhuriyetler diğer oluşumlara göre, daha fazla hukuki üstünlüğe sahip olmuşlardır (Alexander, 2004: 233). Özerk bölgeler ise, doğal olarak diğer özerk oluşumlara göre daha geniş bir statüye sahip olmakla beraber cumhuriyetler kadar geniş bir yasal sistemleri olmamıştır. Bu doğrultuda, Sovyetler Birliği'nin 5 Aralık 1936 tarihli Anayasası'nın II. Bölümü 22. maddede Birliğe dahil tüm cumhuriyetleri sayar iken, özerk cumhuriyetler arasında Tataristan, Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak geçmektedir. Daha sonra yapılan 1 Aralık 1977 tarihli anayasada da aynı statüye sahip olduğu belirtilmiştir. Buna göre, Tataristan gibi Özerk Cumhuriyetlerin kendi sınırlarını belirleyen anayasaları mevcuttur. Her bir Özerk Cumhuriyetin, Cumhuriyetler Birliğinin bir ögesi olduğu da 1977 tarihli SSCB Anayasa'sının özerk cumhuriyetlerin haklarını düzenleyen başlık altında belirtilmiştir (anayasalar için bkz., <http://constitution.garant.ru>).

Tataristan Cumhuriyeti'nin SSCB döneminde özerk bir devlet olması ve günümüze kadar gelmesinde 'Tatar halkı' unsurunun rolü büyüktür. Bu doğrultuda, Tatar halkı ve kimliğinin ele alınması gerek self-determinasyon hakkı gerekse de Tataristan Cumhuriyeti'nin günümüz yapısının incelenmesinde önem taşımaktadır.

D. Tarihi Süreç İçinde Tatar Kimliğinin Gelişmesi

Tarihleri yok olan Tatarların geçmişini araştıran ve tekrardan ortaya çıkarmaya çalışan E. Kerimullin, yaptığı çalışmalar ile Tatar halkının meşhur oğlu olarak anılmaktadır. Kendisi Tatar kimliğinin yeniden inşasına önem vermiş olan değerli bir ilim insanıdır. Özellikle Tatarların tarihi hakkında çalışmalar yapan Kerimullin tarih ve kimlik arasındaki bağı şu sözleriyle ifade etmektedir: “Milleti ne saklar? Milleti dil, din, örf-adet saklar. Dili, dini de kitap saklar” (1998: 6).

Tatar kimliğinin incelenmesi sürecinde daha önce bahse konu olan farklı tezler olmasına rağmen, Tatarların İdil kıyılarında kurulan Bulgar devletinin devamı olduğu noktasında birçok kaynakta geniş bir uzlaşma sağlanmaktadır. Hatta bu noktada Watson, Tatarların hep İdil Nehri boyunca yerleşmiş olduklarından bahsetmektedir. Rusya halk şarkısında İdil’den anne olarak bahseden ve İdil’in Rus nehri olduğuna dair haykıran satırların aksine, bilinen tarihi gerçek İdil’in hep Türk nehri veya Türk-Tatar nehri olarak var olduğunu belirtmektedir (1967: 53).

Tarihi gelişmeler çerçevesinde değerlendirildiğinde, Tatar kimliğinin İslam unsuru ile bütünleşik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Özellikle, Kazan Hanlığı döneminde hâkim olan geniş bir İslam medeniyeti ve kültürü Tatar kimliğinin özünü oluşturmaktadır. Ancak, IV. İvan ve diğer birçok Rus Çarı tarafından sürdürülen asimilasyon politikalarının -Hristiyanlaştırma- kimlik üzerinde süregelen bir yıkım oluşturduğunu söylemek çok da mümkün değildir. Engellemelere ve zulümlere rağmen, Watson’ın belirttiğine göre 110,000 bin Tatar’ın Hristiyan olduğu kaydedilirken, bunlardan 40,000 binin Müslümanlığa geri döndüğü tahmin edilmektedir (1967: 501)

Çarlık sınırları içinde yaşayan halklar etnik olarak değil de dini olarak bir ayrıma tabi tutulmuştur. Bu sebepten dolayı, Çar rejimi döneminde milliyetçilik duyguları zayıf kalmıştır. Hatta Rusya çapında ilk milliyetçiler olarak adlandırılacak grup ‘Aralıkçılar’ olarak söylenmektedir (Ovçinnikov, 2011: 23). Aralıkçılar, I. Aleksander’in iktidarının sonlarında ve daha sonra tahtı devralan I. Nikolay döneminde, Fransız Devriminden etkilenen milliyetçi harekettir. Çar’ın gücünün anayasa ile sınırlandırılmasını isteyen Aralıkçılar, Aralık 1925 senesinde kanlı bir şekilde sonuçlanan başarısız bir darbe girişiminde bulunmuşlardır (Anisimov, 2011: 454-458).

İlerleyen dönemde Kazan'da Orta Asya ticaretiyle uğraşan zengin bir tacir sınıfı oluşurken, aynı zamanda seküler kültür ve Avrupa fikirlerinden etkilenen modern aydınlar sınıfı oluşmaya başlamıştır. Tatar tüccarları ve okul öğretmenleri 1880'lerde Rusya İmparatorluğu içinde Müslüman milliyetçiliğinin özünü oluşturan ciddi bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, Kırım Tatarı olan İsmail Gaspıralı, söz konusu reform hareketinin önemli ismidir. Gaspıralı'nın hedeflemiş olduğu İslami birlik daha çok Tatar kimliği üzerinden değil de Rusya'da yaşayan bütün Müslümanlara yönelik bir anlam taşımıştır. Bu mefhum üzerine 1881 tarihinde *Rusya Müslümanları* isimli bir eser kaleme almıştır (Watson, 1967: 502).

İsmail Gaspıralı *Usul-ü Cedit* hareketini başlatarak Rusya'da bulunan Müslümanların kendi dilleri ve kültürleri ile eğitim almasını hedef edinmiş ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. Özellikle *dilde, fikirde, işte birlik* sözleriyle tüm Müslümanların tek bir çatı altında toplanmasını amaç edinmiştir (Yaman, 2002: 22-29). Ayrıca başlatmış olduğu bu reform hareketi, Rusya'ya karşı bir ayaklanma şeklinde olmamıştır. Tam tersi, Gaspıralı, Rusya'nın imkanlarından faydalanarak bir birliğe ulaşma hedefi taşımıştır. İki halkın birbirini tanıması üzerine odaklanmış ve Rusya'nın bir Ortodoks devleti olduğu kadar bir Müslüman devleti olarak da sayılabileceğini ileri sürmüştür (Kırımlı, 2011). Ayrıca, bütün Rusya Müslümanlarını tek bir çatı altında toplamayı hedefleyen söz konusu yeni reform hareketi İslam'ı dini unsurun dışında birleştirici bir kültür olarak da görmüştür (Rorlich, 2000: 217).

Bu doğrultuda, Gaspıralı'nın ilk hedefi eğitim ve halkın cehaletten kurtulması yönünde olmuştur. "Rus hükümetinin takip ettiği siyaset neticesidir ki, Müslümanlar devlet işinden uzak kaldılar, cahil bırakıldılar, millet ve memleket fakruzaruret içerisinde yuvarlanmakta ve nihayet bu siyaset halkımızı mahvuperişan eden muhaceretlere sebep olmaktadır" (Kırimer, 1996: 38) sözleriyle net bir şekilde ifade etmektedir. Toplumun cehaletten kurtulması ve eğitilmesi yönünde reformlar ortaya koyan Gaspıralı, Avrupa modelinde bir eğitim sisteminin kurulmasını öngörmüştür (ayrıntılı bilgi için bkz., Kırimer, 1996).

Usul-ü Cedit şeklinde başlayan lügate *ceditçilik* olarak yerleşen terim ilk başlarda eğitim alanında Avrupa eğitim metotlarının benimsenmesi ve hayata geçilmesi hedefi taşımaktaydı. Söz konusu reform hareketi, "Rusların İdil-Ural bölgesini ve özellikle Tatar Türklerinin yaşadığı bölgeleri Tatar aydınlarının milli şuur

açısından kendilerini uyarmaları, Batı dünyasındaki özgürleşme yönelişi ve Türkiye’deki birtakım ıslahat girişimlerinin etkisiyle ortaya çıkmıştır” (Yaman, 2002: 44). Bu reform hareketi kapsamında okullar açılmış, dini ilimlerin yanında beşerî ilimlere de yer verilmiştir. Ayrıca kız erkek eşitliği sağlanarak herkesin eğitim almasına fırsat oluşturulmuştur. Açılan bu yeni okullar kısa sürede bir akım haline gelmiş ve yayılmıştır. Tatar halkı üzerinde reformlar sağlayan bu hareketin ilk temeli Bahçesaray’da atılmıştır ve İsmail Gaspıralı burada ilk usul-ü cedit okulunu hayata geçirmiştir (Devletşin, 1981: 60,61). Avrupa modelinde bir Tatar okulunun açılması fikri ilk olarak Mercani’nin talebesi H. Feyizhani tarafından 1863 tarihinde kaleme alınan ‘İslah-ı Medaris’ isimli risalede değinilmiştir (Devlet, 1985: 12). Böylece, ortaya çıkan bu fikirler İsmail Gaspıralı tarafından benimsenmiş ve hayata geçirilmiştir (Devlet, 1998: 46).

Gaspıralı başlattığı reform hareketlerini çoğunluğa duyurabilmek için 1883 tarihinden itibaren *Tercüman* isimli bir gazete çıkartmaya başlamıştır. Bu gazete Kazan’dan İstanbul’a ve Bağdat’a kadar birçok şehirde okurlar kazanmıştır (Yaman, 2002: 26, 27). Gaspıralı, *Tercüman* Gazetesi ile ilgili, “Dersaadet’in hamal ve kayıkçılarına, Çin dahilinde bulunan Türk devecilerine ve çobanlarına gazeteyi tanıtmıştır. Kazan’da, Sibiry’a da olduğu gibi Tebriz’de ve Horasan’da da Bahçesaray dilini öğrenmeye meyil doğurmuştur” (Kırımlı, 2001) sözleriyle gazetenin ortak bir dil doğrultusundaki azmini ifade etmiştir. Ayrıca Gaspıralı, “indimde Şark meselesi, maarif meselesi” (Yaman, 2002: 28) sözlerinden anlaşılacağı üzere, Gaspıralı sadece Tatarlar değil aynı zamanda bütün Türk ve Müslümanları kapsayıcı faaliyetleri hedef alan bir hareket oluşturmuştur. Dolayısıyla, eğitim, dil ve özellikle basın-yayın Tatar milliyetçi aydınların kullandığı en önemli araçlar haline gelmiştir.

Ne var ki, bu süreç zarfında yenilik hareketleri karşısında Rusya hükümeti ve Müslüman mollalara karşı bir savaş verilmiştir (Landau, 1995: 9). Ayrıca, Gaspıralı’nın söylemleri milliyetçilik kavramının bazı unsurlarını barındırsa bile tüm Rus Müslümanlarını kapsaması bakımından tek bir Tatar milliyetçiliği kavramına denk gelmemektedir. Gaspıralı’nın girişimlerinin belki milliyetçiliğin ilk basamağı olarak tanımlanabilecek ‘kimlik’ mefhumunun oluşmasına imkân hazırlamıştır denilebilir. Ayrıca, söz konusu reform hareketinin bu geniş boyutu bazı milliyetçi grupları rahatsız etmiştir.

Milliyetçilik unsurunun önemli bir parçası olan Tatar siyasi hareketlerinin ise, 1895 tarihinden itibaren ortaya çıkmaya başladığı söylenebilmektedir (Usmanova, 2013: 75). Siyasi hareketlerin başlaması, Çarlık sisteminin içinde bulunduğu karmaşık sürece denk gelmiştir. Böylece İmparatorluk sistemi devrime doğru giderken, çeşitli siyasi oluşumlar da kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme imkânı elde etmişlerdir.

Ne var ki, Rorlich Tatarların siyasi faaliyetler anlamında iyi bir donanıma sahip olmadıklarını belirterek, 1905 ve 1917 tarihlerinde yaşanan Tatar reform hareketlerin temelinde ise, liberal Müslümanların yer aldığını vurgulamaktadır (Rorlich, 2000: 217). Bu noktada, Tatar halkının yeterli bir imkana veya sağlam bir temele sahip olmadığını, Müslüman siyasi hareket öncülerinden biri olan Gabdraşid İbragimov'un Ülfet gazetesinde kaleme aldığı *Özerklik* (Avtonomiya) başlıklı makalesindeki şu sözler ile Tatar halkının o günkü durumunu eleştirmektedir:

Bugün her yerden, farklı birlikler, partiler, dernekler ve ittifaklar kurulduğuna dair haberler geliyor. Her halk, bu şekilde kendi çıkarlarını korumaya çalışıyor ve bir tek Tatarlar arasında bir hareketi başlatacak bir güç yok. Hiçbir şey yok... Birçok halk bir şeyler kazanıyor, başka bir ifade ile ulaşılması zor olanı elde ediyor. Peki bizim Tatar halkımızın statüsü ne olacak? Biz Tatarlara ne gerekiyor? Neyi hedefliyoruz ve gelecekte neye ulaşmak istiyoruz? Tatarlar kendi ihtiyaçlarının farkındalar mı? Her biri doğru bir şekilde düşünülmesi ve cevaplar bulunması gereken çok önemli sorulardır (alıntılayan Usmanova, 2013: 77).

Diğer yandan, Gaspıralı'nın başlatmış olduğu ceditçilik hareketi bir zaman sonra kendisini eğitim dışı alanlarda da göstermeye başlamıştır. Tercüman Gazetesi'nin de etkisiyle bir kimlik ve bir kesim oluşturmaya başlamıştır ve Kırmılı'nın ifadesi ile "reformist millî aydınlar zümresi için Tercüman adeta bir bayrak" (2001) olmuştur. Böylece, 1905 yıllarında Çar rejimine karşı başlatılan ayaklanmalarda birçok siyasi ve milli hareketlerin gün yüzüne çıkmasına imkân vermişti. Tatarların yeni reform hareketi de bu çerçevede gelişmeye başlamıştır. Bu ortamdan yararlanan birçok grup gibi yeni ceditçi hareket ve öncüleri de taleplerini ortaya koymaya başlamış ve bu çerçevede birçok kongre ve çalışmalar düzenlemişlerdir (Kırmılı, 2001). Ayrıca daha önce bahsedilen, Çar II. Nikolay tarafından deklare edilen 17 Ekim 1905 Manifestosu bu umutları destekleyen bir etken olmuştur (Rorlich, 2000: 218).

Bu süreçte görünen, sözde demokratikleşme ve liberalleşme hareketleri Rusya'da yaşayan Türk entelektüelleri harekete geçirmiş ve bu doğrultuda kongreler

düzenlenmiştir. Daha çok orta ve üst sınıf burjuvazinin katılmış olduğu ilk kongre, 15 Ağustos 1905 tarihinde Nijni Novogorod şehrinde düzenlenmiş olup, başkanlığa İsmail Gaspıralı seçilmiştir. Müslüman meclisi olarak isimlendirilen bu kongrenin ana hedefi Rusya'daki Müslümanların ittifakını sağlamak olup; eğitim, ekonomi ve sosyal alanlarda yapılması gereken reformları ele almıştır. Ayrıca, kongreye bir tek Tatar değil, Rusya'da yaşayan diğer Türk/İslami unsurlar da katılmıştır. Daimî bir yapının kalması ve bölgeler arasında iletişimin sağlanması için on altı bölgede temsilci meclisler kurulmuştur. 13 Ocak 1906 tarihinde Tatar, Kırım ve Kafkas delegelerinin katılımıyla ikinci Müslümanlar kongresi düzenlenmiştir. Bu kongre sonucunda Rusya Müslümanları İttifakı oluşturulmuştur. Devamında 16 Ağustos 1906 tarihinde toplanan üçüncü kongrede ittifakın siyasileşmesi yönünde kararlar alınmıştır (Landau, 1995: 11-12; Türkoğlu, 2006: 96-98).

Siyasal hareketlerin ortaya çıkması ile neticesinde Müslüman milletvekilleri ilk Duma toplantısında kendilerini temsil etme imkanı elde etmişlerdir. Fakat, sayıları ilerleyen dönemde gitgide azalmıştır. İlk Duma toplantısında katılan Müslüman milletvekilleri sayısı 25, ikincisinde 35, üçüncüsünde 10 ve dördüncüsünde ise, ancak yedidir. Çar'ın sisteme müdahil olması ile beraber reform hareketlerinin yasal yoldan sağlanması, Müslüman aydınlar için zorlaşmıştır (Benningsen ve Quelquejay, 1981: 50).

Ekim 1917 devrimi ile birlikte Çar rejiminin yıkılması ve Rusya'nın sosyalizm sürecine girmesi, Tatarlar arasında da sosyalist hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Usmanova, 2013: 75). Bu noktada, devrim lideri Lenin'in de öncülüğü büyük önem taşımaktadır. Daha önce de değinildiği üzere, Lenin ve devrim taraftarları Tatar halkı gibi, İmparatorluğun içinde barındırdığı birçok ulusu devrimin başarıya ulaşması için bir araç olarak görüp desteklemişlerdir. Dolayısıyla, sosyalizm Tatar halkı arasında destek görmeye başlamıştır.

1917'den önce 1902 ve 1905 yılları arasında Rus Marksistlerin destekleriyle, Müslüman Çalışanlar Sendikası ve Kazan Ticaret Memurları gibi sosyal demokratların öncülüğünde kurumlar kurulmuş ve 1917 devriminde önemli bir rol oynamışlardır (Beningsen ve Quelquejay, 1981: 58). Böylece, Marksist tabanlı oluşumlar Tatarlar arasında yayılmaya başlamıştır. Sosyalizmin, bu topraklarda ortaya çıkmasını Müslüman ve Rus aydınlar arasında Çar yönetimine karşı ortak devrimci fikirler

oluşması; Liberal milli hareketin başarısızlığı ve Duma'daki Müslüman milletvekili azlığı sol kanadın güçlenmesinde etkili olmuştur (Beningsen ve Quelquejay, 1981: 59-61).

Devrimi takiben, 20 Mayıs 1920'de kurulan Tatar ÖSSC'si sonrasında Tataristan'ın komünist yönetimi ikiye bölünmüştür. Bunlar Sovnarkom başkanı Sahibgeray Saidgaliev öncülüğünde sol grubu oluşturan komünistler, ulusal cumhuriyetlerin gerekli olmadığını, sosyalist dönüşümün ve sosyalizmin zaferinin önemli olduğunu savunmaktadırlar. İkinci grup olan sağcı komünistler ise, Kaşşaf Muhtarov'un öncülüğünde Tataristan'ın ulus devlet olması gerektiğini savunarak, komünist sistem içinde Tatar kültürünün gelişmesini öngörmüşlerdir. 1921 ve 1924 tarihleri arasında sağcı komünistler hakimken, 1924'den sonra durum değişmiş ve sol komünist gruplara çoğunluğu oluşturmuşlardır (Muhammetdinov, 2000: 110). Sosyal Demokratlar milli bilinç üzerinden hareket etmek yerine, sınıf bilinci kavramını dikkate almışlardır. Bu doğrultuda, diğer liberal-devrimci Müslüman ittifaklarına karşı olmuşlardır. Rorlich'in aktardığına göre, yayınlanan bir gazete makalesinde şöyle yazmaktadırlar:

Tatar burjuvazisi, Müslümanlar arasında sömürücü sınıfların –toprak sahiplerinin, kapitalistlerin- olmadığını ve Müslümanların homojen bir varlığı temsil ettiğini ispatlamaya çalışıyor. Bu tamamen demagojidir. Ortak dinlerine rağmen, tüm Müslümanlar aynı partiye, sözde Müslüman Birliğine giremez çünkü ekonomik çıkarları hiçbir surette aynı değildir (2000: 222).

Ayrıca bahsedilen bu grupların sabit veya kesin sınırları bulunmamaktaydı. Taraflar arasında sürekli bir değişim yaşanmaktaydı. Mesela, Tatar komünist hareketlerinin lideri sayılan Mullanur Vahitov ve Mirsaid Sultan Galiyev aynı zamanda hem milliyetçi hem de İslamcı olarak kendilerini ifade etmekteydiler. Fakat, daha ilk yılları olan bu yumuşak geçiş dönemini takiben, sağ ve sol ayrımı daha da belirgin hale gelmiştir (Muhammetdinov, 2000: 110). Bu durumda, rejimin ilk yıllarında, keskin çizgilerin olmadığı hem sosyalist hem milliyetçi hem de İslamcı fikirlerin harmanlanması durumu söz konusu iken, Sovyet kültür ve benliğinin şekillenmesi ve komünizmin ilerlemesi ile iki taraf arasındaki ayrım kesin çizgiler ile belirlenmiş olduğu söylenebilmektedir.

Beningsen ve Quelquejay'e göre, Sosyalizm aslında 1917 tarihine kadar 'siyasal ihtilalcileri' kapsadığını ve Müslüman özelde Tatarlar için ise, daha çok milli

hareketin sol kanadını oluşturmaktaydı. Hatta, Müslümanlara özel bir sosyalizme ulaşmaya çalışıyorlardı. Hatta devamında Beningsen ve Quelquejay, “milli hareket ile Rus Sosyalizmi arasında ne organik, ne de ideolojik hiçbir bağın” (1981: 61) olmadığını vurgulamışlardır. Rus sosyalistlerin yöntemlerinden yararlanarak milli hareketi gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Beningsen ve Quelquejay, 1981: 61-64).

Ne var ki, yaşanan devrim ilk başlarda tüm halkların olduğu gibi Müslümanların da ibadet özgürlüğünü savunurken, ilerleyen süreçte durum farklı bir boyuta doğru şekillenmiştir. Dolayısıyla, bu durum Tatar kimliği üzerinde etkin olan İslam mefhumunun sınırlandırılmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Ronan Keenan (2013), devrimin etkisinden şöyle bahsetmektedir:

1917 Bolşevik devrimi ani bir değişim getirmiştir. Yeni rejim dini kurumların birçoğunu kapatmaya çalıştı ve birçok cami spor salonu ve ahırlara dönüştürülmüştür. 1980'lere gelindiğinde, bir avuç işleyen camilere bir tek Tataristan sahipti. Komünist yönetim, alfabeyi resmi olarak Arapçadan Latinceye ve daha sonra Kiril alfabesine değiştirerek Tatar etnik dilinin bozulmasını ve yekpare bir Sovyet kimliğinin getirilmesini de öngörmüştür. Yetmiş yıldan fazladır Tatar kültürü etkin bir şekilde dondurulmuştur.

Bu yorumlara rağmen, Tatar İslami kimliğinden bahsetmek mümkündür. Bu noktada, Gaspıralı'nın reform hareketi önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Fakat İslami kimlik altında buluşan bu milliyetçilik 20. yüzyılda etno-kültürel bir yapıya doğru şekillenmeye başlamıştır (Muhammetdinov, 2000: 9) Fakat, 1929 tarihinden itibaren, katı bir şekilde komünist yapıya bürünen Sovyet torakları içinde milliyetçilik fikirlerinden bahsetmek oldukça zorlaşmıştır. Hatta, milliyetçilik ile ilgili ortaya çıkan liberal fikirleri ‘demir bir süpürge’ ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Muhammetdinov, 2000: 139).

Tarihsel süreç içinde gerek uygulanan politikalar, gerekse de farklı nedenlerden dolayı Tatar halkının nüfusu bir tek Tataristan toprakları sınırları içinde kalmamıştır. Özellikle Orta Asya'nın muhtelif bölgelerine göç etmek zorunda kalan Tatarlar, günümüzde de Rusya'nın farklı bölgelerinde yaşam sürmektedirler. Bu sebep ile Ravio, Tatarları iki gruba ayırmaktadır. Bunlardan biri Tataristan devleti sınırları içinde yaşayan *gerçek* Tatarlar ve söz konusu topraklar dışında yaşayanlara ise, *potansiyel* Tatarlar olarak belirtmektedir. Ravio, bu ayırmadan hareket ile Tatar kimliğinin -hem potansiyel hem de gerçek Tatarları- korunması için etno-kültürel bağların güçlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Ona göre, kültür Tatar ulusunun

en ayırt edici özelliği olarak yer almaktadır. Dolayısıyla, bütün bir Tatar kimliğinin oluşmasında kültür faktörünün geliştirilmesi ve kapsayıcı bir unsur olarak benimsenmesi gerekmektedir (1992).

Tataristan sınırlarının yakın bölgeleri Tatar halkı ile çevrilidir. Özellikle, 1920'de özerklik elde eden Tataristan'ın sınırlarının tekrardan çizilmesi ile Tatar nüfusunun %75'i söz konusu sınırların dışında kalmıştır (minorityrights.org). Tatar halkının bu sınır aşan nüfusu ile ilgili Ravio, bir ayırım yapmıştır. Ona göre Tatar halkı tanımlaması, potansiyel ve gerçek Tatarların etno-kültürel açıdan ortak bir değer sahip olan bütünsel bir anlam taşımaktadır. Tataristan halkı ise, günümüz Tataristan Cumhuriyeti'nin sosyal yapısını oluşturmakta ve sınırlar kapsamından yorumlanması gereken bir mefhum olduğunu ileri sürmektedir (1992).

Bazı Tatar milliyetçileri bu bölgelerde bulunan çoğunluktaki Tatar halkının Tataristan ile birleşmeleri talebinde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda, 1989'da Başkurdistan'ın Ufa şehrinde önemli çalışmalar yapan Tatar Kent Merkezi kurulmuş olup, Tatar dilinin yaygınlaşması yönünde çalışmalar yapılmaktadır. *Tatarizasyon* olarak isimlendirilen bu unsur Başkurdistan için bir tehdit olarak algılanmaktadır. Ayrıca, içinde önemli sayıda Tatar nüfusunu barındıran Başkurdistan, kendi sınırları içinde bulunan Tatar halkının self-determinasyon hakkını kullanabileceği ve özellikle Tataristan ile birleşmesine yönelik korkuları mevcuttur (Mastyugina, 1996: 140, 141). Bu noktada, Sovyetler döneminden itibaren Rusya, Tatarizasyonu önlemek için bölgelerdeki (Başkır ve Çuvaş gibi) diğer dil ve kültürleri desteklemişlerdir (minorityrights.org).

Sovyetlerin dağılması sırasında ve sonrasında, daha önce bahsedilen Tatar Halk Merkezi etkili bir Tatar milliyetçiliği hareketi olarak yer almaktadır. Bu hareketin 1989 ve 1990'larda başlattığı Tatar kültürü ve dilinin rahat bir şekilde yaşatılmasını savunan fikirleri, Rusya'nın birçok yerinde bu tür oluşumların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Böylece, Samara'da, Petersburg'da, Moskova ve diğer birçok şehirde birlikler ortaya çıkmıştır. Daha sonra bütün bu oluşumlar *Kurultay* çatısı altında birleşmişlerdir. Kurultay'ın 1992 tarihli toplantısında THM, Bütün Tatarlar Halk Merkezine dönüşmüş ve gelecekte Tataristan Yüksek Sovyeti'ni şekillendirecek olan Milli Meclis kurulmuştur (Ravio, 1996: 179, 180).

Buraya kadar bahsedilen milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasının ilk basamağı olarak Bolşevik devrimini göstermek mümkündür. Bolşevik devrimi ile ortaya çıkan sosyalist sistemin mikro unsurlardan uzak bir yapısının olması, Tatar halkı gibi birçok ulusun kimliği üzerinde bir sınırlandırma getirdiği görülmektedir. Fakat, kimliklerin unutulduğu veya kaybolduğu sonucuna varılamaz.

Ne var ki, milliyetçilik ve tek bir Tatar kimliği, Tatar siyasi elitleri tarafından önemsenen bir durum taşımamıştır. Hatta, Tatar Yüksek Şura'nın oturumlarında, 'Tatarlar için Tataristan' söylemlerine karşı itirazlarda bulunmuşlardır (oturum tutanakları için bkz. Ageyeva, 1990). Sovyet sonrası siyasi elitlerin şekillendirdiği Tataristan tamamen pragmatik amaçlar doğrultusunda hareket eden, ancak içinde radikal anlamda Tatar kimliğini savunan hareketleri de barındıran bir yapı olarak şekillenmiştir.

Post-Sovyet dönemi için, Ravio, Tatar ulus ideolojisinin üç temel yapı üzerine inşa edildiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, Sovyetlerden kendilerine 'miras' kalan topraklarda Sovyet tarihinin benimsenmesi ve kendi kimliklerini bunun bir parçası olarak görmeleridir. Ayrıca, Tatar elitlerinin egemenlikten anladıkları, tekrardan bir Tatar devleti kurulmasından ziyade, mantıksal olarak Sovyet tarihinin devam etmesi ve bunun içinde mevcut siyasi ve ekonomik sistemin geliştirilmesini destekleyerek, Yeltsin'in radikal reformlarına karşı gelmişlerdir (1996: 181). Hatta, Sovyetlerin dağılması sırasında devlet vekillerinden M. Şaymiyev, Garboçov'un getirdiği glasnost ve perestroyka gibi reformların, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına sebep vereceğini düşünen radikal komünistlerin 1990'da Gorbaçov'a karşı yaptıkları darbede, 'darbecileri' desteklemiştir (Abaşin, 2002). Dolayısıyla, M. Şaymiyev'in liderliğindeki Tataristan Sovyetlerin dağılmasından ziyade, Birliğin devam ederek kendilerinin de bu sistem içinde bağımsız egemen bir cumhuriyet olarak yer almalarını istemiştir.

İkinci yapı ise, Tatar elitleri özelde tek bir Tatar kimliği söyleminden hareket etmemişlerdir. Daha çok 'çokuluslu Tatar halkından' bahsedilmektedir. 1993'lerin sonuna doğru Tatarca dili eğitimi okullarda genişletilmiş olsa bile, daha çok iki dillilik teşvik edilmiş, devlet belgeleri de buna öncelik vererek, pasaportlarda hangi millete ait olduğu ifadesi değersizleşmeye başlamıştır. Tatar ulus ideolojisinin dayandığı

sonuncu unsur ise, 1990 ve 1991'deki, serbest piyasa ekonomisine geçiş reformlarının reddedilmesidir (Ravio, 1996: 181).

Kimsin sen, Tatar? (Kto tı, Tatarin?) başlıklı yazısında Rafael Khakim (2002), Tatar halkının yeniden doğuşunun ilk basamağının demokratik özgürlüklerin ortaya çıkmaya başladığı 1905 devrimi olduğunu söylemektedir. İkinci basamağı ise, 1917 İhtilali ile sonrasında ortaya çıkan Tataristan Cumhuriyeti'nin oluşmasıdır. Son basamak ise, perestroyka sürecinde ortaya çıkmıştır.

Bu noktada Khurmatullin, İslam'ın Tataristan Cumhuriyeti tarafından milliyetçi hareketleri güçlendirmek için bir araç olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Böylece Tatar kimliğini İslam üzerinden kuvvetlendirerek, daha geniş bir özerkliğe veya bağımsızlığa destek olması açısından önemli bir unsur olarak görülmüştür. Diğer yandan, cumhuriyet makamları tarafından federal merkez ile arasındaki pazarlık gücünün artırılması ve yerel politik istikrarın sağlanması olarak kullanılmıştır. Fakat, milliyetçilerin marjinalleşmesi ile İslam teolojik ve entelektüel sınırlar içinde kaldığını ve politik bir amaçtan uzaklaştığını iddia etmektedir (2010: 103, 104).

Günümüzde daha çok etnik milliyetçiliği üzerinde şekillenen Tatar milliyetçiliği hala etkisini devam ettirmektedir. Özellikle Tatarca konuşulmasını destekleyen genç üyelerden oluşan 'Azatlık' yani özgürlük anlamına gelen ve Tataristan'da etkili bir şekilde faaliyet gösteren milliyetçi harekettir. Tatar dilinin günümüzde dahi sınırlandırılmasına karşı çalışmalar yürüten bu grup, anadilde eğitimin Ruslarla aynı eşit şartlar düzeyinde gerçekleştirilmesi için mücadele vermektedirler (Ostapa, 2015).

Böylece, Tatarca dili ulusal kimliğin korunmasında bir mücadele olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Rusya'nın içinde barındırdığı farklı ulusal yapılar Rusya Federasyonu'nu çok uluslu bir yapıya doğru şekillendirmiştir. Bu çerçevede, Rusya Federasyonu sistemini ve onun federasyonun diğer unsurları ile olan ilişkisini ele almak doğru olacaktır. Çünkü, Rusya Federasyon sistemi incelenmeden, Tataristan ve Rusya arasındaki statünün net bir şekilde anlaşılması mümkün değildir.

C. Rusya Federalizmi

Rusya Federasyonu, tarihi olarak hanlık ve kinyezlikler temelinde, farklı ırkları, dinleri ve halk gruplarını içine alan ve iskân edilmemiş topraklar üzerine kurulmuş bir mozaikten meydana gelmektedir. Günümüzde, bu coğrafyada yaşayan halklar zamanında Rusya tarafından ele geçirilmiş veya daha resmi anlamda ‘gönüllü’ katılımları ile bu topraklarda eski milli ve kültür değerlerinin farkında olarak yaşamaktadırlar. Bu bölgelerin davranışları genelde etnik çıkarlar ile belirlenmekte olup, federasyon talepleri doğrultusunda ve bölgesel millet politikasının uygulanması yoluyla ifade edilir (Khakim, 2006: 22).

Yeltsin’in alabildiğince kadar egemenlik alın sözleri Rusya’nın bağımsızlığını kazanmasında etkili olmuş olsa bile, federalizmin oluşmasında ve gelişmesinde negatif bir etki yaratmıştır. Bu sözleri dayanak alan halklar kendi özerklik ve iradelerinde ısrarcı olarak, merkezin oluşturduğu federal hukuk ve merkezin buyruklarına karşı direnmişlerdir. Bu davranışlar, federasyon sisteminin oluşmasını ve gelişmesini geciktiren faktörler olmuştur (Alexander, 2004: 233).

Sovyetlerin dağılmasından sonra, Yeltsin merkezi otoriteyi tekrardan kurmak için belirli adımlar izlemiştir. Bunlardan ilki, Rusya’nın bölgeler ve merkez arasındaki statüyü belirlemek için 1992 tarihli Federasyon Anlaşmasını imzalamış, böylece devlet bütünlüğünü kontrol altına almıştır. İkincisi, Sovyet yasama organı Yüksek Sovyet’e karşı Başkanın bir zafer olarak, 1993 tarihli Rusya Anayasası ile birlikte yeni bir siyasal sistem başlatılmıştır. Yeni Anayasa, cumhuriyetlerin sahip olduğu bütün ayrıcalıkları saf dışı bırakmıştır. Cumhuriyetlerin ancak kendi anayasalarını oluşturmaları ve Rusça dili ile birlikte kendi dillerini kullanmalarına izin verilmiştir. Merkezi otoritenin sağlanması ve devlet bütünlüğünün tesis edilmesi için başvuru bu yöntem, bölgelerin merkezden daha fazla uzaklaşması tehdidi oluşturmuştur. Dolayısıyla, Yeltsin hükümeti bu durumu aşmak için ikili anlaşmalara başvurmuşlardır. Böylece, 1994 ve 1998 tarihleri arasında bölgelere verilen fiili (de facto) güçlere anayasal düzenlemeler ile anayasada yer verilmiştir. Alexander’in ifadesiyle bu tipik bir Rusya davranışdır ‘iki adım geriye, bir adım ileriye’. Böylece Rusya, daha merkezi fakat federalizmi koruyabilen bir sistem oluşturmuştur (Alexander, 2004: 233, 234).

Rusya'nın tarih boyunca federalizme karşı bir temayülü olmuştur şeklinde yaygın bir görüş vardır. Ancak, bu tartışmalar federe devletler, bölge ve yerel yönetimler ile arasındaki ilişkileri belirleyen bir yasa kabul edilmesiyle yani 1993 tarihli Rusya Federasyonu Anayasası ile sona ermiştir. Hukuksal anlamda ilişkiler kesinlik kazanmakla birlikte, teoride yetersiz kalmıştır. Bir imparatorluk olan Çarlık Rusya güçlü bir merkezîyetçiliğin olduğu üniter bir devlettir. Sovyetler Birliği döneminde ise, federalizmin bazı özelliklerini barındırmakla birlikte, gerçekte merkezîyetçilik ve yönetimde katı bir hiyerarşi hakimdir (Fedosov, 2001: 11). Sergey Şahray ise, 1918 tarihli RSFSR Anayasası'nda federasyona daha yakın adımlar atıldığını vurgulamaktadır. Ne var ki, 1922 tarihinde merkezîyetçi SSCB Anayasası'nın oluşumu, federasyon düşüncesini 90'lara kadar ertelemiştir (Şahray, 2001: 19). Aşırı merkezîyetçiliğin yan etkileri ortaya çıkarken, Gorbaçov yeniden yapılanma (perestroyka) ile bunu aşmaya çalışmıştır. Fakat, bu Birliğin dağılmasının önüne geçememiş ve nihayetinde Gorbaçov hem devleti hem de gücünü kaybetmiştir (Khakim, 2006: 22).

Dolayısıyla, Rusya'nın tarihi geçmişinde salt bir federalist yapıya sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca Fedosov, kendi kendine yeterli olma ve özerklik ile ilgili meselelerin süreç içinde kendiliğinden geliştiğini ve Moskova tarafından belirli bir tanımlama yapılmadan ortaya çıktığını belirtmiştir. Değişik dönemlerde, belirli halkların yaşadığı topraklar olarak değil de *mestniçestva*³ (yerelcilik) olarak tanımlamıştır (Fedosov, 2001: 11, 12).

Rusya'nın federe yapısı, ülkenin olağanüstü büyüklüğünden dolayı gerekli görülmemiştir. Fakat, uluslararası pratik büyük coğrafyaların bir tek federatif sistem ile yönetileceğini söylememektedir. Kaldı ki, tarihte büyük imparatorluklar üniter bir devlet olarak yer almışlardır. Çağımızda ise, büyük bir coğrafyaya sahip olan üniter Çin yapısı pratiği de ortadadır. Federalizmin gelişimine yönelik bir diğer durum ise, devletin etno-politik yapısıdır. Rus tezlerine göre, Rus asıllı olmayan toplumlar toplam nüfusun %15'ini oluşturduğu iddia edilmektedir. Fedosov, özerk yapılanmaların, etnik

³ Mestniçestva yani yerelcilik 15. ve 17. yüzyılda feodal hiyerarşi olarak tanımlanabilecek bir sistemi ifade etmektedir. Askeri, idari ve saray ile ilgili unsurların ayrıldığı bir sistemdir. Çar III. Feodor tarafından 1648 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır (<https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/16105>).

ve azınlık sorunlarına SSCB zamanında üretilen politikaların neden olduğunu ileri sürmektedir. Hatta bu bölgelerin kendi bütçelerinin dahi merkezde belirlendiğinden dolayı, federal yapıdan bile zor bahsedilebileceğini söylemektedir. Üstelik, Çeçenistan ‘trajedisinin’, özgürlük veya egemenlik hareketleri ile değil, tamamen merkezi yapının zayıfladığı (kontROLSÜZ merkeziyetçilik) nedeniyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Dolayısıyla, Rusya’nın tarihsel sürecinde federal bir yapıya ihtiyacı bir zorunluluk değildir. Fedosov, federalizmin Rusya için ‘kader’ değil, tamamen pragmatik çözümler ve demokratikleşme sürecinde ‘rasyonel’ bir tercih olduğunu vurgulamaktadır (2001: 12).

Dolayısıyla, Sovyetler Birliği’ndeki etnik bölgeselleşme ve bunun sonucu olan özerk yapılanmalar SSCB sonrası Rusya’da federasyon sisteminin oluşumunu ortaya koymuştur. Bu yapılırken de ‘özerklik’ sözde demokratik endişeler ile verilmiş olan haklar olarak görülmüştür.

Bütün bu tarihi veriler ve gelişmeler ışığında, çalışmanın bir sonraki bölümünde, günümüz Tataristan Cumhuriyeti’nin Rusya Federasyonu içindeki statüsü birinci bölümde ele almış olduğumuz self-determinasyon hakkı kavramı doğrultusunda incelenecektir.

III. BÖLÜM

TATARİSTAN'IN SELF-DETERMİNASYON HAKKI ve RUSYA FEDERASYONU

Şehrin üstünde sevinç ruhu yankılanıyor... Onca sevinç! Özgürlük uyandı!...
Kavi Nejmi⁴

Tataristan'ın bağımsızlık süreci 'egemenlik' anlamında anlaşılmalıdır. Egemenliğin hem iç egemenlik hem de dış egemenlik olmak üzere iki farklı türü mevcuttur. Bu bölümde Tataristan'ın iç egemenlik unsurları üzerinde durulacaktır. Bu durumda, iç egemenlik anlamında bağımsız-özgür bir yönetim hâkim olduğu söylenebilirken, dış bağımsızlık ise, Rusya Federasyonu (RF) ile imzaladığı karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde şekillenmektedir. Egemenliğin bir kriteri olarak ortaya çıkan 'bağımsızlık' unsuru, devletin uluslararası hukukun kişileri ile ilişki kurabilme kapasitesi anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla, Voicescu ve Dobarceanu'ya göre, uluslararası hukukun kişisi olmayan bütün idari bölgelerin egemenliğe sahip olmadıklarını ve merkezi otoriteye bağlı oldukları anlamına gelmektedir (1986: 4).

Bütün devletlerin egemenliklerinin tanınması için uluslararası toplumun ve kendi halkının desteğini kazanması gerekmektedir. Fakat bu durum, Graney'in devlet altı aktör olarak tanımladığı Tataristan gibi olan devletler için farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, Tataristan'ın egemenlik ilanı, dış ve iç faktörler dışında Rusya Federasyonu tarafından da tanınması gerekmektedir (Graney, 2001: 265).

Egemenlik, uluslararası sistemdeki değişime dayalı olarak farklı kavramsal anlamlar kazanmıştır. Egemenliğin en bilinen yorumcularından Jean Bodin (1530-1596), kralın Fransa'daki mutlak egemenliğini ifade ederken, Thomas Hobbes (1588-1679) İngiltere'de aynı şekilde kralın mutlakiyeti üzerinde durmuştur. Ancak kralın

⁴ Tatar şairlerinden Kavi Nejmi'nin *Uzgeriş* (Değişim) isimli şiirinden.

üstün egemenliğinin yerini, J. J. Rousseau (1712-1778) ile birlikte halkın egemenliği almıştır (Türcan, 2001: 84, 85). Egemenlik kavramının modern çağdaki yorumcularından Philpott ise, egemenliği daha farklı bir sentezle ortaya koymuştur: “Adeta dünya topraklarının tamamı, sınırlar olarak isimlendirdiğimiz görünmez çizgiler ile parsellenmiştir. Bu sınırlar içinde, yüksek siyasi otorite tipik olarak tek bir kaynaktan - liberal bir anayasada, askeri bir diktatörlükte, teokraside, komünist bir rejimde yatmaktadır. Bu egemenliktir” (2001: 3). Pazarcı, uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler dışında; devletlerin egemenliğinin başka bir otoriteye karşı bağımlılığının olmaması anlamına geldiğini ifade etmektedir. Fakat, devletlerin belirli anlaşmalar kapsamında egemenliklerinin bir kısmını devretmeleri, egemenliklerinin sona erdiği anlamına gelmemektedir (Pazarcı, 2016: 149).

Tataristan’ın uluslararası egemenlik politikası iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, ikili anlaşmalar çerçevesinde, siyasi ve ekonomik ilişkiler kurarak, uluslararası örgütlerde yer almaktır. Tataristan, bu hedefine ilişkin, devlet-altı ve bölgesel aktörlere yönelik çalışmalar yapan, Avrupa Bölgeler Asamblesi gibi Avrupalı kurumların desteğini almıştır. Egemenlik yolculuğunun ikinci aşaması ise, uluslararası toplumun Tataristan’ın tanınması üzerine desteğini alarak, uluslararası kimlik kazanmak olmuştur. Tataristan’ın egemenlik arayışında Rusya Federasyonu’nun bir parçası olduğunu görmezden gelmek mümkün değildir. Tataristan hem coğrafik olarak Rusya’nın merkezinde hem de ekonomik sınırları içinde yer almaktadır. Dolayısıyla, Tataristan’ın uluslararası alanda kimlik kazanmasında Rusya’nın dolaylı etkisi vardır. Bu durum her iki aktörün de arasındaki ilişkiler çerçevesinde şekillenmektedir (Graney, 2001: 266).

Tataristan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu’na diğer tüm federe yapılar gibi federasyon anlaşmasını imzalayarak dahil olmamış; bunun yerine, karşılıklı ilişkileri belirleyen iki farklı anlaşma ile Rusya Federasyonu’na katılmıştır. Söz konusu anlaşmalar, Tataristan’ın federe yapı içinde özel bir konumda olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, her iki anlaşma da Tataristan Cumhuriyeti’nin hareket sınırlarını belirleyen belgeler olarak ortaya çıkmaktadır.

Tabii ki, söz konusu anlaşmaların iç egemenlik anlamında ne kadar ‘özgür’ bir yapı sunduğu tartışmalı olsa bile, Tataristan’ın kendi iç egemenliğinin gelişmesinde olumlu olarak görülmektedir. Tataristan Cumhuriyeti’nin bu anlaşmaları

fırsata çevirerek, maksimum fayda elde etmeye çalıştığını söylemek doğru olacaktır. Bu pragmatik yaklaşımı gerek demokrasinin, gerekse de ekonominin gelişmesi anlamında bir araç olarak yer almaktadır.

Tez çalışmasının bu son bölümü, Tataristan'ın bağımsızlık sürecini ve onun Rusya Federasyonu ile olan statüsünü inceleyecektir. Daha önceki bölümlerde ele alınan, self-determinasyon hakkı ve tarihi arka plan üzerine kurulmuş olan temel yapıdan hareket edilecektir.

Öncelikle, SSCB'nin dağılması ile başlayan süreçte, Tataristan'ın devlet olma yolunda göstermiş olduğu adımlar ele alınacaktır. Bağımsızlık Deklarasyonu, referandum ve Tataristan Anayasası'nın oluşturulmasını takiben, Tataristan'ın statüsünü belirleyen yetki paylaşımı anlaşmalarının kapsamı incelenecektir. Ayrıca bu anlaşmaların iki tarafı olan, Tatarların ve Rusların bakış açısına ve söz konusu anlaşmaları nasıl yorumladıklarına değinilecektir.

Elde edilen veriler ve anlaşmalar çerçevesinde ortaya çıkan statü şekli, self-determinasyon hakkı kapsamında değerlendirilecektir. Bu doğrultuda, çalışmanın birinci bölümünde bahsedilen self-determinasyon hakkının üç farklı boyutu üzerinden hareket edilecektir. Dolayısıyla, dış self-determinasyon hakkı kapsamında, Tataristan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'na anlaşmalar dahilinde katılması; iç self-determinasyon hakkı çerçevesinde, Tataristan Cumhuriyeti'nin iç siyasi yapısı ve karar alma süreçleri; ekonomik self-determinasyon hakkı açısından ise, kendi kaynaklarının kendi rızası ve toplumun çıkarları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığı değerlendirilecektir. Aynı zamanda, söz konusu hakka sahip olan Tatar halkının pratikte bu haktan ne ölçüde yararlandıkları değerlendirilecektir.

Rus ulusal çıkarı başlığı altında ise, Tataristan Cumhuriyeti'nin Rusya açısından güvenlik, jeo-stratejik konumu ve ekonomik önemi ele alınacaktır. Rusya'nın davranışları ulusal çıkar çerçevesinde analiz edilerek; Tataristan'ın Rusya sınırları içindeki konumunun daha belirgin bir şekilde anlaşılması sağlanacaktır.

Aynı zamanda, Rusya ve diğer federe bölgeler arasında yapılan yetki paylaşımı anlaşmalarının teorik boyutu ele alınacaktır. Geniş anlamda Tataristan ve diğer federe unsurlar arasında; dar anlamda ise, Tataristan ve Çeçenistan karşılaştırılmasına yer verilecektir. Sonuç olarak ise, Tataristan ve Rusya ilişkilerinin gelecekteki durumu değerlendirilecektir.

A. SSCB'nin Dağılma Süreci ve Tataristan Cumhuriyeti

Ekim Devrimi itibari ile başlayan ve 1991'de Birliğin dağılması ile devam eden süreçte Tatar-Rus ilişkileri ve aralarındaki ülkesel sınır unsuru farklı statüler kapsamında şekillenmiştir. SSCB'nin dağılması ile bütün cumhuriyetler gibi Rusya da ulus devlet olmanın gerektirdiği şartları sağlama noktasında, demokratik yapılanmalar içine girmiştir. Dolayısıyla, Sovyetlerden ayrıldığı ilan ederek, Rusya Anayasası'nı oluşturulması hazırlıkları içine girmiştir. Bu değişimler ve yeni oluşan anayasa, özerk cumhuriyetlerin ve özerk yapılanmaların statülerini belirleyen önemli bir gelişme olmuştur.

Sovyetlerin dağılmaya başlamasıyla beraber birçok Türk Boyu tekrardan ortaya çıkarak “milli nefeslerini iştirme fırsatı” (Zenkovsky, 1983: VII) bulmuş ve bağımsızlıklarını elde etme mücadelesine girmişlerdir. Bunlardan bir kısmı bağımsızlıklarını elde ederken bir kısmı da Tataristan Cumhuriyeti gibi özerklik kazanmışlardır (Kerimullin, 1998: 1). Tataristan Cumhuriyeti 1990 yılında bağımsızlığını ilan ederek, RSFSC'nin bir öznesi olmaktan çıkarak Birliğe dahil bir cumhuriyet olmak istemiştir. Tataristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Rus olmayan halklar da birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başladığı ‘egemenlik geçit töreni’ olarak adlandırılacak sürece girilmiştir (Khakim, 2006: 23).

Ravio, 1988 ve 1992 tarihleri arasındaki bağımsızlık mücadelelerinde, Tataristan'ın, Kazakistan ve Özbekistan gibi Merkez Asya ülkeleri ile bir benzerlik taşıdığını; fakat Gürcistan ve Ermenistan gibi Baltık ve Kafkas ülkelerinden farklı bir şekilde ortaya çıktığını söylemektedir. Bunun nedeni ise, özellikle Komünist Parti'den çıkan siyasi elitlerin, egemenlik sürecinde etkili rol oynamalarıdır. Tataristan'daki ulusal hareketler, her zaman ‘marjinal bir güç’ olarak yer almıştır. Ayrıca, siyasi elitler etno-kültürel Tatar kimliğinden ziyade, toprak sınırları içindeki halkın çoğunluğunu kapsayan belirli bir ‘Tatar milli ideolojisini’ oluşturarak (Ravio, 1996: 179) egemenlik sürecinde destek almak için bir bütünlük oluşturmuşlardır.

SSCB'nin dağılması ile başlayan süreçte Tatarlar, Kazan'da *azatlık* yani özgürlük diye kendi seslerini duyurmaya başlamış ve Tataristan'ın bağımsız bir devlet olduğuna dair sloganlar ile şehir meydanında yürüyüşler düzenlemişlerdir. 1990 yılında Boris Yeltsin, Tataristan'a geldiğinde “alabildiğiniz kadar özerklik alın” (Ageyeva, 1990) sözleriyle, Tatar halkının bağımsızlık için harekete geçmesinde

teşvik edici olmuştur. Fakat bu girişim hiçbir şekilde Rusya Federasyonu tarafından tanınmamıştır (Brandt ve Demin, 2002). Yeltsin'in bu sözleri özerk bölgelerin liderleri tarafından 'özgürlük bayrağı' olarak görülmüştür. Ne var ki, Yevgeniy Volk'a göre (2015), Yeltsin'in bu sözleri, yeni Rusya'nın ilk başkanı olarak kendisine karşı olanlar tarafından sorumsuzca bir davranış olarak görülmüştür. Fakat Yeltsin, bu sözlerine ilaveten, Tatarların Rusya'nın merkezinde bulduklarını, dolayısıyla bunun iyi düşünülmesi gereken bir durum olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Yevgeni Volk (2015), Yeltsin'in bu sözlerinin, Sovyetler Birliği'nin merkeziyetçilik anlayışını ortadan kaldırmak ve daha 'demokratik' bir federalizm kurulması için federal bölgelerin geniş haklarının olması gerektiğine dair politik bir anlam taşıdığını belirtmiştir.

Tabii ki, ekonomik adaletsizlikler de bağımsızlık hareketlerinde etkili bir rol oynamıştır. İndus Tagirov'un aktardığına göre, 1990 senesinde Tataristan'ın yıllık GSMH'si 25 milyar ruble olduğudur. Bu gelirin %80'i Birlik, %18'i ise RSFSR tarafından alınırken, ancak %2'lik gibi küçük bir pay Tataristan'a kalmaktaydı. Ayrıca toprak genişliği ve nüfus sayısı yaklaşık olarak eşit olan Litvanya'da kişi başı gelir 1500 ruble iken, Tataristan'da 212 rubleydi. Petrol çıkartmada da aynı durum söz konusuydu. Tataristan'ın bulunduğu coğrafyadan çıkarılan tonu 24 ruble olan petrolü, Tataristan 25 rubleden satın almaktaydı (Tagirov, 2000).

Dolayısıyla, Birlik içindeki eşit olmayan statü ve sınırlandırılan haklara ekonomik eşitsizliklerin de eklenmesi ile Tatar halkının bağımsızlık yolundaki azmi daha da geniş bir anlam kazanmıştır. Böylece, Tataristan, "politik ve ekonomik bir hukuksuzluğun pençesinde" (Tagirov, 2000) halkın kendi kaynaklarının merkez tarafında kullanılarak ve emeğin karşılığını almadığı bir sistem içinde, bir nevi 'sömürgeciliğe' karşı bir eylem olarak bağımsızlık hareketleri şekillenmiştir. Köklü ekonomik reformların ve siyasi yapılanmanın ihtiyacı ile birlikte, Tataristan için 'bağımsızlık' kaçınılmaz olmuştur.

Ne var ki, ileride değinileceği üzere, Tataristan'ın tam bağımsız bir devlet olmasını her kesim istememekteydi. Daha çok milliyetçi kesimler, halk ve onların yanında olan aydınların böyle bir talebi vardı. Önemli statüde bulunan karar alıcılar ise, gerek siyasi gerekse de ekonomik çıkarlardan dolayı Rusya Federasyonu'na bağlı bir şekilde kalma yönünde talepleri vardı. Dolayısıyla Tatar halkı adına karar alma bu siyasi liderlere bırakıldığı için tam bir bağımsızlık Tataristan için uzak görünmektedir.

SSCB'nin 26 Nisan 1990 tarihinde 'Federasyon unsurları (subjeleri) ve SSCB arasındaki güç ayrılığı üzerine' aldığı Karara dayanarak, özerk cumhuriyetlerin federasyonun bir unsuru olduğu Sovyet Sosyalist devletler tarafından tanınmıştır (Galin, 2010). Fakat, SSCB Yüksek Sovyeti ve Birlik içinde yer alan diğer cumhuriyetlerin yasama organları ile yeni bir Birlik üzerine anlaşma hazırlığı içine girilmiştir. Bu faktörler, siyasi ve yasal ön şartlar Tataristan gibi diğer özerk cumhuriyetlerin egemenliğini deklare etmelerini zorlaştırmıştır (Bilalova, 1990).

Sovyetlerin dağılma sürecinde 26 Nisan 1990 tarihli Federasyon ve unsurları hakkındaki Kanununun 2/1 maddesinde, özerk cumhuriyetlerin yanı sıra, bütün özerk oluşumların self-determinasyon hakkından bahsetmektedir (Kanun için bkz., <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=17#0>). Hatta bu konuda, Tataristan'ın bağımsızlık deklarasyonunun tartışıldığı oturumda Tataristan Yüksek Şura Başkanı Mintimer Şaymiyev, bu Kanun'a dayanarak ve Rusya'nın yeni bir Federasyon Anlaşması çalışması içinde olmasını, egemenliğin ilanı için gerekli siyasi ve hukuki ön şartlar olarak değerlendirmiştir (Ageyeva, 1990).

Daha da önemlisi, 'Sovyet Cumhuriyetleri'nin SSCB'den ayrılması ile ilgili soruların çözümlenmesi' üzerine SSCB'nin kabul etmiş olduğu 3 Nisan 1990 tarihli kanundur. Söz konusu Kanununun 3. maddesinde yer alan özerk cumhuriyetlerin ve özerk oluşumların SSCB'de kalıp kalmaması hakkında kendi kararlarını verebilme hakkı olduğu gibi, kendi doğru yönetim biçimlerini de seçme hakkından bahsetmektedir. Fakat, post-Sovyet bölgelerdeki hâkim olan anlaşmazlıklar sebebiyle söz konusu Kanun hükümleri yürürlüğe girmemiştir (Galin, 2010).

1. Tataristan'ın Bağımsızlık Deklarasyonu

Tatar halkı, Tataristan'ın statüsünün yükseltilmesi için daima mücadele vermiştir. Gorbaçov'un açıklık (glasnost) politikası ile bu talepler daha açık bir şekilde ifade edilmeye başlanmış; gazete makalelerinde Tataristan'a cumhuriyet statüsü verilmesi gerektiği ve partinin de Komünist Parti seviyesine yükseltilmesi ile ilgili yazılar yayınlanmıştır. Her yerde gösteriler, yürüyüşler düzenlenerek daha geniş haklar talep edilmiştir. Bu ulusal birlik hareketleri, Kazan Üniversitesi'nde akademisyen olan M. A. Mulyukov'un öncülüğünde, bir grup entelektüelin oluşturduğu Tatar Halk Merkezi (THM) tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu ulusal

hareketin amacı Tataristan'ın statüsünü Birlik içinde yer alan diğer cumhuriyetlerin seviyesine çıkartmaktı (Tagirov, 2000). Tataristan'ın Birlik içinde 16. Cumhuriyet olmasını isteyen bu hareketin öncelikli hedefi ise, Tatar kültürü ve dili haklarının tanınmasıydı (Ravio, 1996: 179)

Tataristan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına - devlet egemenliğine, Tatar Yüksek Şura'sının II. oturumunda karar verilmiştir. Alınan bu karar, cumhuriyet içinde yer alan çok-uluslu halklar için hayati önem taşımaktaydı. Bağımsızlık kararının verilmesi ile birlikte, yarınki Tataristan kendi halkının -Tatar, Rus, Çuvaş, Ukraynalı, Mari, Mordvin, Belarus ve Yahudi- cumhuriyette yer alan bütün milletlerin geleceğini etkilemiştir (Bilalova, 1990).

Fakat, söz konusu bağımsızlık kararının alınması umulduğu gibi kolay olmamıştır. Ageyeva (1990) bağımsızlık Deklarasyonunun ilan edilmesinden önceki son dört günün toplantı tutanaklarını *Cumhuriyetin Hayatından Dört Gün* başlıklı yazısında yayınlarken, Tataristan Yüksek Şurası görüşmeleri sırasında, milletvekilleri arasında oldukça farklı görüşlerin ortaya çıkmış olduğunu ve birçok fikir ayrılıklarının yaşandığını ortaya koymuştur. Bu görüşmeler sırasında tabii ki, en önemli konu egemenlik unsuru olmuştur. Bu konuda örneğin, federalistler ve milliyetçiler olarak isimlendirilen gruplar egemenlik ile ilgili sorunun referandum yapılarak halka sorulması gerektiği fikrini benimserken, bazıları buna karşı çıkmışlardır. Hatta, tutanaklarda salondan bir sesin “egemenliği sokağa taşımamalıyız” (Ageyeva, 1990) diyerek referanduma karşı çıktığı kayda geçirilmiştir. Bu durumda, halk ikinci planda tutularak egemenliğin ancak Yüksek Şurada yer alanlar tarafından karar verilebilecek bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Bağımsızlık toplantıları sırasında, Yeltsin'in alabildiğiniz kadar özerklik alın sözüne de vurgu yapılmıştır. Oturumda yer alan milletvekillerinden biri olan Minnullin, Yeltsin'in bu sözü üzerine, bize ne kadar bağımsızlık gerek sorusunu sormuş ve egemenliğin porsiyon olarak alınan bir şey olmadığını ifade ederek, tam bir bağımsızlıktan ve tam bir özgürlükten yana olduğunu vurgulamıştır (Ageyeva, 1990).

Bağımsızlık deklarasyonu hazırlanırken, Tataristan'ın 'egemenlik' unsurunun hangi şekilde ifade edilmesi gerektiği üzerinde kararsızlıklar olmuştur. Oturum sırasında söz alan Yüksek Şura Başkanı M. Şaymiyev, egemenlik ile ilgili şu sözleri söylemiştir:

Belgenin [deklarasyonun] ana fikri - Tataristan'ın devlet egemenliğinin ilan edilmesi ve çok uluslu halkının iradesi doğrultusunda Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti - TSSC olarak şekillenmesidir. Tataristan Cumhuriyeti'nin egemenliğinden kasıt şudur ki, Rusya Federasyonu ve SSCB ile kendi rızası doğrultusunda yapmış olduğu sözleşme kapsamı dışında kalan iç ve dış meselelerini kendi başına belirleme hakkı ve üstünlüğü vardır (Ageyeva, 1990).

M. Şaymiyev'in ardından söz alan R. A. Yusupov, deklarasyonda Tataristan'ın hem SSCB hem de Rusya Federasyonu'nun bir süjesi olarak belirtilmesine karşı ikazda bulunmuştur. İki devletin de süjesi olmak ve aynı zamanda bağımsız ve egemen bir devlet olmanın mümkün olmadığını, bunun ancak bir 'ikilem' olduğunu ifade etmiştir. Ve şu sözleriyle konuşmasını bitirmiştir:

Her şeyden önce cumhuriyetimizdeki çeşitli milletlerin temsilcileri ile dostça, iyi komşuluk ilişkilerini güvence altına alma ve güçlendirme sorumluluğunda, halkın bir milletvekili olarak, parlamentodaki bütün meslektaşlarımın, TÖSSC milletvekillerinin bu konuya dikkatini çekmek benim bir görevim olduğunu düşünüyorum, Deklarasyonun oylanmasında bütün faktörlerin dikkate alınması çok önemli, 7,5 milyon Tatar halkının kaderinin belirlenmesine büyük bir sorumluluk ile yaklaşılmalıdır, sizi oylarınızı Tatar halkının gerçek egemenliğine oy kullanmaya davet ediyorum (Ageyeva, 1990).

Oturumda bulunan diğer bir milletvekili M. Ş. Şayhiyev ise, Tataristan'ın hem SSCB hem de Rusya Federasyonu'nun öznesi olarak kalmasını reddederek, sadece Birlik içinde kalmasından yana olmuştur (Tagirov, 2000). Bu durumda, Birlik içinde 'cumhuriyet' statüsünde yer almaktan bahsedilmektedir.

Oturum sırasında, Mahiyanov egemenlik sorununun çözümünde bir öneri getirmiştir. Ona göre, ilk olarak Tataristan'ın 'egemen bir cumhuriyet' olarak tanınması gerekmektedir. Deklarasyonda, Tataristan Cumhuriyeti'nin devlet egemenliği hakkında yani, hangi federasyonun bir parçası olduğunu belirtmemek gerektiğini ifade etmiştir (Ageyeva, 1990). Fakat, Tatar Halk Merkezi cephesi, daha geniş bir egemenliğin gerekliliğini savunmaktaydı. Onlara göre, ancak Rusya Federasyonu'nun dışında bir egemenlik, tam anlamıyla bağımsız bir Tataristan Cumhuriyeti anlamına gelmekteydi (Tagirov, 2000).

P. V. İonov ise, egemenliğin ne anlama geldiği ya da nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili şu soruları yönelmiştir: 1) Hangi anlamda egemenlikten bahsediyoruz - ulusal egemenlik mi devlet egemenliği mi? 2) Tataristan egemen bir devlet olarak mı ilan ediliyor, yoksa Rusya Federasyonu'nun veya SSCB'nin bir süjesi olarak mı? 3) Söz konusu karar için ekonomik ve siyasi ön koşullarda birlik var mı? (Ageyeva, 1990). Bu soruları İonov kendisi cevaplandırmaya çalışmıştır. İlk olarak,

her halkın, bir ulusun başka bir ulus üzerindeki üstünlük ihtimali dışında, engelsiz bir şekilde ulusal, siyasi ve ekonomik çıkarlarını gerçekleştirebilme hakkı vardır. İkinci olarak ise, Tataristan Cumhuriyeti'nin yetkisinin bir kısmının SSCB veya Rusya Federasyonu'na devredilmesine karşı çıkmıştır. Milletvekillerine seslenerek, egemenliğin onlara bir hukuk devleti kurmalarına ve ekonomik krizden hemen çıkmalarına olanak sağlayacağını ifade etmiştir. Konuşmasında bu deklarasyonun, egemenliği ilan eden siyasi bir belge olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Tagirov, 2000).

Egemenlik sorusunun referandum aracılığıyla çözülmesi gerektiğini savunan, V. V. Mihaylov, Rusya'dan ayrılmak için uygun bir zaman olmadığını söyleyerek, bunun iki nedenini ortaya koymuştur. İlk olarak, Rusya Federasyonu Yüksek Sovyeti'nin, Rusya'yı ekonomik krizden çıkartmak için belirli bir program üzerinde çalıştığı; fakat Tataristan'ın henüz serbest piyasa ekonomisine geçebilecek bir hazırlığının olmadığıdır. İkincisi neden ise, söz konusu deklarasyonun Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi ile bir uyum taşımamakta ve Tataristan halkının demokratikleşmesinin sürdürülebilmesi ile ilgili bir güvence vermemektedir. Tabii ki, Mihaylov'un daha çok ekonomik kaygılar ışığında konuşmasının nedeni, kendisinin belirli bir endüstride yer alması, fikirlerini etkilemektedir. Bu nedenle, ona göre önce ekonomik istikrarın sağlandıktan sonra egemenlik hakkında konuşulabileceğini savunmaktadır (Tagirov, 2000). Dolayısıyla, insan hakları ve demokratik kaygılar sebebiyle Rusya'dan ayrı bir bağımsız yapılanmayı desteklememektedir. Mihaylov, daha çok iç egemenlikten bahsetmekte ve bu doğrultuda 'Tatar halkının' bütün demokratik haklardan yararlanmasını talep etmektedir. Fakat, o dönem için düşünüldüğü zaman, Rusya'nın da bu haklardan ve istikrarın sağlanıp sağlanamayacağı anlamında bir güvencesinin olmadığı göz önünde bulundurulursa çok da sağlam bir kaide olmamaktadır. Ayrıca, Tataristan'ın bağımsızlığında, Mihaylov örneğinde olduğu gibi kişisel çıkarların ve ihtiyaçların ön planda tutulduğu söylenebilir.

Diğer bir milletvekili, F. Ş. Safiullin, egemenliğin bir 'çıkış' olduğunu, fakat bunun ne SSCB'den ne de Rusya Federasyonu'ndan bir ayrılma anlamına gelmediğini, bunun daha çok mafya tarzı bir yönetimin ve dominant bir yapının hâkimiyeti altından çıkmak anlamına geldiğini ifade etmiştir (Ageyeva, 1990). Safiullin, deklarasyondan

sonra Rusya ile özel bir anlaşma yapılması ve daha sonra bunun kanunlaştırılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, Rusya'dan ayrılmayı ise, kimsenin istemediğini ve bunun gerçekte 'uydurma' bir söylem olduğunu söylemiştir. Bu konuşma salonda alkışlar ile karşılanmıştır. Safiullin'in görüşlerini destekleyen T. N. Şigabiyev'de egemenliğin sadece halka karşı bir sorumluluğun yerine getirilmesi anlamına geldiğini ve cumhuriyeti daha verimli bir şekilde yönetilmesi için bir araç olduğunu ifade ederek, bunun Rusya'dan ayrılma anlamına gelmediğini tekrarlamıştır. R. L. Fayzulin de Rusya'dan ayrılmanın mümkün olmadığını, bu bağımsızlığın eşitlik ve egemenlik anlamında düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir (s, 2000). Dolayısıyla iç egemenlik ve dış egemenlik ile ilgili tartışmaların yer aldığı oturumlarda milletvekillerinin ilk olarak, iç egemenliğin sağlanması gerektiği yönde talepleri olmuştur.

Egemenliğin belirlenmesinde halk unsurunun temel olarak alınması gerekliliğini savunan, V. Ş. Fahrutdinov, hukukun kaynağının halk olmasını belirtmiştir. Ayrıca, halkın desteğini alabilmek için ilk olarak, deklarasyonda Tataristan'ın statüsünün/subjeliğinin belirtilmemesi, daha sonra ise, Rusya veya Birlik ile görüşmeler yapılmasını önermiştir. A. V. Ştatin de devlet egemenliğinin ve her halkın kendi geleceğine karar vermesinin kaçınılmaz olduğuna vurgu yaparak, Fahrutdinov gibi halk unsurunun temel alınması gerektiğini tekrarlamıştır (Tagirov, 2000).

Tataristan'ın egemenliği ile ilgili tartışmalarda, siyasi önderler ve egemenliği yorumlayanlar radikal anlamda tam bir 'egemenlik' hakkından bahsetmemektedir. Kendi egemenliklerini bir nevi kendileri sınırlandırmışlardır. Bunun nedeni ekonomik ve siyasi kaygılar, uluslararası sistemde tek başlarına hareket etme gücünün yetersizliği veya özgüven eksikliği olarak gösterilebilir. Diğer yandan, Tataristan'ın bulunduğu coğrafyanın Rusya'nın kısmen merkezinde olması ve dolayısıyla Rusya Federasyonu'na karşı savaştıkları ekonomik ve siyasi gücün eksikliği egemenliğini sınırlama durumunda kaldığı söylenebilir. Fakat, bütün bu iyimser yorumların dışında, bağımsızlık görüşmeleri esnasında hali hazırda siyasi görevde bulunan etkili Tatar siyasetçileri, statükonun bozulmayıp; kendi çıkarlarını gözetenek bağımsız ve egemen bir Tataristan'dansa, Sovyetlerdeki statüsüne benzer bir şekilde Rusya Federasyonu'na bağlı bir cumhuriyet statüsünü benimsemişlerdir. Halkın ve

entelektüellerin tersine, bu karar alıcılar, siyasi spekülasyonlar ve manevralar ile Tataristan'ın geleceğinin belirlenmesinde fazlasıyla etkili olmuşlardır.

Görüşmelerin sonucunda, Tataristan 30 Ağustos 1990 yılında Sovyet Rusya'sından ayrıldığını ilan eden bir bildiri yayımlayarak kendi kaynaklarını ve dilini kullanabilme hakkına sahip olduğunu ilan etmiştir (Deliömeroğlu, 1997: 29). Tataristan'ın hukuki kişiliğini belirlemede yetersiz kaldığına dair görüşler olsa dahi (Tagirov, 2000), sonuç olarak, ilan edilen Bildiri, Cumhuriyetteki bütün halkların kendi geleceğini belirlemesinde, Tatar milletinin devredilemez hakkını tanımıştır. Bu durumda artık “Tataristan'da, Tataristan Anayasası geçerlidir” (alıntılayan Deliömeroğlu, 1997: 29) ilkesini benimsemişlerdir. Bu bildirin bir kısmı şu şekildedir:

Cumhuriyetteki bütün halkların kendi geleceğini belirlemesinde, Tatar milletinin devredilemez hakkını gerçekleştirerek,

Demokratik bir hukuk devleti kurma gayretiyle,

1-Tataristan egemen devletini ilan eder ve onu Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti – Tataristan Cumhuriyeti olarak değiştirir.

2- Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti toprakları, doğal zenginlikleri ve bu topraklar üzerinde bulunan diğer kaynaklar münhasıran Tataristan halkının mülküdür.

3-Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kendi topraklarında yaşamakta olan bütün vatandaşlarına millet, sosyal durum, dini mensubiyet, siyasi görüş farklılıkları gözetilmeden eşit insan hakları ve özgürlüklerini garanti eder. Tatar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, diğer milletlerin dillerinin korunması ve geliştirilmesi kapsamında, Tatar ve Rus dilinin resmi dil olarak eşit derecede kullanılmasını taahhüt eder (<http://gossov.tatarstan.ru/dokument/deklaracia/>).

Bildiri, Tatar halkının self-determinasyon hakkına dayanarak bağımsızlığını ilan ederken aynı zamanda Bildiride Rusya Federasyonu ile bir anlaşmanın imzalanması gerektiğine dair bir ilke de içermektedir (Bilalova, 1990). Cumhuriyet, Rusya Federasyonu'nun bir süjesi olarak belirtilmemiştir. Tataristan ve Rusya arasındaki karşılıklı ilişkiler, anlaşmalar çerçevesinde belirlenecektir. Böyle bir değerlendirmenin temelinde, Tataristan'ın tam egemenliğini yasallaştırması ve devamında birçok egemenlik yetkisini kendi kendisine sınırlayarak Rusya Federasyonu'na devretmesi anlamı yatmaktadır (Tagirov, 2000).

2. Referandum ve Tataristan Anayasasının Oluşturulması

Deklarasyonun kabul edilmesini takiben, Tataristan'ın Rusya Federasyonu ile ilişkilerinin belirlenmesine yönelik Tataristan Yüksek Şurası toplantılara başlamıştır.

Yüksek Şuranın yedinci toplantısı sırasında, halk binanın etrafını sarmış ve Tataristan'ın 'sömürgecilikten' kurtuluşuna, tam bağımsız bir Tataristan'ın oluşumuna karşı çıkan milletvekillerini Özgürlük meydanına çağırmışlardır. Bu miting sırasında bir bildiri kabul edilmiştir. Daha çok halkın taleplerini yansıtan bu bildiri; Tataristan'ın BM'ye başvurmasını ve BM tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmasını, Tataristan Yüksek Şura heyetinin (presidyum) ve heyet başkanı F. Muhametşin'in istifasını, Tataristan topraklarının Sovyet ve Rus askerleri tarafından boşaltılması gibi taleplerini ortaya koymuşlardır (Tagirov, 2000).

21 Mart 1992'de Tataristan Cumhuriyeti'nin devlet statüsü ile ilgili, Tataristan'da bir referandum yapılmış ve bu referandum ile halka şu soru sorulmuştur: "Siz egemen bir devlet, uluslararası hukuk kişisi olan Tataristan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu ve diğer cumhuriyetler, devletler ile ilişkilerini eşit anlaşmalar üzerine kurulmasını kabul ediyor musunuz?" (Belaya Kniga Tatarstana, 1996: 13).

Yapılan referandum ile %61, 4'ü 'evet' ve %37, 2'si de 'hayır' demiştir (Ravio, 1992). Bu referandum ile Tataristan kendi petrolünü kendi ihraç etmeye başlamış Ravio'nun ifadesiyle "vatansız bir milletten ulus bir devlete" (Ravio, 1992) geçiş dönemi başlamıştır.

Tataristan'ın 6 Mart 1992 tarihli beyannamesinde, özel bir açıklama getirerek, bu referandumun Rusya Federasyonu'ndan çıkıp çıkmama üzerine olmadığı gibi, Tataristan'ın Rusya'dan ayrı bir devlet olup olmaması anlamını da taşımadığı belirtilmiştir. Beynamede referandum sorusunun asıl amacının, Rusya Federasyonu ile tek bir ekonomik ve jeopolitik sınırlar içinde, Tataristan'ın özerk bir devletten egemen bir devlet statüsüne geçmesinin Tataristan Cumhuriyeti halkının irade ve çıkarlarına cevap verip vermediğini belirlemek olduğu ifade edilmiştir (Belaya Kniga Tatarstana, 1996: 14-17).

Görüldüğü gibi, bu referandum sorusu Tataristan'ın bağımsız bir devlet olmasından ziyade, özerk bir devletten egemen devlete geçişini meşruluk kazandırmaya yöneliktir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, uluslararası hukuk kişisi olmasının tek sonucu, bağımsız ve eşit bir devlet olması anlamına gelmektedir. Sorunun muhatabı olan halka farklı bir seçenek bırakılmamıştır. Yani, halkın iradesi veya çıkarlarının egemen bir devlet olarak Rusya Federasyonu'nun yargı ve idari yetkisinin sınırları içinde geçerli olacaktır. Bu durumda, aslında referandum ile

Tataristan'ın özerklik ile egemenlik arasında bir tercihte bulunduğu ve herhangi bir bağımsız devlet statüsünde olmadığını söylemek mümkündür.

Konuyla ilgili, ABD Helsinki Komisyonu tarafından 14 Nisan 1992 tarihinde yayımlanan raporda, referandumun Rusya'dan ayrılma veya ayrılmama anlamına gelmemekte olup, 1990 egemenlik bağımsızlığını tasdik etmek anlamı taşımaktaydı. Yeltsin tarafından öne sürülen federasyon düzenlemeleri yerine, Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerini iki taraflı anlaşmalar çerçevesinde tanımlamak isteyen Tataristan açısından büyük bir zafer olarak görülmüştür.

Referandumu takiben, 6 Kasım 1992 tarihinde Tataristan Anayasası kabul edilmiştir. Kabul edilen anayasada, Tataristan Cumhuriyeti'nin egemenliğinin devredilemez olduğuna ve Tataristan'ın statüsünün egemen demokratik bir devlet olduğuna dair önemli bir hüküm yer almıştır. Ayrıca, devletin elindeki egemenlik ve yetkinin halktan geldiği de ifade edilmiştir (Tataristan Anayasası, Md. 1).

Anayasaya bakıldığı zaman, meşruluğunu halktan alan egemen bağımsız bir devlet oluşumundan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Ne var ki, Tataristan'ın 1992 tarihli anayasası birçok ek düzenlemelerden geçerek günümüzde oldukça farklı bir şekil almıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan Tataristan ve Rusya arasındaki temel belgeler olan 1994 ve 2007 tarihinde yapılan 'yetki paylaşımı' anlaşmalarıdır.

Marat Galejev (2005), Tataristan'ın akdi ilişkilerini devam ettirme veya ettirmeme gibi bir seçeneğinin olmadığına vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda, bunun bir anayasal norm olduğu ve referandum sorusuna evet diyen halkın seçimi olduğunu ifade etmektedir. Böylece, referandumda halk Tataristan ve Rusya arasındaki ilişkilerin anlaşmalar çerçevesinde şekillenmesi gerektiğine 'evet' demiş oldular. İkili anlaşmalar hem referandum hem de Rusya Federasyonu tarafından da onaylanmış olduğunu belirtmektedir.

Dolayısıyla, Rusya Federasyonu içinde Tataristan Cumhuriyeti'nin farklı bir önemi vardır. Çünkü 31 Mart 1992 tarihinde Rusya Federasyonu diğer federe yapılar ile bir federasyon anlaşması imzalanmıştır. Fakat, Tataristan bunun bir parçası olmadığını ilan ederek söz konusu anlaşmayı imzalamamıştır. Hatta, Tataristan Rusya Federasyonu'nun bir parçası olmadığı ve kendi ülkesini ilgilendirmedeği gerekçesi ile yeni oluşan Rusya Federasyonu anayasa ve cumhurbaşkanı seçimlerine de

katılmamıştır. Fakat, Rusya Federasyonu içinde yer alan Başkurdistan, Yakutistan ve Dağıstan gibi diğer özerk bölgeler bu aşamalara katılmış ve federasyon anlaşmasını imzalamışlardır (Federasyon Anlaşması için bkz., <http://constitution.garant.ru/act/federative/170280/#100>).

Khakim, Tataristan'ın bu anlaşmayı iki nedenden dolayı imzalamadığını belirtmiştir. Bunlardan birincisi, bu federasyon anlaşmasının cumhuriyetlere, o zamanki buldukları durumdan daha düşük bir statü veriyor olması; ikincisi ise, bu anlaşma federal hükümet ve özneleri arasında yetkinin sınırlandırılması ile ilgili olup, cumhuriyetlerin egemenliğini garanti edebilecek bir Rusya'nın federe yapısından bahsetmemektedir (2006: 23, 24).

Şunu da belirtmek gerekir ki, Tatarlar, Rusya coğrafyasında köklü bir devlet geçmişine sahip olan tek devlettir. Hatta Tataristan'ın devlet olmasına yönelik 1917 ve 1920 tarihlerinde, daha sonra 1936 SSCB anayasası ve 1977 tarihli Brejnev anayasasında değinilmiştir (Galeyev, 2005). Daha doğrusu devlet olma yönünde her zaman belirli bir siyasi yapılanma içine girmiştir. Ayrıca, bu yönde zorlu bir savaş vermiş ve devlet statüsünü devam ettirebilmek için gayret göstermiştir.

Bu noktada Marat Galeyev (2005), Tataristan'ın 12 Aralık 1993 tarihli Rusya Anayasası'nın kabulü referandumunda yer almaması, ortaya Rusya Anayasası'nın Tataristan Cumhuriyeti topraklarında olan yasallığı gibi büyük bir sorunun ortaya çıktığını ifade etmektedir. Fakat daha sonra anlaşmalar ile ilişkilerin hukuki boyutunun belirlenmiş olması durumu değiştirmiştir. Böylece, Galeyev (2005) anlaşmalar olmasaydı Rusya anayasasının da meşruluğunun olmayacağını belirtmiştir.

Sovyetlerin dağılmaya başlamasından, Rusya Federasyonu ile yetki sınırlandırılması anlaşması imzalanana kadarki olan dönemi (1988 ve 1994 arası) Ravio, meşruiyetlerin çatışması olarak değil, 'çifte meşruiyet' (double legitimacy) kapsamında görmek gerektiğini söylemektedir. Aynı zamanda, bu süreç zarfında Tataristan siyasi elitlerinin ciddi anlamda güçlü bir bağımsızlık taleplerinin olmadığını da belirtmektedir. Ravio'ya göre, belirsizlik içinde bulunan Sovyet sonrası dönemde Tataristan, siyasi istikrar ve karar alma gücünü artırma hedefi içinde olmuştur (1996: 183). Bu sebepler ile ilan edilen 'devlet egemenliği' deklarasyonu tam anlamda bir 'bağımsız' Tataristan Cumhuriyeti'nden bahsetmekten ziyade, kendi iç egemenliğinin

bağımsızlığını vurgulamakta ve hem siyasi hem de ekonomik anlamda kendi özyönetimini ilan etmektedir.

Ravio'ya göre, Tataristan'ın 'tam bağımsızlık' üzerinde ısrar etmemesinin nedenlerinden birisi Çeçenistan trajedisidir. Bu durum, Federal merkezin Çeçenistan'a olan acı ve kanlı müdahalesi sırasında sıkı bir tarafsızlık politikası izleyen Tataristan'ı, farklı bir strateji izlemeye götürmüştür (1996: 186). Tataristan ve Çeçenistan arasında bir karşılaştırma yapan Anatol Lieven, Tataristan Komünist Partisi'nin birinci sekreteri olarak göreve gelen Mintimer Şaymiyev'in radikal milliyetçileri baskı ve iş birliği ile mağlup ettiğini belirtmektedir. Bu zaferi sayesinde, Tataristan coğrafyasını radikal unsurlardan arındırarak daha ılımlı bir politika tesis etmiş oldu. Lieven'e göre, bu radikal milliyetçilik dalgası durdurulmamış olsaydı, Tataristan bağımsızlığı için tıpkı Çeçenistan'da olduğu gibi savaştacak gruplar ortaya çıkacaktı. Fakat Rusya'nın buna karşı tepkisi ise, oldukça acımasız olacaktı. Lieven, her ne kadar Mintimer Şaymiyev'in davranışının Rusya'ya karşı gelmemesini eleştirse bile, Tataristan için ekonomi başta olmak üzere bunun oldukça önemli gelişmeler getirdiğini belirtmektedir. Ayrıca, kendi askeri ve uluslararası statüsü olmamasına rağmen belirli bir devlet otoritesi geleneğinin oluşmasını ve bazı yetkilerini elde etmesini, Tataristan için oldukça büyük bir kazanç olarak değerlendirmektedir (Lieven, 1998: 77).

Nitekim, kendilerinin Rusya içinde 'kırılğan' bir noktada (Moskova'ya 450 mil uzaklıkta) bulduklarının farkında olan Tataristan siyasi elitleri, merkez ile benzer bir trajedi yaşamaktansa, kendi iç güçlerini arttırma yolunu seçerek, Tataristan'ın Rusya Federasyonu içindeki 'kendine münhasır' statüsünü güvence altına almayı hedeflemiştir. Dolayısıyla, Tataristan'ın Rusya'ya katılması (accession) kendi egemenliğini koruyabilmesi için önemli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda Ravio, Tataristan ve Rusya arasında imzalanan 1994 tarihli anlaşmanın, sadece bir 'ortaklık anlaşması' anlamına gelmediğini, aynı zamanda 'karşılıklı olarak birbirine karışmama paktı' (pact on mutual non-interference) olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir (Ravio, 1996: 186). Böyle bir yargının doğruluğunun ispatlanabilmesi için anlaşmanın incelenmesi gerekmektedir.

1. 1994 Tarihli Tataristan ve Rusya Arasında Yetki Paylaşımı Anlaşması ve Anlaşmaya Karşı Tepkiler

Ekonomik ve siyasi ilişkileri belirleyen anlaşma Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında 15 Şubat 1994 tarihinde Tataristan Devlet Başkanı Mintimer Şaymiyev ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından imzalanmış ve böylece Tataristan'ın devlet egemenliği de belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır (anlaşma metni için bkz., <http://www.kazanfed.ru/docum/dogovor/1/>).

Anlaşmanın giriş kısmında halkların self-determinasyon hakkı, eşitlik ilkesi ve toprak bütünlüğüne yer verilirken, Tataristan Cumhuriyeti şu şekilde tanımlanmıştır:

Tataristan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu Anayasası, Tataristan Cumhuriyeti Anayasası ve Tataristan Cumhuriyeti kamu otoriteleri ve Rusya Federasyonu kamu otoriteleri arasında karşılıklı güç dağılımı anlaşması kapsamında, Rusya Federasyonu'na devlet olarak bağlı, uluslararası ve dış ekonomik ilişkilerde yer almaktadır (<http://www.kazanfed.ru/docum/dogovor/1/>).

Dolayısıyla Tataristan Cumhuriyeti üç hukuki belge çerçevesinde bir yönetime sahip olmuştur: Rusya Federasyonu Anayasası; Tataristan Cumhuriyeti Anayasası ve 1994 tarihli yetki paylaşımı anlaşmasıdır.

Anlaşmanın ilgili maddeleri değerlendirildiği zaman, temelde anlaşma Tataristan Cumhuriyeti'nin egemenliğini onaylamakta ve kabul etmektedir. Anlaşmanın 1. maddesi, yetki sınırlamaları ve paylaşımı Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu anayasaları ve anlaşmanın temelinde gerçekleşeceğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla, burada anayasaların birbirine olan üstünlüğünden bahsetmemekte ve 'eşit' kaynaklar olarak dikkate alınmaktadır. 2. maddede yer alan "Tataristan'ın kendi anayasası ve kendi kanunları vardır" ifadesi bunu kuvvetlendirmektedir. M. Şaymiyev, bu anlaşmanın her iki anayasanın koordinasyonu olarak görülebileceğini ifade etmektedir (FBIS, 13 Nisan 1994: 30).

2. madde, anayasa ve yasamanın haricinde Tataristan Cumhuriyeti'nin 'devlet gücünü' belirlemektedir. Bu madde kapsamında şunlar düzenlenmiştir: İnsan haklarını korumak, devlet bütçesi ve vergileri belirlemek, doğal kaynakların kullanımı ile ilgili yasal düzenlemeler yapmak, Tataristan'ın devlet sisteminin kurulması, vatandaşlık ile ilgili sorunlar, Rusya Federasyonu'nun diğer üyeleri olan ilişkileri,

uluslararası ilişkiler kurma, yabancı devletler ile anlaşma yapma, merkez bankasını kurma ve dış ekonomik ilişkiler ile ilgili konular.

Bu maddelerden hareketle, Tataristan diğer tüm egemen devletler gibi özgür bir şekilde diğer devletler ile ekonomik ilişkilerini belirleme, yabancı devletler ile anlaşma yapma, kendi vatandaşlık haklarını düzenleme ve Merkez Bankası kurma hakkına sahiptir.

3. madde başlığı altında ise, Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun ortaklaşa sorumlu olduğu faaliyetler düzenlenmiştir. Bunlar: vatandaşların ve azınlıkların insan haklarını ve özgürlüklerini korumak, egemenliği ve toprak bütünlüğünü korumak, ulusal ekonominin mobilizasyonu, vatandaşlık, uluslararası ve dış ekonomik ilişkilerin koordinasyonu, para politikası, enerji, ulaşım, iletişim ve bilgi sisteminin koordinasyonu, doğal çevre ve kaynakların korunması, iş, göç, sosyal koruma ve sosyal güvenliğin sağlanması.

4. madde ise, Rusya Federasyonu'nun yetkilerini belirtmektedir. Bu yetkiler ve sorumluluklar şu şekildedir: Rusya'nın federasyon sistemi ve bölgeleri ile ilgili konular, Rusya Federasyonu anayasası ve federal hukuk kanunlarını kabul etme ve değişiklik yapma ve icra etme, insan ve vatandaş haklarını ve özgürlüklerin korunması, Rusya Federasyonu vatandaşlığı, azınlık haklarının korunması, federal birimlerin devlet gücünü ve yasama, yürütme ve yargı sistemlerini, kurumlarını ve faaliyetlerini düzenleme sosyal, ekonomi, kültür, çevre ve ulusal kalkınma ile ilgili federal politika ve program geliştirilmesi, tek pazar, para ekonomisi, bankalar ve finans ile ilgili konular, federal bütçe, fonlar ve bölgesel kalkınma, enerji, nükleer güç, ulaşım, iletişim, bilgi ve uzay faaliyetleri, Rusya Federasyonu'nun dış politikası ve uluslararası ilişkiler, uluslararası anlaşmalar ve savaş/barış ile ilgili konular, Rusya Federasyonu'nun dış ekonomik ilişkileri, savunma ve güvenlik, savunma sanayi ve askeri teçhizatlar, Rusya Federasyonu'nun sınırlarının, karasularının, hava sahasının, münhasır ekonomik bölgesinin ve kıta sahanlığının korunması Rusya Federasyonu'nun yetkisi altındadır.

Teoride Tataristan Anayasası'na atıf yapması önemli bir gelişme olarak görülse bile, anlaşmanın maddeleri pratikte Tataristan anayasasının maddelerinden daha fazla değere sahiptir. Anlaşmaya göre, Tataristan'ın egemenliği bu anlaşma ve

her iki devletin de anayasası ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla, Tataristan anlaşmada belirtilen bu üç hukuki belge sınırlarında yönetilecektir.

2. maddenin 6. bendi Tataristan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan ve Tatar halkına ait toprak, mineral kaynaklar, orman ve su gibi diğer doğal kaynaklardan faydalanma ve idaresini yürütme hakkından bahsetmektedir. Ancak, ilgili anlaşmanın Tataristan ve Rusya'nın ortaklaşa gerçekleştireceği durumları ortaya koyan maddesi olan 3/22'nin, yer altı kaynakları, su ve diğer doğal kaynaklardan müşterek faydalanmadan bahsederek, Tataristan Cumhuriyeti'nin, bu kaynakları 'bağımsız' veya tamamen kendi halkının yararına kullanma hakkını sınırlandırdığı söylenebilmektedir. Bu açık bir şekilde ifade edilmemekle birlikte, 'ortaklaşa faydalanmanın' hangi ülkenin çıkarlarına veya yararına olacağı belirsizdir.

Aynı şekilde 2. maddenin sırasıyla 11. bendi "Tataristan Cumhuriyeti organları, Rusya Federasyonu anayasasına ve bu anlaşma maddelerine aykırı olmayan uluslararası ilişkiler kurar ve çeşitli uluslararası faaliyetlerine katılır" demekte ve 13. bent Tataristan'ın "bağımsız bir şekilde dış iktisadi ilişkilerini" gerçekleştirme hakkını belirtmektedir. Ancak, bunların hepsi Rusya Federasyonu anayasası ve ilgili anlaşmanın maddelerine aykırılık taşımamalıdır.

3. maddede bahsedilen, Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun ortaklaşa gerçekleştirecekleri diğer konular ise, şunlardır: Bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak, askeri ve askeri sanayi ile ilgili konular, uluslararası ve dış iktisadi ilişkileri belirleme, ulaşım, sosyal hizmetler, mahkemeler ve yargı gibi konular da yer almaktadır.

Her iki tarafın da egemenliğini koruyan bir uzlaşma olarak nitelendirilen (FBIS, 23 Mart 1994: 19) ve Tataristan'ın özel statüsünü belirleyen bu anlaşma, federasyona bağlı diğer yapılardan farklı olarak, iki devlet arasında bir statü ortaya koymaktadır. Bu anlaşmanın önemi ise, kendi rızaları ile hareket eden Tataristan Cumhuriyet ve Rusya Federasyonu'ndan bahsetmekte ve eşitler arası bir hukuki oluşum ortaya koyduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla, Tataristan Cumhuriyeti'nin devlet statüsü ile ilgili tartışmalar, bu analiz üzerinden değerlendirildiği zaman, SSCB'nin dağılması ve RF ile anlaşma imzalanana kadar olan süreçte, Tataristan Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak yer almaktaydı. Söz konusu anlaşma, bağımsız bir devlet olan Tataristan Cumhuriyeti'nin gönüllü bir şekilde Rusya Federasyonu'na

katılması anlamına gelmektedir. Tuzmukhamedov ve Pustogarov (FBIS, 23 Mart 1994: 20), bu anlaşmanın egemen devletler ve uluslararası hukukun özneleri arasında yapılmış bir anlaşma olduğunu savunmaktadırlar. Her ne kadar, bu durum anlaşmada açık bir şekilde ifade edilmese de, anlaşmanın isminden ve metninden görülebileceğini belirtmektedirler. Anlaşmanın girişinde yer alan ‘Rusya Federasyonu ve Tataristan Cumhuriyeti’ ifadesi bunu desteklemektedir.

1994 tarihli anlaşma ile Tataristan siyasi bağımsızlık ve kendi doğal kaynakları üzerinde geniş kapsamlı bir yetki kazanmıştır. Ne var ki, Knox ve Guilfanov’a göre (2002), 1994 Anlaşması her iki tarafı da tatmin edici olsa bile, metin hileli bir şekilde hazırlanmış olup birçok belirsizlikler içermektedir.

Boris Yeltsin tarafından anlaşma olumlu karşılanmakla birlikte, Rusya Federasyonu Komünist Partisi bu anlaşmayı ‘kabul edilemez’ bulmuştur (Malik, 1994). Devletin içinde karşıt sesler olmasına rağmen Yeltsin, bu anlaşmayı Rusya’nın toprak bütünlüğüne karşı oluşabilecek tehditleri önleyici bir çözüm olarak değerlendirmekte ve Rusya coğrafyasında Tataristan dışında Çeçenistan ve Başkurdistan gibi diğer bölgeler ile sağlayabilecekleri örnek bir anlaşma olarak görmektedir. 16 Şubat 1995 tarihinde Rusya Federasyonu Federal Meclisi’ne yaptığı konuşmada bunu görmek mümkündür (16 Şubat 1995 tarihli parlamento konuşması için bkz., www.lawmix.ru):

Gerçek bir federalizmin kurulması için ilk adımlar, özellikle gücün merkezden bölgelere transfer edilmesi birçok kimse için devletin zayıflığına bir işaret, egemenliğe karşı bir saldırı hatta toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak algılanmıştır... Bazı istisnalar olmakla beraber, herhangi bir toprağın Rusya’dan ayrılması söz konusu olmamıştır. Rusya Federasyonu yürütme organları ve Tataristan Cumhuriyeti yürütme organları ile yapılan anlaşmalar, Başkurdistan ve Kabardino-Balkarya gibi Federasyon’un diğer özneleri ile karşılıklı anlaşmaların seviyesini yükseltti ve siyasi istikrar sağlamak için imkan oluşturdu.

Anlaşmanın oluşturmasında önemli isimlerden biri de hem bakan hem de hukuk profesörü olan Sergey Şahray; Anlaşmayı federalizmi kuvvetlendirici bir adım olarak görmüştür. Federasyon’un devletin zayıflaması değil, Yeltsin’in de üzerinde durduğu gibi, toprak bütünlüğünün korunmasında önemli bir gelişme olarak değerlendirmektedir (İnterfaks, 15 Şubat 1994). Sergey Filatov, 1994 Anlaşmasını Rusya Federasyonu’nu kuvvetlendiren bir dönüm noktası olarak yorumlamıştır. Aynı zamanda, tıpkı Yeltsin gibi, Kabardino-Balkarya, Başkurdistan ve Çeçenistan ile yapılabilecek anlaşmalar için iyi bir örnek olabileceğine vurgu yapmıştır (Malik,

1994). Bir diğere isim, Başkanlık Konseyi üyesi Emil Pain ise, tüm bölgelerin eşit haklara sahip olması gerektiğini desteklerken, bölgelerin farklı şartlara sahip olması nedeniyle, her bölgeye aynı şekilde bir uygulamanın olamayacağına dikkat çekmektedir. Bu sebep ile merkez ve diğere bölgeler arasındaki anlaşmaları desteklediğini, Tataristan ile yapılan anlaşmanın da bunun bir başlangıcı olduğunu ifade etmiştir (FBIS, 23 Mart 1994: 6).

Tataristan ve Rusya arasındaki müzakerelerde yer alan Sergey Şahray, on bir maddelik millet politikası geliştirmiştir (Malik, 1994):

1) Rusya Federasyonu'ndaki bütün halkların eşit haklara sahip olması; 2) halkların self-determinasyon hakkının tanınması; 3) federalizm; 4) Rusya Federasyonu ve onun üyelerinin birliği ve toprak bütünlüğünün korunması; 5) millet politikasının apolitikleşmesi; 6) merkez onaylasa da onaylamasa da seçilmiş yönetime güven; 7) çatışmayı çözmek için siyasi yöntemler; 8) ekonomi politikasının bölünmezliği; 9) krizi önleyecek millet politikası; 10) en küçük meselede bile uyum ve 11) Rusya toplumlarının dini karakterlerinin karmaşıklığının zorunlu dikkate alınması

Şahray, toprak bütünlüğü ilkesinin birincil öneme sahip olduğu merkez ve bölge ilişkilerine gelebilecek tehdidin, özerk cumhuriyetlerden ziyade Moskova'daki yönetim de yaşanan fikir ayrılıklarından kaynaklanabileceğini ileri sürmüştür. Şahray, yukarıda bahsedilen maddeleri içeren bir millet politikası fikri geliştirerek, toprak bütünlüğünün diplomatik yollar ile sağlanmasını savunmuştur (Malik, 1994).

Tataristan Cumhurbaşkanı M. Şaymiyev'in 3 Ekim 1994 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşma, Yeltsin'in sözlerini destekleyici yönde olmuştur:

Şunu söyleyebilirim ki, Anlaşma [1994] halkımızın ekseriyeti tarafından memnuniyetle karşılandı ve cumhuriyette [Tataristan'da] istikrarı sağladı. Anlaşmanın esas siyasi önemi, Rusya'nın eski özerk devlet ile Anlaşma imzalayarak, kendini üniter devlet olma yolunda engellemesidir. Ve şuna inanıyorum ki, bu Anlaşma hem Rusya hem de Tataristan için bir lütuftur. Anlaşmanın aleyhtarları/muhalifleri çok sayıdaydı. Beni suçladılar. Daha az olmamakla beraber Başkan B. Yeltsin'i de suçladılar... Şimdi Başkurdistan'la da bir Anlaşma imzalandı, diğere cumhuriyetlerle de anlaşma hazırlığı içindeler. Dolayısıyla, en alttan, demokratik temelde, gerçek bir federasyon oluşmaya başladı. Bana göre, bu büyük bir başarıdır, çünkü Rusya ulusal yapıda, etnik ve bölgesel yapıda kendine özgün bir ülkedir (Şaymiyev, 1994).

Devlet otoritelerinin pragmatik yaklaşımının tersine, ülkedeki milliyetçi kesimler bu anlaşmaya karşı muhalif tavır sergilemişlerdir. Özellikle, bu anlaşmanın 'tam bağımsızlık' getireceği yönünde beklentileri olan, Tatar milliyetçileri tarafından olumlu karşılanmamıştır (Malik, 1994). Anlaşmanın imzalanmasından iki gün sonra, 17 Şubat 1994 tarihinde ünlü Tatar yazarlarından biri olan Zulfar Hakim, M.

Şaymiyev'e yazmış olduğu açık mektupta, anlaşmayı nasıl karşıladığına dair net duruşunu şu satırlar ile ifade etmiştir:

Başkan,

...Tataristan'daki halk, bu anlaşmanın özgürlük umudunu yok ettiğini, bağımsızlık için nihai ve kibirli bir 'Hayır' ilan ettiğini söyleyeceklerdir... çünkü sen milletinin çıkarlarına kayıtsızsın. Milletini sevmiyorsun.

Bu anlaşma... Tataristan halkına hiçbir nimet sağlamayacak. Aksine, trajik bir şekilde Kazan'ın Moskova'ya boyun eğdiğini doğrulamış oldu. Tarihimizde ilk defa, Rusya'nın Tataristan üzerinde hükmetmesini yasallaştıran bir belge imzalanmıştır. Bu atalarımıza karşı bir suçtur, millete karşı bir suçtur. Bu boyunduruğu kabul etmek, 1552'de Kazan'ı savunmak için savaşan atalarımıza bir ihanettir...

Başkan, eğer savaşmaya gücünüz yoksa, mücadele etmek için çok yaşlıysan gitmelisin (alıntılayan Broxup, 1996: 87).

Mektuptan da görüldüğü üzere, başta M. Şaymiyev olmak üzere Tatar siyasi elitleri, Tatar halkının 'bağımsızlık davasını' kabullenici bir tavır sergilememişlerdir. Marat Galejev (2005) ise, anlaşmanın tamamen halkın seçimi olduğunu ileri sürerek, anlaşmanın devam edip etmemesi ile ilgili soruların önünü kapatmaktadır. Anlaşmanın 9. maddesinde, bunun süresiz olduğu ve tek taraflı olarak feshedilemeyeceği düzenlenmiştir. Hatta, yeni bir anlaşmanın yapılmaması durumunda Tataristan'ın Rusya'nın yasal yetki sınırlarının dışında kaldığı 1993 ve 1994 arasındaki statüsüne döneceğini ve bu meşruluğun veya yasallaştırmanın siyasi sonuçlardan dolayı ne kadar önem taşıdığını belirtmektedir.

Ravio'ya göre imzalanan bu anlaşma, Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun aralarındaki münhasır yetkilerini ve her iki tarafın da müşterek yetkilerini açıklamaktadır. Fakat Ravio Kazan ve Moskova arasındaki ilişkilerin boyutunu anlaşmada değil, her iki tarafın da siyasi temsilcilerinin arasındaki kişisel ilişkide aramak gerektiğini vurgulamaktadır (1996: 184-1985).

Bu noktada anlaşmanın halkın bir seçimi olduğunu söylemek teoride mümkündür. Çünkü 1992 tarihinde gerçekleşen referandum sorusunda, Rusya Federasyonu ile ilişkilerin anlaşmalar kapsamında yürütülüp yürütülmemesi sorulmuştur. Referanduma hem Tatarlar hem de Ruslar katılmışlardır. O dönemde referanduma katılma hakkı olanların %87'si referanduma katılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, referandumun yapıldığı tarihe - 1992 - en yakın nüfus sayımı 1989'da gerçekleşmiştir. Ve buna göre, halkın %48'ini Tatarlar, %43'ünü Ruslar ve geriye kalan %9'luk paydayı ise, diğer milletler oluşturmaktaydı (Belaya Kniga

Tatarstana, 1996: 20). Dolayısıyla Tatarların ve Rusların birbirine yakın bu nüfus oranı - hangi ulusun evet veya hayır dediği ayırt edilemeyeceği göz önünde bulundurulduğunda - referandum sonucunu etkilediği söylenebilir. Bu durumda, referandum özelde Tatar halkının değil, birçok resmî belgede de değinildiği üzere ‘çok uluslu’ Tataristan Cumhuriyeti halkının bir tercihidir. Referandum olayındaki diğer bir durum ise, sorunun ne anlam ifade ettiği. Soruda yer alan ‘egemen devlet’ ve ‘uluslararası hukukun bir öznesi’ ifadeleri diğer bir anlamda bağımsız bir Tataristan Cumhuriyeti’ni yansıttığı söylenebilmektedir. Bu anlaşma Tataristan’ın egemenlik taleplerini zımni bir şekilde tanımıştır.

Dolayısıyla çok da demokratik olmayan bu referandum sorusu, Tatar halkını sınırlandırmış ve yönlendirmiştir. Ayrıca, bu soru şekli halkın iradesine yakın bir soru olmayıp, genel geçer bir anlam ifade eden ve halkın bağımsızlık talebini yansıtan bir soru değildir.

2. 2007 Tarihli Tataristan ve Rusya Arasında Yetki Paylaşımı Anlaşması ve Anlaşmaya Karşı Tepkiler

İki ülke arasında 1994 tarihinde yapılan Anlaşma’nın üzerine 26 Temmuz 2007 tarihinde yeni bir Anlaşma imzalanmıştır (anlaşma metni için bkz., <http://gossov.tatarstan.ru/dokument/dogovor/fzrfirt/dogovor/>). Bu anlaşma 1994 tarihinde yapılan anlaşmadan içerik bakımından farklılıklar içermekte olup Anlaşma’nın girişinde:

Rusya Federasyonu ve Tataristan Cumhuriyeti ‘Rusya Federasyonu kamu otoriteleri ve Tataristan Cumhuriyeti kamu otoriteleri arasında yargının ve ortak delegasyon otoritenin sınırlandırılması’ ile ilgili 15 Şubat 1994 yılındaki anlaşma hükümlerini dikkate alarak, Tataristan Cumhuriyeti’nin 21 Mart 1992 yılında gerçekleştirilen referanduma dayanarak ve Rusya Federasyonu Anayasası ve Tataristan Cumhuriyeti Anayasasına dayanarak;

Anlaşma federal kanun ile birlikte yürürlüğe girmiştir (Rusya Gazetesi, <https://rg.ru/2007/07/31/tatarstan-doc.html>). Anlaşma’nın girişinde yer alan metinden de anlaşılacağı üzere, Tataristan’da yapılan referandum ve Tataristan Anayasası Rusya Federasyonu açısından hukuki geçerlilik kazanmıştır.

Anlaşma’nın 1. maddesinde, Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasındaki güç paylaşımı ve yetki sınırlandırmasının her iki devletin Anayasası ve söz konusu anlaşma kapsamında icra edileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla, tıpkı 1994 tarihli

Anlaşma gibi hem giriş kısmında hem de bahsedilen maddede Tataristan Cumhuriyeti'nin Anayasasına atıf yapılmıştır.

Bu Anlaşma'nın en önemli maddelerinden biri olan 2. madde, Tataristan'ın bağımsızlığını ortadan kaldırıp Rusya Anayasası ve Tataristan Anayasası temelinde Tataristan'ın Rusya Federasyonu'nun bir parçası olduğunu ve sadece iç işlerinde Rusya Federasyonu'nun ona vermiş olduğu sınırlar kapsamında bir egemenlik hakkına sahip olduğu belirtmiştir. Anlaşmanın 2/1. de "Tataristan Cumhuriyeti (devlet) – Rusya Federasyonu'nun bir öznesidir" ifadesi yer almaktadır. Anlaşmanın 2/3 maddesinde Tataristan Cumhuriyeti'nin uluslararası ve dış ekonomik ilişkilerini sürdürebileceğini, anlaşma yapmaya yetkili olduğu ve uluslararası örgütlere katılma hakkına yer vermekte olup, bunu Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığının izni ile gerçekleştirme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.

Fakat Anayasa'nın 2. maddesinin 4. bendinde Tataristan Cumhuriyeti'nin uluslararası ve dış ekonomik ilişkilerini kendi başına gerçekleştirebileceği yer alırken, 2007 tarihli Anlaşma bunu sınırlandırmıştır. Dolayısıyla Tataristan'ın RF Dışişleri Bakanlığının onayı olmadan herhangi bir ilişki kurma imkânı ortadan kaldırılmıştır. Anlaşma'nın 3. maddesi ise, Tataristan Cumhuriyeti topraklarında yaşayan Rusya Federasyonu vatandaşlarının vatandaşlık haklarını düzenlemektedir.

Her iki anlaşmada belirli sınırlarda tepkiler ile karşılaşmıştır. Şu söylenebilir ki, ekonomik reform beklentileri içinde olan sektörlerin anlaşmadan belirli oranda fayda sağladıkları düşünülebilir. Ekonomik istikrarın yanı sıra, Rusya sınırları içinde yer almak, özellikle Rusya'nın uluslararası sistemde güçlü bir duruş sergilemesini de bu yoruma eklemek mümkündür. Fakat Azatlık gibi radikal milliyetçi gruplar, Tataristan'ın bağımsızlığını sınırlandıran bu anlaşmaların içinde olmasına karşı durmaktadırlar. Daha doğrusu, bölgesel ve özellikle kültürel hakların daha geniş yer bulduğu yeni bir anlaşmanın düzenlenmesini talep etmektedirler. Hatta bu noktada, Azatlık, "mademki Tataristan devlet, şimdilik Rusya'nın bir parçası olsa bile, kendi yerel yapılanmamızı Moskova'dan bağımsız bir şekilde organize" (Ostapa, 2015) etmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Tataristan'ın durumu, bir tek anlaşmalardan kaynaklanmamaktadır. Rusya'nın giderek artan merkezîyetçi yapısı Tataristan gibi diğer özerk bölgeleri de etkilemektedir. Özerklikler veya yarı bağımsızlıkları (quasi-independence) merkezi

gücün artması nedeniyle daha da sınırlandırılmıştır. Rusya'nın *dikey kuvvet* (power vertical) doğrultusunda şekillenen sistemi özerk bölgelerin kendi kendini yönetme pratiklerini de etkilemektedir (Dannreuther ve March, 2010: 2).

Merkezileşmenin yanı sıra, Rusya Federasyonu Anayasası'nda Tataristan'ın statüsü hakkında net bir bilgi sunmamaktadır. Federal yapının ele alındığı anayasanın 3. bölümünde, diğer cumhuriyetler ile birlikte Tataristan'ın da Rusya Federasyonu'nun bir parçası olduğu yer almaktadır. Tataristan'ın devlet egemenliğinden bahsetmemektedir. Devamında ise, Rusya Federasyonu Anayasası'nın bütün cumhuriyetlerde geçerli olduğu ve cumhuriyetlerin statüsünün bu anayasa ve cumhuriyetlerin kendi anayasaları doğrultusunda belirlendiğini düzenlemektedir.

Söz konusu Anlaşma on yıllığına düzenlenmiştir. Anlaşmanın 2017'de son bulup bulmayacağına dair sorulara karşı Sergey Şahray (2016), eğer anlaşmalara devam edilmezse ekonominin ve politikanın zarar göreceğine vurgu yapmıştır. Tataristan ile yapılan anlaşmanın bölgesel sorunların çözümünde artık bir metot ve metodoloji haline geldiğini belirtmektedir. Aynı zamanda bunun, İspanya ve Basklar; İngiltere ve İskoçlar sorunuyla benzerlik taşıdığını vurgulamaktadır. Rusya Federasyonu ve Tataristan arasında geliştirilen bu metodolojinin bölgesel çatışmalar için örnek taşıyabileceği üzerinde durmaktadır.

Her ne kadar bu anlaşmalar Tataristan Cumhuriyeti Anayasasını tanıma ifadesi içerse de, Anayasa çoğunlukla Rusya Federasyonu'nun aleyhine bir durum taşımamaktadır. Dolayısıyla bu tanımayı Tataristan'ın statüsü üzerinde değerlendirilebilecek bir ilerlemeden ziyade, Tataristan Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkiler kurma yeteneğini gösteren ve Rusya Federasyonu'nun da bunu tanıması anlamına gelen olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür.

B. Tataristan Cumhuriyeti'nin Statüsünün Analizi

Regina Hisamova'nın (2016) ifadesiyle, Tataristan'ın Rusya ile olan bu tür bağlantısı onu 'birliğe ait' bir devlet (associative state) olarak hareket etmesini sağlamaktadır. Bir tür konfederasyon şekli olarak görülebilecek bu durum, eşit olmayan devletlerin ilişkilerini ikili anlaşmalara dayandırılmasıdır. Şeklen de olsa küçük devletlerin egemenliklerini ve bağımsızlıklarını korudukları ve yetkilerinin

önemli bir kısmını büyük devlete veya ana devlete yani Rusya'ya devretmeleri olarak tanımlanabilmektedir. Hisamova bu durumun, sömürge statüsünden bağımsız bir devlete geçiş dönemini karakterize ettiğini belirtmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkesi sıklıkla gündeme gelmiştir. Asıl amaç, Sovyetler coğrafyasını Batı'nın gerek ekonomik gerekse de kültürel nüfuz alanından uzak tutmak olmuştur (Shaw, 2008: 35). Tabii ki, zamanla sözde 'federasyon' içinde yer alan Tataristan Cumhuriyeti'nin gerçek egemenliği, merkezin cumhuriyetteki her konu üzerinde sıkı denetim uygulamaya başlamasıyla kısıtlanmıştır (Ostapa, 2015).

Bu gelişmeler, ele alacağımız self-determinasyon hakkının analiz edilmesinde önemli birer paradigma olarak yer almaktadır. Tataristan Cumhuriyeti'nin statüsü self-determinasyon hakkı doğrultusunda ele alınmasında, 1994 ve 2007 tarihli anlaşmalarının maddelerin önem taşımaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere, Tataristan Cumhuriyeti'nin statüsü sırasıyla; dış self-determinasyon hakkı, iç self-determinasyon hakkı ve ekonomik self-determinasyon hakkı bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle bağımsız bir devlet kurma, başka bir devlete katılma veya ana devletten ayrılmama olarak ortaya çıkan dış self-determinasyon hakkı ele alınacaktır. Dış self-determinasyon hakkının ifade edilen ve daha önceki bölümlerde de tartışılan sınırları bağlamında Tataristan Cumhuriyeti'nin 1994 tarihli ve 2007 tarihli anlaşma ile Rusya Federasyonu'na katıldığını söylemek mümkündür. Aslında Tataristan, dış self-determinasyon hakkının 'ana devletten ayrılma' ve 'bağımsız bir devlet kurma' anlamında gerçekleştirememiştir. 1990 tarihli bağımsızlık deklarasyonu buna örnek olarak göstermek mümkündür. Hatta söz konusu deklarasyonun ilanı, Tataristan'ın dış self-determinasyon hakkını kullanması olarak görmek mümkündür. Ne var ki, daha öncede incelendiği üzere, söz konusu deklarasyon 'bağımsızlık' veya 'ayrılma' olarak ele alınmamıştır.

Nitekim Tataristan Cumhuriyeti, 1992 tarihli referandum sorusu ile dış self-determinasyon hakkını gerçekleştirmiştir. Referandumda, Rusya ile olan ilişkilerini belirli anlaşmalar kapsamında ilerlemesi doğrultusunda 'evet' diyen Tataristan Cumhuriyeti halkı 1994 ve 2007 tarihli anlaşmalar ile bunu gerçekleştirmiştir. Diğer anlamda ise, Tataristan'ın Rusya'nın diğer federe yapılar ile imzaladığı federasyon

anlaşmasında yer almayarak bir ‘entegrasyon’ göstermemiştir. Fakat daha sonraki süreçlerde imzalanan anlaşmalardan net bir şekilde görmek mümkündür ki, Tataristan bu anlaşmalar ile Rusya Federasyonu’nu bir parçası haline gelmiştir. Tabii ki, bu anlaşmaların ne kadar ‘eşit’ veya ‘hakkaniyetli’ olduğu tartışılmakla birlikte, Tataristan dış self-determinasyon hakkını federasyona ‘katılma’ şeklinde görmek mümkündür.

Tataristan Anayasası da her iki anlaşma kapsamında revizeye uğramıştır. Öncelikle 6 Kasım 1992 tarihinde kabul edilen Tataristan Anayasası her ne kadar Tataristan Cumhuriyeti halkı için yeni bir döneme geçişin hukuki kaynağını temsil etse de, tam anlamıyla bağımsız ve egemen sayılmazdı. Çünkü 6 Kasım 1992 tarihli Tataristan Anayasası’nın 61. maddesi “Tataristan Cumhuriyeti – egemen devlet, uluslararası hukukun öznesi, güç dağılımı ve yetki sınırlarına ilişkin ortak Anlaşmalar temelinde Rusya Federasyonu ile ilişkili bir öge” olarak ifade etmektedir.

Fakat Tataristan Cumhuriyeti’nin egemen ve demokratik karakterini yansıtan Anayasa’nın 1. maddesi önem taşımaktadır. Bu maddeye göre: “Tataristan Cumhuriyeti- cumhuriyetin bütün çok uluslu halkının iradesini ve çıkarlarını yansıtan egemen demokratik bir devlettir. Egemenliğin ve gücün kaynağı halktır. Tataristan Cumhuriyeti’nin devlet egemenliği devredilemezdir”.

Fakat sonuncusunun 22 Haziran 2012 tarihinde yapıldığı, toplam on altı Anayasa değişikliği ile Tataristan Cumhuriyeti Anayasası’nda yer alan “egemen ve demokratik bir devlet olarak Tataristan Cumhuriyeti” ifadesindeki egemenlik neredeyse kaybolmuştur. Günümüz Tataristan Cumhuriyeti Anayasası’nın 1. maddesinde ise, Tataristan ve Rusya arasındaki Anlaşmalara ve her iki devletin de anayasası dayanarak “Tataristan Cumhuriyeti- Rusya Federasyonu ile birleşmiş demokratik bir hukuk devleti” ve “Rusya Federasyonu’nun bir öznesi” olduğu açık bir şekilde yer almaktadır.

Ayrıca yeni Anayasa’nın 3. maddesi de “Tataristan Cumhuriyeti’nin statüsü, Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu’nun karşılıklı rızası olmaksızın değiştirilemez” ifadesine yer vermiştir. Bu durumda, Tataristan Cumhuriyeti kendi egemenliği üzerinde münhasıran yetkili değildir. Artık federasyonun bir parçası olması nedeniyle statüsü ancak ve ancak Rusya Federasyonu’nun rızası çerçevesinde değiştirilebilmektedir. Bu doğrultuda Ruzal Yusupov (2012) Anayasada gerçekleşen

değişiklikler ile ilgili eleştiriler getirmekte ve bunun üzerine 30 Ağustos 1990 tarihindeki bağımsızlığı neden ve kimin için aldıklarını sormaktadır.

Anayasa'nın 4. maddesine bakıldığı zaman, Moskova'nın rızası olmadan Tataristan Cumhuriyeti'nin kanun düzenleme, kanun kabul etme veya mevzuata ilişkin hukuki düzenlemeler yapması mümkün değildir. 6 Kasım 1992 tarihli Anayasa ile günümüz Anayasası arasında önemli bir değişiklik de doğal kaynaklar ile ilgilidir. 1992 tarihli Anayasa'nın 9. maddesi açık bir şekilde doğal kaynakların Tataristan Cumhuriyeti halkına ait olduğunu ifade ederken; Anlaşmalardan sonra düzenlenen Anayasa'da 'halkın' ifadesi yerine, doğal kaynakların ve zenginliklerin Tataristan Cumhuriyeti topraklarında korunacağı ve kullanılacağı belirtilmiştir.

Anlaşmalar Tataristan Cumhuriyeti'nin artık Rusya Federasyonu'nun bir parçası olduğunu teyit etmektedir. Tataristan, diğer federe devletler gibi Federasyon Anlaşmasını imzalamamış olsa bile, Rusya Federasyonu ile karşılıklı yapılan ikili anlaşmalar federasyona katılma belgesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Tataristan Anayasası ve 1994 ve 2007 tarihli anlaşmalar demokratik bir süreç olarak yansıtılmaktadır. Sözde demokratik olarak tanımlanabilecek bu gelişmeler aslında bir türlü üstü kapalı anlamlar taşımaktadır. Bunu Tataristan Cumhuriyeti Anayasası metninde görmek mümkündür. Anayasada yer alan 'çok uluslu Tataristan Cumhuriyeti halkı' ifadesi, çalışmamızda ifade edilen Tatar halkını yansıtmamaktadır. Bize göre bu ifade Tatar milliyetçiliğini ve buna bağlı bir şekilde gelecekte ortaya çıkabilecek Tatar halkı ve Tatar devletinin oluşmasına hukuki bir sınır çizmektir. Nitekim, gerek Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan insan hakları, demokrasi, egemenlik kavramları, gerekse de Anlaşma metninde yer alan ve Tataristan Cumhuriyetini 'egemen' bir devlet olarak vurgulayan ifadeler, Tatar siyasi elitlerinin kendi halkı ve milliyetçi gruplara karşı elde ettikleri bir gösteri özelliğini taşımaktadır. Üstü kapalı egemenlik kavramı, Tataristan Cumhuriyeti'ni kendi meclisinde savunma imkânı verdiğini söylemek mümkündür. Anlaşmalardan görüldüğü üzere, Tataristan Cumhuriyeti ancak kendi iç işleriyle ilgili mevzularda bağımsız bir şekilde hareket edebilmektedir. Aslında bu özgürlük, yine Federasyonun kurallarını ihlal edici nitelikte değildir. Tataristan Cumhuriyetinde hâkim düzen Federasyon'un belirlediği sınırlar çerçevesinde oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Anlaşmalar Tataristan Cumhuriyeti'nden ziyade, Rusya Federasyonu lehine işlemiştir. Bu anlaşmalar sayesinde Rusya Federasyonu, bütün coğrafyada toprak bütünlüğünü ve egemenliğini kontrol altına almıştır. Aynı zamanda anlaşma maddelerinin hiçbiri Rusya'yı Tataristan topraklarından sınırlayıcı bir unsur içermemektedir. Özellikle, kullanılan Rusya Federasyonu ve Tataristan Cumhuriyeti ortaklığı ifadesi; her konuda Rusya'yı bu coğrafyada hâkim olan birincil aktör yapmaktadır. Dolayısıyla, bu topraklarda Rus ulusal çıkarının gerçekleşmesini sağlayan ekonomik ve jeo-stratejik değişkenler ortaya çıkmaktadır ki, anlaşmaların temelinde, Petrov ve Slider'in ifadesi ile, Tataristan'ın Rusya tarafından diğer cumhuriyetlere göre daha geniş haklar verilmesindeki sebebi, ekonomik güç potansiyelinin olmasıdır (2010: 62).

C. Rus Ulusal Çıkarı

Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun self-determinasyon hakkı çerçevesinde şekillenen statü meselesinin önemli bir unsuru olarak Rusya'nın ulusal çıkarlarının olduğunu söylemek mümkündür. Rusya'nın ulusal çıkarları değerlendirildiğinde, Tataristan'ın jeo-stratejiğine bağlı ekonomi ve güvenlik olarak iki unsur ortaya çıkmaktadır. Tüm bu boyutlar Rusya Federasyonu ve Tataristan arasındaki ilişkileri belirleyici bir faktör olarak yer almaktadır.

Gerek iç bölgeler gerekse de komşu ülkelerdeki durumlar Rusya'nın güvenlik algısına önemli ölçüde etki yapmaktadır. İgor Gretskiy (2017), Rusya'nın, Kuzey Kafkasya'da, Tataristan'da veya herhangi bir yerdeki ayrılıkçı hareketlere izin vermesinin kendi ulusal çıkarına zarar vereceğini belirtmektedir. “Çünkü Rusya dünyadaki en büyük ülke ve doğal olarak kendi sınırları ve toprak bütünlüğü için diğer ülkelere göre daha fazla önlem almalıdır. Dünya etrafında ayrılıkçılığı desteklemek ve özellikle kendi sınırları içinde, komşu ülkelerde Rusya'nın ulusal çıkarı ile çatışmaktadır” (Gretskiy, 2017). Dolayısıyla Rusya'nın güvenliği, Tataristan ve diğer bölgelerin barış, hâkim düzenin korunması ve istikrarı ile ilgilidir.

Rusya Güvenlik Konseyi'ne konuşma yapan, dönemin Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in de ifade ettiği üzere, “güvenlik- sadece dış politik çevre değil, aynı zamanda savunma yeteneği ve ekonomik güvenlik ile ilgili konuları da içermektedir... ekonomik güvenlik, ulusal güvenlik stratejisinin bir parçasıdır” (Rusya Güvenlik

Konseyi toplantısı, 24 Mart 2009). Rusya'nın özellikle, terörizm başlığı altında Çeçenistan'da kaynaklanan bölgesel sorunları, diğer bölgeler ile olan ilişkilerini de şekillendirdiği söylenebilmektedir. Tataristan ise, durumun fazlasıyla bilincinde olup, ikinci bir Çeçenistan trajedisi haline gelme ihtimalinden uzak politikalar üretmektedir. Dolayısıyla, jeopolitik anlamda güvenlik sorunsalı, Rusya açısından önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Ekonomi ise, Rusya ve Tataristan arasındaki ilişkilerde geniş bir yelpazeye sahiptir. Tibor Wilhelm Benedek (2017) '*Potansiyel Başarı ve Ekonomik Kriz Arasında Tataristan*' başlıklı yazısında, Tataristan'ın, Rusya içindeki ekonomik zaferinden bahsetmektedir. Özellikle 2009 Rusya ekonomik krizinde Tataristan'ın diğer bölgelere göre daha az etkilendiğini vurgulamıştır. Tataristan ekonomisi 2000'li yıllara geldiğinde büyük ölçüde bir başarı elde etmiş ve Rusya'nın bölgesel ekonomik modeli olarak ortaya çıkmıştır. Dünya Ekonomik Formu'nun Temmuz 2014 tarihli raporuna göre, Ulyanovsk, Mordovia, Kuzey Osetya-Alania, Rostov ve Kaluga gibi iş sektörünün en aktif olduğu bölgeler arasında, Tataristan yüksek bir paya sahiptir (ayrıntılı bilgi için bkz., World Economic Forum Report, 2014).

Tataristan içinde spesifik ekonomik bölgeler mevcuttur. Bunlar: Alabuga, endüstriyel ekonomik bölge; İnnopolis, teknik inovasyon, endüstri ve teknoparklardan oluşmaktadır. İnnovasyon şehri olarak tanımlanan İnnopolis teknolojik anlamda oldukça geniş şirketlere sahiptir. Alabuga'da ise, Rusya'nın mal üretiminin neredeyse %70'inden fazlası karşılanmaktadır (World Economic Forum Report, 2014: 21).

Tibor Wilhelm Benedek (2017), Tataristan'ın bu başarısını, Aleksey Kurdin tarafından hazırlanan 'Tataristan 2030' reform planını oldukça başarılı bir şekilde yönetmesine bağlamaktadır. Tataristan 2030 reform planı oldukça önemli ileri teknolojik ve ekonomik yapılanmaları kapsamaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. <http://invest.tatarstan.ru/advantages/strategy-2030/>). Bu planda, Tataristan'ın hedefi, Rusya'nın Avrupa bölgesinin merkezi haline gelmek olarak belirtilmiştir. Yenilikçi ekonomiye dönüşüm için temel bir mekanizma oluşturulmuştur: Küme uygulaması. Bu hedef planda, üç temel küme, ekonomik gelişmenin kilit noktasını oluşturmaktadır. Bunlar: Ana küme, bilim ve teknolojiyi içermekte; yenilikçi küme, bilişim teknolojileri ve altyapıyı kapsayan 'akıllı' ekonomiyi yapılandırmayı ve üçüncü küme ise, tarım sınai, petrol, akaryakıt, kimya sanayi, otomotiv endüstriyi barındıran,

modern ekonomi kümesidir. Bu temel üç küme, Tataristan 2030 planının en önemli gelişim araçları olarak belirlenmiştir (Tataristan 2030 Planı, <http://invest.tatarstan.ru/advantages/strategy-2030/>).

Tabii ki, Tataristan'ın ekonomide yapılanmada göstermiş olduğu gelişme bir tek Cumhuriyet'in başarılı karar alma veya kapasitesi anlamına gelmemektedir. Tibor Wilhelm Benedek'in (2017) ifadesi ile, "Tataristan bu başarılı yolculuğunu yazması sadece Cumhuriyet'in kararlarına bağlı değil, aynı zamanda Rusya'nın toplam performansı" ile ilgili bir durum olduğunun altını çizmektedir.

D. Yetki Paylaşımı Anlaşmaları ve Çeçenistan

Karşılaştırması

SSCB sonrası kurulan yeni Rusya'nın ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in 'alabildiğiniz kadar egemenlik alın' sözleri, federe devletler ile olan ilişkisinde etkili bir politika olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, merkez ve bölge arasındaki ikili anlaşmaların en aktif olduğu dönem, Boris Yeltsin'in başkanlık süreci olmuştur (Vikalyuk ve Bely, 2017). Yetki paylaşımı anlaşmalarının temel prensibi güç hiyerarşisidir. Federe devletlerin her biri, federal yargının üstünlüğünü kabul etmektedir. Dolayısıyla güç hiyerarşisinde, federal yargı bölgelerden daha üstündür. Ayrıca, bölgeler hukuku federal hukuka eşit olmadığı gibi, kendiliğinden işlememektedir (Turovskiy, 2010). Dolayısıyla, ikili anlaşmalar merkez ve bölge arasında güç dengesinin kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır.

İkili anlaşmaların bir diğer özelliği ise, bölgeler açısından egemenliklerinin teyidi olarak şekillenmektedir. Federasyon açısından ise, federasyonun sınırlarının korunmasında ikili anlaşmalar temel bir bölgesel politika olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, 1998 tarihine gelindiğinde Rusya kırktan fazla bölge ile anlaşma imzalamıştır (Şumilova, 2006).

İlk anlaşma 15 Şubat 1994 tarihinde Tataristan Cumhuriyeti ile yapılmıştır. İkincisi ise, 1 Temmuz 1994'de Kabardino-Balkarya Cumhuriyeti ile imzalanmıştır. Merkez ve çevre arasındaki ilişkilerde ikili anlaşmaların yoğunlukla imzalandığı dönem, 1994 ve 1998 tarihleri arası olmuştur (Turovskiy, 2010). İkili anlaşmaların yapıldığı diğer bölgeler ise, 3 Ağustos 1994'de Başkurdistan Cumhuriyeti, 29 Haziran 1995'da Saha Cumhuriyeti, 11 Temmuz 1995 Buryatya Cumhuriyeti, 20 Mart 1996

Komi Cumhuriyeti ve 27 Mayıs 1996'da Çuvaşistan Cumhuriyeti'dir (<http://constitution.garant.ru/science-work/modern/989891/>). Fakat Tataristan ve Başkurdistan Rusya'daki statülerinde ısrarcı olmaları nedeniyle, ikili anlaşmalardan daha fazla yararlanan bölgeler olmuştur (Turovskiy, 2010). Ayrıca, Rostovskiy'e göre (2017), Tataristan'ın diğer bölgelere kıyasla daha fazla hak almasının bir nedeni de Tatar elitlerinin davranışları olmuştur.

Cumhuriyetler bu anlaşmalar kapsamında, belirli bir ekonomik egemenlik elde etmişlerdir. Ne var ki Turovskiy (2010), federe devletlerin bu ekonomik kazancı Rusya'nın bir parçası olduklarını kabul etmeleri karşılığında elde ettiklerini vurgulamaktadır. Ayrıca, Turovskiy'e göre, bu anlaşmalar egemenliğini ilan eden veya buna potansiyeli olan cumhuriyetler ile bir uzlaşma ya da karşılıklı ödün verilen anlaşmalar anlamına gelmektedir.

Rusya açısından anlaşmaların yapılmasındaki temel amaç her ne kadar cumhuriyetlerin egemenliklerini kontrol altına alma anlamı taşısa da, Rusya ikili anlaşmalar sayesinde ekonomik gelişme potansiyeli taşıyan bölgelere öncelik vermiştir. Bu doğrultuda ekonomik zayıflıkları nedeniyle, Kuzey Kafkasya'da bulunan cumhuriyetlerin büyük bir kısmı ile ikili anlaşma yapılmamıştır. Nitekim, Kuzey Kafkasya'da daha istikrarlı duran Kuzey Osetya ve Kabardino-Balkarya Cumhuriyeti ile anlaşma yapılmıştır. Bunun dışındaki Karelya, Mordovya, Altay Cumhuriyeti, Tuva ve Hakasiya Cumhuriyeti anlaşma yapılmayan yerler arasındadır (Turovskiy, 2010).

Tataristan Cumhuriyeti ile Rusya içinde bulunan diğer cumhuriyetler arasındaki en önemli temel fark ise, bu cumhuriyetlerin her biri (Çeçenistan hariç) 1992 tarihli Federasyon Anlaşması'nı imzalamış, başkanlık seçimlerine katılmış ve anayasayı onaylamıştır (ayrıntılı bilgi için bkz., <http://constitution.garant.ru/act/federative/170280/#100>). Daha önceki bölümlerde analiz edildiği üzere, Tataristan bu süreçlerin hiçbirinde yer almamıştır. Dolayısıyla, Rusya Federasyonu'nun bu bölgeler ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar daha çok etnik, dini ve kültürel olarak ayrı olan bölgelere birtakım haklar veren anlaşmalar olarak görmek mümkündür. Ayrıca, söz konusu anlaşmalar etnik, dini ve kültürel olarak Rusya Federasyonu içinde farklılık gösteren bölgeler ve merkez arasındaki ilişkileri sağlamak için bir araç olarak görüldüğü söylenebilir.

Tataristan ve diğer cumhuriyetler arasındaki farklılıklar, Rusya ile yapılan ikili anlaşmalar kapsamında da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Tataristan ve diğer bir örnek olarak Başkurdistan Cumhuriyeti arasındaki ayrım ortaya çıkmaktadır (Rastovskiy, 2017). Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya arasında 1994 tarihli anlaşmada, Rusya Federasyonu ile birleşen Tataristan'dan bahsederken, aynı yıl içinde Başkurdistan ile yapmış olduğu anlaşmada, Başkurdistan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu içinde yer alan egemen bir devlet olduğu belirtilmiştir (Tataristan anlaşma metni için bkz., <http://www.kazanfed.ru/docum/dogovor/1/>; Başkurdistan anlaşma metni için bkz. http://base.garant.ru/17700035/#block_4001).

Her iki anlaşmanın girişinde cumhuriyetin durumu ile ilgili yer alan ifade arasındaki fark bellidir. Başkurdistan Cumhuriyeti zaten Rusya Federasyonu içinde yer almaktadır. Ayrıca Başkurdistan Cumhuriyeti, Federasyon Anlaşması'nı imzaladığı için söz konusu anlaşma bunu teyit eder niteliktedir. Ancak Tataristan Cumhuriyeti ise, Rusya Federasyonu'nun bir parçası olmayıp, Rusya Federasyonu'na kendi rızası doğrultusunda katıldığı söylenebilir. Böylece Tataristan, Rusya Federasyonu içindeki statüsü diğer federe devletlerden büyük ölçüde farklılık göstermektedir.

İkili anlaşmalar politikasında yapılan en önemli değişiklik, Rusya Federasyonu içinde yer alan federe devletlerin yasama ve yürütme organlarına ilişkin genel prensipleri düzenleyen 4 Haziran 2003 tarihli federal kanun ile olmuştur. Bu kanun kapsamında, Rusya Federasyonu'nun kendi unsurları ile ikili anlaşma imzalama prosedürü değişmiştir. Buna göre, yetki paylaşımı anlaşmalarının ön onayı, Rusya Federasyonu Başkanı tarafından yapılması gerekmektedir. Başkanın haricinde, hükümet başkanı da bu aşamayı gerçekleştirebilir. Her iki durumda da anlaşmayı oluşturacak bir komisyon kurulur. Anlaşmanın onaylanmasındaki yeni süreç, federal kanunların kabul edilmesine benzemektedir. Dolayısıyla Parlamento'dan geçmesi gerekmektedir. Federal Meclis, devlet başkanı ve anlaşmanın yapılacağı federe devletin en yüksek temsilcisi tarafından imzalanması şartını içermektedir (Şumilova, 2006; Federal Kanun için bkz., http://base.garant.ru/186093/#block_5).

Tataristan ve Rusya arasında gerçekleşen 2007 tarihli yetki paylaşımı anlaşması, 2003 tarihinde yürürlüğe giren yönetmeliğe uygun bir şekilde düzenlenmiş ve federal kanun ile onaylanmıştır. Bu federal kanun 4 Temmuz 2007 tarihinde Duma

tarafından onaylanmış ve 11 Temmuz 2007’de yürürlüğe girmiştir (Federal Kanun için bkz., <https://rg.ru/2007/07/31/tatarstan-doc.html>).

Tataristan gibi benzer bir yapıya sahip olan Çeçenistan Cumhuriyeti de Federasyon Anlaşmasını imzalamamıştır. Ne var ki, iki ülke arasındaki temel benzerlik bundan ibarettir; her ikisinin de Federasyon Anlaşmasını imzalamamış olması. Bunun haricinde, Tataristan ve Çeçenistan siyasi devlet yapılanmasında oldukça önemli farklar içermektedir.

Çeçenistan, Tataristan gibi istikrarlı bir devlet sistemi göstermemiştir. Tarihi arka planı kısa bir şekilde ele alınacak olursa, 1921 tarihinde Çeçenistan, Kabardino – Balkarya, Karaçay, Çerkezya, Kuzey Osetya ve İnguşetya ile birleştirilerek, Dağ Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu kısa ömürlü bir birleşme olup, Rusya daha sonra Çeçen Özerk Bölgesi’ni ilan etmiştir. Rusya bölgede etnik kimliğin kaybolmasını sağlamak için 1934 tarihinde, Çeçen Özerk Bölgesi, İnguşetya Özerk Bölgesi ile birleştirilmiştir (Bhattacharji, 2010).

SSCB’nin dağılmasıyla birlikte, Çeçenistan’da da bağımsızlık hareketleri başlamıştır. Fakat Yeltsin, Çeçenistan’ın bağımsızlığına, Rusya’nın bir parçası olması gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Bhattacharji, 2010). Çeçenistan Cumhuriyeti uzun bir dönem Rusya’nın egemenliğinin dışında kalmıştır. Moskova ve Grozni arasındaki ilişkilerin hukuki olarak inşa edilmesi belirli bir süre almıştır. Ayrıca, Çeçenistan Cumhuriyeti uzun bir süre Rusya tarafından tanınmayan yöneticiler (Cevher Dudayev ve Aslan Mashadov) ile yönetilen ‘isyancı cumhuriyet’ olarak tanımlanmıştır (Turovskiy, 2010).

6 Eylül 1991 tarihinde Çeçen-İnguş Cumhuriyeti’nin kontrolü, yani Sovyet devlet kurumları Cevher Dudayev’in öncülüğünde Çeçen Halkı Kongresi’nin eline geçmiştir. Rusya’dan ayrılma fikrinin sıkı savunucuları olan Çeçen Halk Kongresi, 6 Eylül 1991 tarihini bağımsızlık günü ilan etmiştir. Cevher Dudayev, Rusya’nın karşı çıkmasına rağmen, 27 Ekim 1991 tarihinde başkanlık ve parlamento seçimlerinde yer almıştır. Böylece Cevher Dudayev, 1 Kasım 1991’de devlet başkanı olarak seçilmiş ve Çeçenistan Cumhuriyeti’nin egemenliğini ilan eden bir deklarasyon yayınlamıştır. Bağımsızlık üzerine, Rusya Federasyonu 4 Haziran 1992’de İnguşetya Cumhuriyeti’ni ilan ederek, onu Çeçenistan’dan ayırmıştır. Dolayısıyla önceden kurulan Çeçen-İnguş Cumhuriyeti ortadan kaldırılmıştır. Çeçenistan’ın statüsü ise, 1993 tarihli Rusya

Anayasası'nın kabul edilmesiyle belirlenmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz., Kolesnikov ve Kiseleva, 2009).

Rusya'dan ayrılmak isteyen Cevher Dudayev, Federasyon Anlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre önce, 12 Mart 1992 tarihinde Çeçenistan Anayasası'nı hazırlamıştır. Kabul edilen bu Anayasa'da Çeçen halkının self-determinasyon hakkında bahsetmektedir (1992 tarihli Çeçenistan Anayasası için bkz., <http://unpo.org/article/1080>). Söz konusu Anayasa'nın 1. maddesinde:

Çeçenistan Cumhuriyeti, Çeçen halkının self-determinasyonu sonucunda kurulan egemen demokratik bir hukuk devletidir. Toprak ve doğal zenginlikleri üzerinde en yüksek hakka sahiptir; özgür bir şekilde dış ve iç politikasını tayin eder; kendi topraklarında üstünlüğü olan Anayasa ve kanunları benimser. Çeçenistan Cumhuriyeti'nin egemenliği bölünemez.

17 Mart 2009 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nda Micheal Missan tarafından yapılan bir konuşmada, Çeçenistan'ın uluslararası hukuka dayanarak self-determinasyon hakkını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Fakat Missan'a göre, uluslararası hukuk ve politik gerçeklik arasında oldukça derin bir fark vardır. Dolayısıyla, Çeçenistan Cumhuriyeti'nin bir devlet olarak tanınmaması, uluslararası sisteme katılmasını engellemiştir. Böylece Missan, Çeçen devletinin var olmasını ve self-determinasyon hakkını hayata geçirebilmesinin uluslararası hukuka göre değil, daha çok Rusya ile olan savaşın sonuçlarına bağlı olduğunu vurgulamıştır (Missan, 2009).

Bu gelişmelere rağmen, Çeçenistan ve Rusya arasında yetki paylaşımı anlaşması kurulmaya çalışılmıştır. Fakat bunlarda bir başarı elde edilmemiştir. Birçok kez müzakere masasına oturulmasına rağmen, iki taraf arasında barışçıl bir düzen kurulamamıştır (ayrıntılı bilgi için bkz., Bakke, 2010). Nitekim, Çeçenistan ve Rusya arasındaki ilişkilerin güçlkle kurulmasında, iki taraf arasında yaşanan çatışmalar etkili olmuştur. 1994 ve 1996 tarihleri arasında Rusya ve Çeçenistan arasında on binlerce sivilin yaşamını yitirdiği I. Çeçen Savaşı yaşanmıştır. Rusya, Çeçenistan üzerindeki kısmi kontrolünü kaybetmiştir. I. Çeçen Savaşı sonucunda, 1996 tarihinde Yeltsin ile ateşkes anlaşması imzalanmış, bir sonraki yıl, Şubat 1997'de ise, Hasavyurt Barış Anlaşması imzalanmıştır (Bhattacharji, 2010). Kolesnikov ve Kiseleva'ya göre, Çeçenistan'ın hukuki statüsü Hasavyurt Anlaşması kapsamında, diğer bölgelerden değişiklik göstermektedir. Bunlar, belirli bir hükümet eksikliği olan bir bölge ile

anlaşma yapılması, Federasyon tarafından ayrılıkçı olarak görülen bir bölgeye güç verilmesi ve Rusya ile Çeçenistan arasındaki anlaşmanın devletler arası bir anlaşma niteliğinde olmasıdır (Kolesnikov ve Kiseleva, 2009: 37). Dolayısıyla, bazılarının göre eşitler arası yapılmış olan bu Anlaşma, Çeçenistan Cumhuriyeti'nin de facto olarak tanınması şeklinde yorumlanmaktadır. Bu anlaşma, beş yıllık bir süre içinde Rusya Federasyonu'na Çeçenistan'ın self-determinasyon hakkı kapsamında statüsünün belirlenmesini öngörmüştür (Yapıcı, 2007).

Barış anlaşmasından sonra da Çeçenistan ve Rusya arasındaki çatışmalar devam etmiştir. Çeçenistan'ın Dağıstan'ı istila etmesi ve bazı ayrılıkçı hareketlerin içinde yer alması, aynı zamanda Rusya'nın da Çeçenistan'ın başkenti Grozni'yi istila etmesi, Kuzey Kafkasya Savaşı olarak da bilinen II. Çeçen Savaşı'nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak her iki Rus-Çeçen Savaşı'nda da yüzbinlerce Çeçen öldürülmüş ve yüzbinlerce sivil yerlerinden edilmiştir (Bhattacharji, 2010).

Çeçenistan'ın statüsü, 2000 tarihi itibari ile değişmiştir. Bakke'ye göre, Çeçen siyasi elitlerinin Moskova'ya daha yakın olması, iki taraf arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz., Bakke, 2010). Çeçenistan'daki devlet kurumlarının eksikliği nedeniyle, Rusya Federasyonu Başkanı 8 Haziran 2000 tarihinde Çeçenistan'da devlet otoritelerinin tesis edilmesini içeren, No. 1071 sayılı bir kararname kabul etmiştir. Bu karar Çeçenistan Cumhuriyeti'ne sunulmuştur (bkz., <http://kremlin.ru/acts/bank/15678>).

Bu kararname şu anlama gelmektedir ki, Rusya Federasyonu Başkanı, Federasyon'un başı olarak Çeçenistan sınırlarında başkanlık yetkilerini icra etme imkanı elde etmiştir. Kolesnikov ve Kiseleva'ya göre, söz konusu düzenlemeler hukuk düzeninin sağlanması, vatandaşlık ve insan haklarını ve özgürlüğün tesis edilmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, Çeçenistan'da Rusya Federasyonu Anayasası'na ve federal hukuka dayanarak yasal kurumları kurmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla, Rusya Federasyonu Çeçenistan toprakları üzerinde sosyal ve ekonomik düzenin oluşması için kendi egemenlik gücünü kullanmıştır (Kolesnikov ve Kiseleva, 2009: 38).

23 Mart 2003 tarihinde Çeçenistan'da anayasal referandum yapılmış ve %96 evet oyu ile Çeçenistan Anayasası kabul edilmiştir. Anayasası'nın kabulü ile birlikte Çeçenistan, Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Çeçenistan Anayasası,

Çeçenistan'ın Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu da teyit etmiştir (Çeçenistan Anayasası için bkz., <http://www.chechnya.gov.ru/page.php?r=63>). Dolayısıyla Çeçenistan'ın Rusya egemenlik sınırlarına girişi; federasyonun hukuki olarak bir öznesi haline gelmesi 23 Mart 2003 tarihinde gerçekleşen ve 1 Nisan 2003 itibari ile yürürlüğe giren anayasal referandum ile olmuştur. İkinci aşama ise, Ekim 2003'de yurt genelinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi ile gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde, Rusya Federasyonu tarafından belirlenmiş olan isim, Ramazan Kadirov, Çeçenistan'ın devlet başkanı olarak seçilmiştir (Turovskiy, 2010).

Çeçenistan Anayasası'nın 1/1. maddesinde Çeçenistan Cumhuriyeti (Nohçiyın Cumhuriyeti), demokratik sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlanmaktadır. 1/2. maddesinde ise, Çeçenistan Cumhuriyeti topraklarının Rusya Federasyonu ile birleşmiş ve ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu yer almaktadır. Anayasa'nın 59. maddesinde Çeçenistan'ın statüsünün ancak Rusya Federasyonu ve Çeçenistan Anayasası tarafından belirlenebileceğine vurgu yapılmıştır (Çeçenistan Anayasası için bkz., <http://www.chechnya.gov.ru/page.php?r=63>).

Tıpkı Tataristan Cumhuriyeti gibi, Çeçenistan Cumhuriyeti'ni diğer cumhuriyetlerden ayıran belirli özellikler vardır. Birincisi, Çeçenistan Anayasası'nda hâkim bir halktan (titular nation⁵), Çeçen halkından bahsedilmemektedir. Diğer cumhuriyetlerin anayasasında ise, egemen bir ulustan veya çokuluslu bir halk grubundan bahsedilir. Dolayısıyla, Çeçenistan Cumhuriyeti Anayasası, Çeçen toplumunun 'ulusal yapısını', Çeçen halkını dikkate almadan oluşturulmuştur. Dolayısıyla, Çeçenistan ulusal self-determinasyon hakkını kaybetmiştir. Hatta bazılarına göre, bu durum uluslararası hukukun ihlali olarak görülmektedir. Bu durumda, Kolesnikov ve Kiseleva'ya göre, Çeçenistan Cumhuriyeti'nin, ulusal temellere dayalı kurulduğunun tek göstergesi, Çeçen dilinin Rusça dili ile birlikte resmi devlet dili olarak sayılmasıdır (Kolesnikov ve Kiseleva, 2009: 39).

Tataristan ve Çeçenistan arasında hukuki kaynaklar ve devlet sistemi temelli bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Daha önce de ifade edildiği üzere, her iki

⁵ Bir devlet sınırları içinde hâkim olan bir etnik grubu ifade etmektedir. SSCB'de bu kavram, Sovyet cumhuriyetlerin, özerk cumhuriyetlerin ve diğer özerk yapıların isimlendirilmesinde kullanılmıştır. Bu bağlamda, Tatar halkı, Tatar ÖSSC'sini oluşturmaktadır. Aynı zamanda, bu halklar Rusça dilinden sonra, ikinci dil olarak kendi ana dillerini (örneğin Tatarca) kullanmaktadırlar (<https://dic.academic.ru>).

devlete Federasyon Anlaşmasını imzalamamış ve ilerleyen dönemde ayrı belgeler ile federasyonun birer parçası haline gelmişlerdir. Tataristan'ın federasyona katılması, karşılıklı yetki paylaşımı üzerine yapılan ikili anlaşmalar kapsamında gerçekleşmiştir. Çeçenistan'ın federasyonun bir unsuru olarak yer alması ise, 8 Haziran 2000 tarihli Rusya Başkanı'nın uyarısı üzerine Çeçenistan devlet kurumlarının tesis edilmesi ve bunu takip eden süreçte 23 Mart 2003 tarihli Çeçenistan Anayasası'nın kabulü olmuştur. Çeçenistan Anayasası'nın kabulü, federasyonun bir unsuru olduğunun da kabulünü içermektedir. Hukuki boyutun haricinde siyasi elitlerin davranışları, merkez ve bölge arasındaki ilişkilerin kurulmasında etkili bir rol oynamaktadır. Özellikle bu durum Tataristan ve Çeçenistan örneğinde açık bir şekilde görülmektedir.

Bakke, neden bazı ülke sınırları içindeki anlaşmazlıkların şiddete dönerken, diğerlerinin dönmediği sorusunu tartıştığı makalesinde, merkez ve ayrılıkçı bölgeler arasındaki siyasi bağların eksikliğine değinmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz., Bakke, 2010). Bakke'ye göre, merkez ve ayrılıkçı bölgeler arasındaki siyasi bağların eksikliğinde, iki taraf arasındaki çatışmaların boyutu daha yüksek oluyor. Bu temelde Çeçenistan'ı ele alarak, Boris Yeltsin ve Cevher Dudayev'in hiç yüz yüze gelmediğine değinmektedir. Dolayısıyla, Bakke'nin ortaya koymuş olduğu analiz, anlaşmazlıkların şiddete dönüşmesinde, gerek merkez gerekse de bölge elitlerinin ilişkilerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Bakke, 2010: 222). İlyas Kamalov'un da devlet içinde bir devlet olarak tanımladığı Tataristan'ın, Çeçenistan'dan ayıran en büyük fark, sorunları barışçıl yollar ile çözmeye çalışması olmuştur (Kamalov, 2007: 217).

Self-determinasyon hakkı kapsamında Tataristan ve Çeçenistan karşılaştırması ise, daha farklı bir sonuç ortaya koymaktadır. Öncelikle şuna değinmek gerekir ki, Rusya tıpkı Tataristan Anayasası'nda yaptığı gibi, Çeçenistan Anayasası'nın içeriğindeki 'halk' kelimesinin kullanımında son derece dikkatli davranmıştır. Çeçenistan Anayasası'nda 'Çeçen halkı' ifadesine yer vermediği gibi, Tataristan Anayasası'nda da 'Tatar halkı' yerine çok uluslu Tataristan Cumhuriyeti halkı ifadesi yer almaktadır. Her iki Anayasada da halkların self-determinasyon hakkı engellenmiştir.

E. Tataristan ve Rusya İlişkilerinin Geleceği

Bu başlık, Tataristan ve Rusya ilişkilerinin geleceği üzerine yapılan analizleri içermektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, Tataristan ve Rusya arasındaki ilişkileri düzenleyen 26 Temmuz 2007 tarihli anlaşma için öngörülen on yıllık süre sona ermiştir. Dolayısıyla, gerek Rusya gerekse de Tataristan'ın siyasi politikasını etkileyen bu yeni durum için henüz hukuki bir yapı oluşmamıştır. Tataristan ve Rusya arasındaki anlaşma, merkez ve bölge ilişkilerini tekrardan gündeme getirmiştir.

Bu çerçevede, hem Moskova hem de Kazan için yeni olan bu durum ile ilgili çeşitli yorumlar ve analizler yapılmıştır. İrina Durnitsina (2017), Tataristan ile Rusya arasındaki anlaşmanın bir ayrıcalık anlamına gelmediğini belirtmiştir. Ancak söz konusu anlaşmanın, Tataristan'ın siyasi istikrarı için önemli olduğunu ifade etmiştir.

Goreyov ise, Tataristan'ın Federasyon'un diğer bölgelerine yönelik yeni bir 'egemenlik geçidi'ne öncülük edebileceğine vurgu yapmaktadır. Anlaşmanın tekrardan yapılmasının, Rusya'nın diğer bölgelerinde ayrılıkçı hareketlerin başlamasına neden olacağını savunmaktadır. Dolayısıyla Goreyov, Tataristan ile anlaşmanın devam etmesi halinde, bu büyük bir domino etkisi oluşturarak, Rusya'nın parçalanmasına neden olabileceğini düşünmektedir (Gorevoy, 2017). Bu görüşü savunanların sayısı az değildir. Anlaşma ile ilgili değerlendirmelerin çoğunda benzer tezler vardır. Anlaşmalarla sağlanan özel statünün Tataristan'ı daha güçlü kıldığı bu durumun ise, daha bağımsız bir Tataristan'a doğru şekillendiği görüşü savunulmaktadır. Bütün bunlar Rusya tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Ayrıca, bu anlaşmanın diğer federe devletler arasında bir eşitsizlik oluşturup, Rusya Federasyonu içinde, bölgeler arasındaki dengeyi bozacağı fikri de hakimdir (Gıylman, 2017).

Anlaşmanın devam etmesi gerektiği görüşünde olanlar ise, Tataristan ve Rusya arasındaki anlaşmanın Rusya Federasyonu'nu kuvvetlendirdiğini savunmaktadır. Rusya bunu bir araç haline getirerek, gerek dış ilişkilerini geliştirmede, gerekse de uluslararası sistemdeki imajını korumaktadır. Ayrıca Tataristan, federal ilişkilerin korunmasında ve geliştirilmesinde bir referans olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm federe devletlerin eşitliği ise, hem ekonomik hem de siyasi anlamda mümkün değildir. Bu eşitsizliği doğal bir durum olarak gören Gıylman,

Rusya'nın hiçbir zaman simetrik bir federalizme sahip olmadığını vurgulamıştır (Gıylman, 2017).

Şangareyev ise, Putin dönemi için bu anlaşmanın federalizmin geliştirilmesinde önemli bir adım olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ne var ki ona göre, pratikte bu ilk ve son adım olarak kalmıştır. Ayrıca Şangareyev, anlaşmanın süresinin bittiği 2017 tarihi itibari ile Rusya'nın ismini ve anayasasını değiştirmeden federalizmden üniter bir devlete doğru şekillendiğini savunmaktadır (Şangareyev, 2017). Nitekim federalizm “kendi kendini idare etme ve ayrı yürütmeye dayalı siyasi bütünleşmeyi korumak” (Elezar, 2015) için kurulmuş bir sistem olarak yer almaktadır. Dolayısıyla, Tataristan ve Rusya arasındaki ilişkiler federalizmin gerektirdiği bir durumdur. Rusya Federasyonu'nun bölgelere uyguladığı veya uygulayacağı kendi kendini idare etme ve yürütmeyi engelleyici politikalar, federasyon sistemi ile çatışacaktır.

Şangareyev, farklı etnik veya ulusal grupların entegrasyonu için iki farklı seçenekten bahsetmektedir: Avrupa modeli ve Büyük Rusya modeli. Ne var ki, Rusya Federasyonu'nun farklı etnik unsurların bütünleşmesinde ‘Büyük Rusya’ modeline doğru yöneldiğini savunmaktadır (Şangareyev, 2017).

Fauziya Bayramova, Putin'in izlediği politika nedeniyle Rusya Federasyonu'nda yakın dönemde ulusal cumhuriyetlerin kalmayacağını belirtmiştir. Tatarca dilinin eğitimden kaldırılması üzerine, Bayramova, Putin'in ulusal cumhuriyetler üzerinde başlattığı asimilasyon olarak görülebilecek bu politikayı eğitim ile başlattığını vurgulamıştır (Meşeryakov, 2017).

‘İyi bir teoriden daha pratik bir şey yoktur’ demiş Robert Kirchhoff, fakat bazı pratikler bazen teori ile çatışabilir. Rusya yine bir ‘ulusal sorun’ ile karşı karşıya gelmiştir. Vladimir Lenin ve Josef Stalin döneminde başlayan ulusal sorun, Vladimir Putin'in 2012 tarihinde yayınlanan ‘*Rusya: Ulusal Sorun*’ başlıklı makalesine kadar devam etmiştir (Şangareyev, 2017). Dolayısıyla Tataristan Cumhuriyeti'nin durumu ulusal sorun kavramının tekrardan gündeme gelmesine neden olmuştur.

Vladimir Putin makalesinde, Rusya sınırları içinde yaşayan halklar için ‘çok uluslu topluluk ama tek bir halk’ ifadesini kullanmaktadır (Putin, 2012). Bu tanımlama da Putin dönemi ile değişen bölgeler politikasına bakışını yansıtmaktadır. Şunu söylemek mümkündür ki, Putin Rusya Federasyonu içinde yer alan farklı etnik-ulusal

cumhuriyetlerin tek bir Rus kimliği altında toplanmasını savunmaktadır. Bu politika kapsamında, bölgeler ile olan ilişkilerini belirleyici özel bir statüye gereksinim duymamaktadır. Putin, Rusya içinde bulunan Rus olmayan unsurlara yaklaşımını, şu satırlar ile ortaya koyduğu söylenebilir:

Bize atalarımızdan kalan ‘tarihi devletimizi’ güçlendireceğiz. Medeni devletimiz çeşitli etnik ve dini grupların birleşmesi sorununu doğal olarak çözmeye muktedirdir.

Biz yüzyıllardır beraber yaşadık. En korkunç savaşı [2. Dünya savaşı] beraber kazandık. Ve biz, beraber yaşamaya devam edeceğiz. Bizi bölmek isteyenlere ise, tek bir şey söyleyebilirim – başaramayacaksınız (Putin, 2012).

Dolayısıyla, Tataristan ve Rusya arasındaki sorun, hem federalizm hem de ulusal sorun temelinde ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, cumhuriyetlerin ‘ulusal’ haklarının sınırlandırılmasına doğru gidebilecek bu durum, Tataristan örneğinde eğitim anadilinin yasaklanmasıyla başlatıldığı söylenebilir.

Ayrıca Putin, ‘tek millet, tek dil, tek din’ politikası kapsamında, Rusya Federasyonu içinde yer alan Rus olmayan bölgelere karşı sert politikalar uygulamaya başlamıştır. Son olarak Tataristan’da Tatarca’nın eğitim müfredatından kaldırılması Putin’in hükümet stratejisinin bir parçasını yansıtmaktadır. Bu konuda düşüncelerini dile getiren, Tataristan milli bağımsızlık partisi ‘İttifak’ın kurucularından Fauziya Bayramova, Tatar dilinin eğitimden kaldırılmasının ilerleyen dönemde Tatar literatürünün, Tatar kültürünün ve giderek Tatar halkının da yok olmasına neden olacağını ifade etmiştir (Meşeryakov, 2017). Gerek dil üzerine yürütülen bu politikalar, gerekse de henüz yeni bir anlaşmanın yapılmaması Tataristan’ı tereddütte bırakmaktadır. Tatar ulusal kimliğinin korunması için önemli olarak görülen Tatar dilinin eğitimden kaldırılması, Rusya Federasyonu içindeki bölgelerin gelecekteki durumu ile ilgili soru işaretleri oluşturmaktadır.

Bu konuda önemli sayılabilecek bir diğer durum ise, Rusya Federasyonu’nun bütün federe devletlerden ‘cumhurbaşkanlığı kurumunun’ kaldırılmış olmasıdır. Bunun bir federal kanun haline gelmesine rağmen, federe devletler arasında yalnız Tataristan’ın cumhurbaşkanlık statüsü devam etmektedir (Regnum, 2016). Tataristan Cumhurbaşkanı Rustam Minnihanov, 2015 tarihinde %94,4 oy desteği alarak seçilmiştir. 11 Temmuz 2017 tarihinde Tataristan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin’e hem anlaşma hem de cumhurbaşkanlığı ile ilgili bir başvuruda bulunmuştur. Moskova, anlaşmanın devam etmeyeceği,

cumhurbaşkanlığının ise, Rustam Minnihanov'un görev süresi bitene kadar devam edebileceğini bildirmiştir (RBC, 2017). Başkanlık basın sözcüsü Dimitriy Peskov, anlaşmanın durumu ile ilgili kararın Moskova'nın bunu gerekli görmesi halinde ilan edileceğini ifade etmiştir (Ria, 2017). 11 Temmuz 2017 tarihinde Vladimir Putin'e sunulan belgede anlaşmanın yenilenmesi ve cumhurbaşkanlığı kurumuna ilişkin Tataristan Cumhuriyeti'nin tutumu şu şekilde olmuştur (Belge için bkz., <http://www.tatar-inform.ru/news/2017/07/11/562316/>):

... Federal Kanun ile sizin [Vladimir Putin] tarafınızdan onaylanan bu anlaşma, Tataristan Cumhuriyeti'nin özelliklerini dikkate alarak, daha dinamik bir şekilde gelişmesine yönelik siyasi ve yasal önkoşullar oluşturmuştur.

Anlaşma siyasi, etnik ve dini gruplar arasındaki dengenin korunmasında önemli bir unsur haline gelmiştir. Çeyrek yüzyıldan daha fazladır cumhurbaşkanlığı kurumu, çok uluslu Tataristan halkına ve Rusya'da veya dışında yaşayan bütün Tatarları birleştirici bir rol üstlenmiştir...

Bugün, anlaşmanın temel hükümleri şimdiki yasama ile bütünleştirilmiş, federal merkez ve bölgeler arası ilişkilerde pratiğe geçirilmiştir. Aynı zamanda, anlaşmanın sona ermesiyle, Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nın birtakım kanunlarının uygulanmasında belirli sorunlar çıkmaktadır.

Dolayısıyla, yetki paylaşımı anlaşmaları bu noktada temel belgeler olarak yer almaktadır. Bu konuda, Tataristan Cumhuriyeti Devlet Konseyi Başkanı Farid Muhametşin, anlaşmanın devam etmesini talep ettiklerini belirtmiştir. Ona göre, söz konusu anlaşma temel belgelere meşruluk kazandırmaktadır ve federatif bir devlette yaşadıklarını yansıtmaktadır (Regnum, 2016).

Tataristan Devlet Konseyi vekillerinden Nikolay Rıbuşkin, Rusya ve Tataristan arasındaki birçok yasama işleminin yetki paylaşımı anlaşması temelinde yapıldığını vurgulamıştır. Ayrıca, bu durumun Tataristan Anayasası'nda birtakım değişiklikler yapma mecburiyeti getirebileceğini belirtmiştir (Tass, 2017). Bu doğrultuda, Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. maddesi ve bununla bağlantılı olarak 123. maddesi önem taşımaktadır.

1. maddede, demokratik bir hukuk devleti olan Tataristan Cumhuriyeti'nin, Rusya Federasyonu Anayasası, Tataristan Anayasası ve Yetki Paylaşımı Anlaşması ile Rusya Federasyonu'nun bir öznesi olduğu vurgulanmaktadır. Devamında, Tataristan Cumhuriyeti'nin statüsünün ancak Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun karşılıklı mutabakatı sonucunda değiştirebileceği belirtilmiştir. Son olarak ise, Tataristan'ın kendi yetki sınırları dahilinde bağımsız olarak uluslararası ve dış

ekonomik ilişkilerde bulunabileceği hükmü yer almaktadır (Tataristan Cumhuriyeti Anayasa'sı için bkz., http://tatarstan.ru/file/Konstitution_rus_03.pdf).

Dolayısıyla, Tataristan Cumhuriyeti'nin statüsü, Rusya Federasyonu Anayasası, Tataristan Cumhuriyeti Anayasası ve ikili anlaşmalara bağlıdır. Anlaşmanın olmaması halinde Tataristan Anayasası'nın 1. maddesinde yer alan hükümlerde değişiklik yapılması gerekmektedir. Bu durumda, Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nın 123. maddesi önem taşımaktadır. Buna göre, Tataristan Cumhuriyeti Anayasası'nın 1. maddesi ancak referandum sonuçlarına göre değiştirilebilir. Yine aynı şekilde, 123. maddenin değiştirilmesi için de referandum şartı yer almaktadır. Nitekim her iki durumda da, hem 1. maddenin hem de 123. maddenin değiştirilmesi için referandum yapılması gerekmektedir (Tataristan Cumhuriyeti Anayasası için bkz., http://tatarstan.ru/file/Konstitution_rus_03.pdf).

Dolayısıyla, anlaşmanın yapılması Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu açısından hukuki bir önem taşımaktadır. Bu konuda, İrina Muşkına'nın 6 Kasım 2017 tarihinde, Tataristan Devlet Konseyi vekillerinden Marat Galejev ile yaptığı röportajda önemli analizler yer almaktadır. Marat Galejev, böyle bir anlaşmanın varlığının Rusya Federasyonu Anayasası'nın, Tataristan Cumhuriyeti topraklarındaki geçerliliğini yasallaştırdığını savunmaktadır. Çünkü Tataristan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu Anayasası referandumuna katılmamıştır. Böylece Rusya, Tataristan'ı kendi yasal sınırlarına alabilmek için çalışmalara başlamış ve ikili anlaşmalar ortaya çıkmıştır. Galejev'e göre, günümüz Rusya Federasyonu Anayasası Tataristan topraklarında bugüne kadar anlaşma ile tanınmıştır. Ayrıca Galejev, anlaşmanın yenilenmesinden ziyade, kalıcı yapılması gerektiğini savunmaktadır. Gelecekte yapılacak olan ikili anlaşmaların sona ermesinde her iki tarafın da rızasını arayan hükmün anlaşmada yer almasını önermektedir (Muşkına, 2017).

Sonuç olarak, Rusya Federasyonu Anayasası'nın Tataristan topraklarında geçerli olmasının hukuki dayanağını söz konusu anlaşma oluşturmaktaysa, bu Moskova ve Kazan açısından kaçınılmaz bir şekilde mevcut anlaşmanın süresinin uzatılması veya yeni bir anlaşma yapılmasını gerektirmektedir. Özellikle bu durum, Rusya açısından son derece önem arz etmektedir. Belirli bir toprak parçası üzerinde yargı yetkisini kaybetmek, Rusya'nın toprak bütünlüğüne büyük bir darbe indireceğinden böyle bir durum mümkün gözükmemektedir. Ne var ki, Putin

liderliğindeki Rusya idaresi izledikleri tek millet, tek dil ve tek din politikası ile cumhuriyetlere, özerk bölgelere ve böylece Federasyon sınırları içinde yer alan bütün azınlıkların hak ve özgürlüklerini kısıtlamaya çalıştığı ileri sürülebilir.

Her iki tarafın da řu an için anlaşma konusunu pek fazla gündeme getirmemesi ise, Moskova'nın Tataristan politikasının belirsizliği olarak yorumlanabilir. Ya da Putin liderliğindeki Rusya, Tatar siyasi karar alıcıları ve halk üzerinde bir nabız yoklaması yapmaktadır. İzlenilen bu politika ise, anlaşma ile ilgili nihai kararın siyasal konjonktür çerçevesinde belirleneceğini göstermektedir.



SONUÇ

Tataristan ve Rusya arasında imzalanan yetki paylaşımı anlaşmaları, Rusya Federasyonu içinde bulunan birçok farklı etnik bölgeler açısından örnek bir model olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum Rusya konjonktüründe, egemenliği ve toprak bütünlüğünü korumak üzere şekillenirken; Tataristan Cumhuriyeti için, ekonomik öncelikler doğrultusunda pragmatik bir fonksiyon sergilemektedir.

İdil Bulgar devleti, Kazan Hanlığı, 1920’de elde edilen özerklik ve nihayetinde 30 Ağustos 1990 tarihinde ilan edilen bağımsızlık deklarasyonu; 21 Mart 1992’ de yapılan referandum ve 6 Kasım 1992’de kabul edilen anayasa günümüz Tataristan Cumhuriyeti’nin temelini oluşturmaktadır. Her bir evre Tatar kimliğinin oluşmasında önemli bir unsur olarak yer almaktadır.

Bolşevik Devrimi ile başlayan süreçte, Lenin ve Stalin’in devrimi gerçekleştirmek için araç olarak gördükleri, Rusya Çarlığı içinde yaşayan halkların self-determinasyon hakkını desteklemişlerdir. Dolayısıyla, bu coğrafyanın içinde barındırdığı birçok halk grubu için bu hak özgürlük, baskıcı ve mutlak güce sahip bir otoritenin hâkimiyetinden kurtulmak olarak görülmüştür. Ne var ki, bu durum uzun soluklu olmamıştır. Komünist Parti’nin kurulması ve SSCB içinde yaşayan bütün dil, din ve etnik olarak ayrışan halkların kendi kültürlerini yaşamaları sınırlandırılmıştır. İlerleyen dönemde, merkezi yönetimin daha da güçlenmesi ile birlikte, coğrafya içinde yer alan birçok halk grubunun yaşam alanları tamamen engellenmiştir. Komünizm düzeninin hâkim olduğu SSCB’de Komünist Parti ile uyuşmayan hiçbir ideoloji, inanç ve hiçbir oluşuma izin verilmemiştir.

Geniş coğrafyaya sahip bu topraklarda Sovyetler Birliği’nin bütünlüğünü sağlamak; ayrılıkçı ve milliyetçi hareketlere fırsat vermemek amacıyla Rusça dili ve eğitimi yaygınlaştırılmıştır. Bütün halkları tek bir Sovyet kimliği altında toplayarak, milli benlik ve bilinçleri unutturulmaya çalışılmıştır. Diğer bütün halkların etkilendiği gibi, Tatar halkı da bu durumdan etkilenmiştir. Hatta bir kısım komünist Tatar grubu

ortaya çıkararak, SSCB'deki komünist sisteme entegre olmuşlar ve Komünist bir zihin ile Tatar halkının yapılanmasında rol oynamışlardır. Sovyetlerin dağılmasına, yani 1991 tarihine kadar Tatar halkı, Rus komünizmi içinde varlığına devam etmiştir.

SSCB'nin dağılmasına yakın dönemde Gorbaçov hükümeti tarafından ortaya konulan perestroyka ve glasnost politikaları tüm halklar için öze dönüş olarak değerlendirilmiş ve kendi statülerini sorgulamaya başlamışlardır. Bu dönemde yeniden yapılanma, Tatar hareketlerinin oluşumu ve SSCB içinde egemen ve bağımsız cumhuriyet olma girişimleri olmuştur. Rusya Federasyonu'nun da SSCB içinde giderek zayıflaması; Rusya'nın içinde özerk bir cumhuriyet olarak yer alan Tataristan açısından bağımsızlığa ulaşmada bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. O dönemin siyasi konjonktürü içinde Tatar siyasi elitleri SSCB'nin dağılmaması yönünde söylemlerde bulunmuş ve desteklemişlerdir. Ne var ki, SSCB'nin siyasi ve ekonomik çöküşü, Tataristan'ın fikir ve strateji değiştirmesini zorunlu kılmıştır. Pragmatik bir anlayıştan hareket ederek Tataristan Cumhuriyeti diğer devletlerin bağımsızlık süreçlerini desteklemiş ve SSCB dışında bir bağımsızlık talebine girmiştir. Fakat bu tam anlamda bir bağımsızlık olmamıştır.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber, Tataristan Cumhuriyeti de 1991 senesinde 'bağımsızlık geçidi' olarak ifade edilen sürecin içinde yer almıştır. Bağımsızlık ilanı Tatar milliyetçileri tarafından, yeni bağımsız ve hür bir devlet olarak uluslararası sistemde yer alma anlamı taşıdıysa da bu durum Tatar siyasi liderleri tarafından daha dar anlamda bir bağımsızlık olarak ortaya konulmuştur. Tatar halk üzerinde Sovyet dönemi Tatar siyasi liderlerinin etkisi büyük olmuştur. Dolayısıyla, Tatar siyasi liderlerinin bağımsızlık düşüncesi, Rusya ile beraberlik esası üzerine kurulmuş olup, kısmi anlamda bir bağımsızlık savunulmuştur.

Nitekim Rusya Federasyonu gerek egemenlik, gerekse de toprak bütünlüğünü koruması açısından, Tataristan Cumhuriyeti'ne karşı bir savunma reaksiyonu göstermektedir. Tataristan Cumhuriyeti'nin yanı sıra Çeçenistan gibi diğer özerk yapılar da Rusya için büyük ölçüde tehdit algısı oluşturmaktadır. Böylece, Rusya merkez -Moskova- ve bölgeler arasındaki ilişkiler kuvvetlendirmek amacıyla ikili anlaşmalar hazırlığı içine girilmiştir. Dolayısıyla merkez ve bölge arasındaki ilişkileri şekillendiren iki taraflı anlaşmalar Rusya'nın toprak bütünlüğünün güvenliğini sağlarken aynı zamanda bölgelere geniş haklar verilmesini de içermektedir. Bununla

beraber, karşılıklı anlaşmalar temelinde federasyonun da güçlenmesi öngörülmekteydi. Tataristan ve Rusya arasındaki ilişkilerin temel noktasını da söz konusu amaçlar ile hazırlanmış olan ikili anlaşmalar oluşturmaktadır. Tataristan Cumhuriyeti, Rusya ile yapılan ikili anlaşmaların gerek hukuki, gerekse de siyasi anlamda, başarılı bir örneğini ortaya koymaktadır. Nitekim, Çeçenistan Cumhuriyeti de tıpkı Tataristan gibi bağımsızlık sürecinde yer almış ve Federasyon Anlaşması'nı imzalamamak için direnmiştir. Fakat Çeçenistan ve Rusya ilişkileri anlaşmazlıkların çatışmaya dönüşmesi nedeniyle daha farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Tataristan belli bir devlet geleneğine hakim iken, Çeçenistan'ın devlet yapısını kurması uzun bir süreç almıştır. Aynı zamanda, Moskova ile uyumlu hareket eden Tataristan'ın sahip olduğu ekonomik gelişmişlik ve Tatar siyasi elitlerinin davranışları Çeçenistan'dan oldukça farklı bir yapı ortaya koymaktadır.

Tataristan Cumhuriyeti bu anlaşmalar ve anayasal düzenlemeler ile Rusya için olası bir tehdit durumunu ortadan kaldırmış gözükmektedir. Sorun olmaktan çıkan Tataristan için daha geniş haklar verilmesi bazı politik ve ekonomik tavizleri beraberinde getireceği için Rusya açısından mevcut durumun istikrarlı bir şekilde korunması en pragmatik çözüm olarak ortaya çıkmaktadır.

Tataristan Cumhuriyeti'nin statüsünü self-determinasyon hakkı kapsamında değerlendirildiği bu çalışmada, tarihi ve hukuki süreçler neticesinde şekillenen Tataristan'ın günümüz statüsünün Rusya Federasyonu'na bağlı 'sözleşmeli bir cumhuriyet' olarak yer aldığı sonucuna varılmıştır. Federasyon'un bir unsuru olan Tataristan'ın diğer federe devletlerden tek farkı, Federasyon Anlaşması ile katılmaması ve bunun yerine imzalanan ikili anlaşmaların temel olarak yer almasıdır. Fakat her ne kadar anlaşmalar kapsamında şekillenen iki devlet ilişkisi oluşsa da anlaşmalar her iki devletin de anayasalarında birer madde halini almasıyla Tataristan hukuki olarak Rusya Federasyonu'nun bir parçası haline gelmiştir. 2007 tarihli anlaşmada da ifade edildiği üzere, Tataristan Cumhuriyeti Rusya Federasyonu'nun bir öznesidir.

Tarihi veriler ışığında hareketle İdil Bulgarları ve Tatarların aynı derecede Tatar halkını ifade ettiği tespit edilerek, günümüz Tataristan Cumhuriyeti'nin sınırları dahilinde yaşayan halk unsuru ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, uluslararası hukukta da ifade yeri bulan halk kavramına uyan Tatar halkından bahsedilmektedir. Self-

determinasyon hakkının önemli bir yapı taşı oluşturarak halk ifadesini, Tatarlar veya Tatar halkı karşılamaktadır. Uluslararası sistemde halk olarak yer alan Tatar halkı, self-determinasyon hakkını kullanma hakkına sahiptir. Metinde de incelendiği üzere bu hakkı belirli sınırlar dahilinde kullanan Tataristan Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu içindeki konumu değerlendirilmiştir.

Self-determinasyon hakkı kapsamında analiz edildiği üzere, Tataristan Cumhuriyeti dış self-determinasyon hakkını Rusya Federasyonu'na iltihak şeklinde gerçekleştirmiştir. İmzalanan 1994 ve 2007 tarihli anlaşmalar bunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Diğer yandan, Tataristan Cumhuriyeti Anayasası da bunu onaylamaktadır. Tataristan Cumhuriyeti'nin iç self-determinasyon hakkı değerlendirildiği zaman farklı bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bunu iki noktada analiz etmek mümkündür. Birincisi, Rusya ile yapılan iki taraflı anlaşmalar, Tataristan Cumhuriyeti'ne iç işlerinde bağımsız bir şekilde hareket etme imkânı sunmaktadır. Bu Tataristan için oldukça önemli bir kazanç olarak görülmektedir. İç meselelerini yapılandırma ve çözme Tataristan hükümetine verilmiş bir yetkidir. İkincisi ise, Tataristan Anayasası'dır. Söz konusu Anayasa'nın incelenen maddeleri genel olarak göstermektedir ki, iç işlerinde oldukça pozitif haklara ve geniş yetkilere sahip olan Tataristan Cumhuriyeti RF Anayasası ile sınırlanmaktadır. Dolayısıyla, iç self-determinasyon hakkı bir tek 'demokratik bir yönetim' veya 'hükümetin halkın seçtiği kimselerce yönetilmesi' ifadesine aykırı bir durum içermemektedir.

Ekonomik self-determinasyon hakkı kapsamında değerlendirildiğinde ise, farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Genel olarak self-determinasyon hakkının bu tür boyutu, yeraltı kaynaklarının ve doğal zenginliklerin halkın menfaati doğrultusunda kullanılmasını içermektedir. 1994 tarihli Anlaşmada buna açık bir şekilde ifade edilirken, 2007 tarihli Anlaşmada üstü kapalı bir şekilde belirtilmiştir.

Anlaşmalardan da görüldüğü üzere, Tataristan Cumhuriyeti kendi rızası doğrultusunda self-determinasyon hakkının kullanmıştır. Özellikle 1992 tarihinde yapılan referandum, bunun ispatı niteliğindedir. Bu noktada ulaşılan sonuç, referandum sorusu ve Tatar halkının ne ölçüde yansıtıp yansıtmadığı ile ilgili tartışmalar, self-determinasyon hakkının halkın yararına mı, yoksa halkı yöneten devlet elitlerinin yararına mı sorusunu ortaya çıkardığıdır. Bu durumda pragmatik bir sistem üzerinden ilerleyen Tatar siyasi elitlerinin davranışları oldukça önem

taşımaktadır. Gerek siyasi gerekse ekonomik kaygıların, Tatar siyasi elitlerinin davranışlarını şekillendirdiğini görmek mümkündür. Diğer bir nokta ise, 'Tatar halkı' kavramının günümüz Tataristan Cumhuriyeti sınırları içinde hukuki anlamda bir ifade etmemesidir. Anayasa metinlerinde sıklıkla zikredilen Tataristan Cumhuriyeti'nin çok uluslu halkı kavramı Tatar halkının kendi geleceğini belirlemesinin üstünü kapattığını söylemek mümkündür ya da tartışmaya şu noktadan bakmak gerekebilir; çok uluslu bir yapı içeren bir topluluğun Tatar halkı değil de Tataristan Cumhuriyeti halkı olarak Rusya Federasyonu'ndan ayrılma veya bağımsızlık talebi ne derece kuvvetli olabilir. Bu durum da varılan sonuç şudur ki, Tataristan Cumhuriyeti topraklarında yaşayan farklı etnik yapıların bir arada bulunması bir fırsata çevrilerek Tatar halkının gerçek manada bağımsızlık hakları engellenmiştir. Bu varılan tespitlerin tek bir tarafı yoktur. Nitekim Tataristan Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve hukuki yapısının ve bu boyutlar kapsamında Rusya'ya olan bağımlılığı da konunun bir diğer yönünü oluşturmaktadır.

Sovyet dönemi ve öncesi tarihi süreçlerde, Tatar halkı diğer SSCB üyesi Türki veya Müslüman topluluklardan daha fazla Rus toplumu ve Rusya ile entegrasyon içinde olmuşlardır. Rusya Federasyonu'nun en zayıf olduğu dönemlerde bile, Tataristan ile fazlasıyla ilgilenmiş ve bu bölgeyi kaybetmekten korkmuştur. Bütün bunlar, Tataristan'ın Rusya Federasyonu içindeki statüsünü etkilemiştir. Rusya yönetiminin, Tataristan'a kıyasla daha tecrübeli, güçlü bir devlet geleneğinin ve derin yapısı, Tataristan'ın bağımsızlık hareketini her zaman kontrol etme imkânı vermiştir. Aynı zamanda, jeopolitik konumu gereği, güçlü bir bağımsızlık gayreti ortaya konulamamıştır. Ufak girişimler olsa bile, ülke dışından, uluslararası sistemdeki aktörlerden yeterli fikri ve fiili destek görmemişlerdir. Rusya açısından bakıldığında ise, federasyon sistemi oluşturularak Rusya coğrafyasında her daim var olan bölgeler ve farklı yapılar üzerindeki hâkimiyet 'toprak bütünlüğünü' koruma adı altında devam ettirmek istenmektedir.

Tataristan şimdilik mevcut düzenini sürdürmektedir. Yakın veya uzak bir gelecekte yönetimin değişmesi veya Tatar halkını yani Kazan Tatarlarını temsil edebilecek bir siyasi yapının oluşması halinde, Tataristan Cumhuriyeti tekrardan bağımsızlık ile mücadele etme kuvveti elde edebilir ve böyle bir durumun iki Kremli; Kazan ve Moskova'yı karşı karşıya getirebileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acar, Serkan. (2013). *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arechaga, Eduardo J. (1979). *International Law in the Past Third of a Century*. The Netherlands: Sijthoff & Noordhoof.

Atlasi, Hadi. (2004). *Kazan Hanlığı'nın Çöküşü ve Süyüm Bike*. Hakan Coşkunarslan (çev.), Konya: Kömen Yayınları.

Ali, Ali H. (2013). Uluslararası Hukukta Kendi Geleceğini Belirleme (Self-Determination) Hakkı. Ankara Üniversitesi SBE. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.

Anisimov, Yevgeni V. (2011). *İmperatorskaya Rossiya*. Piter: Sankt Peterburg

Barten, Ulrike. (2014). *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination*. New York: Springer.

Bakke, Kristin M. (2010). The Turn to Violence in Separatist Struggles in Chechnya and Punjab. Erica Chenoweth ve Adria Lawrence (Ed.). *Rethinking Violence: States and Non-State Actors in Conflict* içinde. London: The MIT Press, 221-247.

Bedjaoui, Mohammed. (Ed.). (1991). *International Law: Achievements and Prospects*. Paris: UNESCO.

Benningsen, A. ve Quelquejay, C. (1981). *Step'de Ezan Sesleri: Sovyet rejimi altındaki İslam'ın 400 yılı*. Nezih Uzel (çev.), İstanbul: Kent Basımevi.

Belaya Kniga Tatarstana: Put kı Suvernitetu (Sbornik ofitsialnih dokumentov) 1990-1995. (1996). Kazan: Panorama Forum.

Buchanan, Allen. (2007). *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*. Oxford: Oxford University Press.

Brownlie, Ian. (2008). *Principles of Public International Law*. Oxford: Oxford University Press.

Broxup, Marie B. (1996). Tatarstan and the Tatars. Graham Smith (Ed.). *The Nationalities Question in the Post-Soviet States* içinde. London: Longman, 75-93.

Cardenas, Emilio J. ve Canas, Maria F. (2002). The Limits of Self-Determination. Wolfgang Danspeckgruber (Ed.). *The Self-Determination of Peoples: Community, Nation, and State in an Independent World* içinde. London: Lynne Rienner Publishers, 101-118.

Cassese, Antonio. (1995). *Self-determination of peoples: a legal reappraisal*. New York: Cambridge University Press.

Ciobanu, Dan. (1975). *Preliminary Objections Related to the Jurisdiction of the United Nations Political Organs*. Netherlands: Martinus Nijhoff.

Cohen, Ariel. (1996). *Russian Imperialism: Development and Crisis*. London: Praeger.
Deliömeroğlu, Yakup. (1997). *Tatarlar ve Tataristan*. Ankara: Avrasya Kalkınma Derneği Yayınları.

Devlet, Nadir. (1985). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Devlet, Nadir. (1998). *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Devletşin, Timurbek. (1981). *Sovyet Tataristan'ı*. Mehmet Emircan (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Doyle, William. (2015). *Fransız Devrimi*. Ankara: Dost.

Fedosov, Petr. (2001). Federatsiya vı Rossii: Nekotoriye Voprosı Teorii. Rafaelya Hakimov (Ed.). *Federalizm vı Rossii* içinde. Kazan: İstitut İstorii Akademii Nauk Tatarstana Kazanskiy İstitut Federalizma, 11-17.

Graney, Katherine E. (2001). Projecting Sovereignty in Post-Soviet Russia: Tatarstan in International Arena. Michael Keating ve John McGarry (Ed.). *Minority Nationalism*

and the Changing International Order içinde. Oxford: Oxford University Press, 264-294.

Gündüz, Aslan. (2003). *Milletlerarası Hukuk*. İstanbul: Beta.

Gözler, Kemal. (2016). *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*. Bursa: Ekin.

Hannum, Hurst. (1996). *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Harris, David J. (2010). *Cases and Materials on Internatinal Law*. London: Sweet & Maxwell.

Heater, Derek. (1994). *National Self-Determination: Woodrow Wilson and His Legacy*. London: The Macmillan Press.

Hudyakov, Mihail G. (1990). *Oçerki Po İstorii Kazanskogo Hanstva*. Moskova: İnsan.

Jennings, Ivor. (2011). *The Approach to Self-Government*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kamalov, İlyas. (2007). *Avrasya Fatihi Tatarlar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Keating, Michael. (1996). *Nations against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*. London: Macmillian Press Ltd.

Kerimullin, Ebrar. (1998). *Tatarlar İsmimiz ve Kimliğimiz*. Zeynep Sarıışık (çev.), İzmir: İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yayınları.

Khakim, Raphael. (2006). *Russian and Tatarstan at Crossroads of History*. Kazan: Institute of History Academy of Sciences of Tatarstan.

Khurmatullin, Azat. (2010). Tatarstan: Islam Entwined with Nationalism. Roland Dannreuther ve Luke March (Ed.). *Russia and Islam* içinde. Oxon: Routledge, 103-121.

Knop, Karen. (2002). *Diversity and Self-Determination in International Law*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Kurat, Akdes N. (1999). *Rusya Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Lappo, Georgiy M. (2012). *Goroda Rossii: Vizglyad Geografa*. Moskova: Noviy Hronograf.

Landau, Jacob M. (1995). *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*. London: Hurst & Company.

Lefebvre, Georges. (2015). *Fransız Devrimi*. İstanbul: Hil Yayın.

Lenin, Vladimir İ. (2014). *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*. Muzaffer Erdost (çev.), Ankara: Sol Yayınları.

Leonard, Arthur R. (1918). *War Addresses of Woodrow Wilson*. Boston: The Athenaum Press.

Lieven, Anatol. (1998). *Chechnya: Tombstone of Russian Power*. New Haven: Yale University Press.

Manela, Erez. (2007). *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the Integrational Origins of Anticolonial Nationalism*. New York: Oxford University Press.

Malanczuk, Peter. (1997). *Akehurst's Modern Introduction to International Law*. New York: Routledge.

Muhammetdinov, Rafael F. (2000). *Natsiya i Revolutsiya: Trabsformatsiya Natsionalnoy idei vı tatarskom obşestve pervoy treti XX veka*. Kazan: Akademiya Nauk Tatarstana İnstitut İstorii.

Mee, Charles L. (2014). *1919 Versailles: The End of the War to End All Wars*. New World City.

Moore, Margaret. (2001). *The Ethics of Nationalism*. New York: Oxford University Press.

Moltchanovay, Anna. (2010). *National Self-Determination and Justice in Multinational States*. New York: Springer.

Paul, Christopher ve Diğerleri. (2013). *Paths to Victory: Detailed Insurgency Case Studies*. California: RAND Corporation.

Pazarıcı, Hüseyin. (2016). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Petrov, Nikolai ve Slider, Darrel. (2010). *The Regions Under Putin and After*. Stephen K. Wegren ve Dale R. Herspring (Ed.). *Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain* içinde. ABD: Rowman & Littlefield Publishers, 59-82.

Philpott, Daniel. (2001). *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

Recchia, Stefano ve Urbinati, Nadia (Ed.). (2009). *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations*. Princeton: Princeton University Press.

Rorlich, Azade A. (2000). *Volga Tatarları*. Mehmet Süreyya Er (çev.), İstanbul: İletişim.

Sander, Oral. (2012). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.

Shpakovsky, Viacheslav ve Nicolle, David. (2013). *Armies of the Volga Bulgars & Khanate of Kazan*. İngiltere: Osprey Publishing Ltd.

Shaw, Malcolm N. (2014). *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stalin, Josef V. (2012). *Marxism and the National Question*. London: CPGB-ML.

Şahray, Sergey. (2001). Problemi Razvitiya Rossiyskogo Federalizma Na Sovremennom Etape. Rafaelya Hakimov (Ed.). *Federalizm vı Rossii* içinde. Kazan: İstitut İstorii Akademii Nauk Tatarstana Kazanskiy İstitut Federalizma, 18-23.

Türcan, Talip. (2001). *Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Türkoğlu, İ. (2006). *Müslüman Kongreleri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32.

Usmanova, Dilyara. (2013). Stanovleniye Turko-Tatarskogo Politiçeskogo Dvijeniya vı Rossii (naçalo XX stoletiya). *İstoriya Tatar sı Drevneyşih Vremen-VII* içinde. Kazan: İstitut İstorii im. Ş. Mardjani. 73-96.

Watson, Hugh S. (1967). *The Russian Empire*. New York: Oxford University Press.

Wellman, Christopher H. (2005). *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yaman, Ertuğrul. (2002). *Gaspıralı İsmail ve Ortak Türkçe*. Ankara: Alternatif Yayınları.

Zekiyev, Mirfatih Z. (2006). *Türklerin ve Tatarların Kökeni*. Ahsen Abtur (çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.

Zenkovsky, Serge A. (2000). Rusya'da Türkçülük ve İslam. Ali Nejat Ongun (çev.), Ankara: Günce Yayıncılık.

Zenkovsky, Serge A. (1983). Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık. İzzet Kantemir (çev.), İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Makaleler, Raporlar ve Tezler

ABD Helsinki Komisyonu Raporu. (14 Nisan 1992). <https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/Report%20on%20the%20Tatarstan%20Referendum%20on%20Sovereignty.pdf> (26 Kasım 2017).

Aral, Berdal. (2014). Bir Büyük İhanet Vesikası Olarak Filistin Sorunu ve Uluslararası Hukuk. *Özgün İrade*. 128, 8-11.

Araujo, Robert. (2000). Sovereignty, Human Rights, and Self-Determination: The Meaning of International Law. *Fordham International Law Journal*. 24. 5, 1477-1532.

Arsava, Ayşe Füsün. (1981). Selfdetermination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu. Seha L. Meray'a Armağan. Cilt 1, Ankara.

Akulov, Timur Y. (2010). Formirovaniye Modeli Uçastiya Subyekta RF vı Realizatsii Vneşney Politiki Stranı (na primere Respubliki Tatarstan). *Uçenıye Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Gumanitarnıye Nauki*. 152. 3/2, 220-228.

Alexander, James. (2004). Federal Reforms in Russia: Putin's Challenge to the Republics. *Demokratizatsiya-Washington*. 12. 2, 233-263.

Bhattacharji, Preeti. (2010). Chechen Terrorism (Russia, Chechnya, Separatist). *Council on Foreign Relations*. <https://www.cfr.org/backgrounder/chechen-terrorism-russia-chechnya-separatist> (7 Kasım 2017).

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. (2016). Frequently Asked Questions on the Right to Development. Fact Sheet No: 37. Geneva.

http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FSheet37_RtD_EN.pdf (19 Kasım 2017).

Brown, Philip M. (1921). The Aaland Islands Question. *The American Journal of International Law*. 15. 2, 268-272.s

Carley, Patricia. (1996). Self-Determination: Sovereignty, Territorial Integrity, and the Right to Secession. *United States Institute of Peace*. 31. 7.

Corntassel, Jeff. (2008). Toward Sustainable Self-Determination: Rethinking the Contemporary Indigenous-Rights Discourse. *Alternatives*. 33. 1, 105-132.

Cristescu, Aureliu. (1981). The Right to Self-Determination: Historical and Current Development on the Basis of United Nations Instruments. *UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities*. New York.

Dersso, Solomon. (2012). International Law and the Self-Determination of South Sudan. *Institute for Security Studies Papers*. 231.

Dudkina, L. V. (2010). İstoriya Gosudarstva i Prava Rossii. <http://be5.biz/pravo/i016/index.html> (12 Kasım 2017).

Dweik, Musa. (1997). Settements and the Palestinian Right to Self-Determination. *Palestine-Israel Journal*. 4. 2. <http://www.pij.org/details.php?id=478> (9 Aralık 2017).

Elezar, Daniel. (2015). Federalizm Kak Tsel i Kak Sredstvo. *Neprikosnovennyi Zapas*. <http://magazines.russ.ru/nz/2015/99/2e-pr.html> (5 Kasım 2017).

Espiell, Hector G. (1980). The Right to Self-Determination: Implementation of United Nations Resolutions. *UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities*. New York.

Heywood, Andrew. (1997). Demokrasi. *Liberal Düşünce Dergisi*. 8, 108-121.

Jeleznov, B. L. (2008). Konstitusyonno-pravoviye İnstitutı Avtonomnih Respublik vı Sovetskiy Period. *Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii*. 4, 54-67.

Karimova, Guzel R. (2011). Kı Voprosu O Realizatsii Suverennih Prav TASSR: 20-ye Godı XX Veka. *Uçeniy Zapiski Kazanskogo Universiteta. Gumanitarniyey Nauki*. 153. 3, 150-157.

Keenan, Ronan. (2013). Tatarstan: The Battle over Islam in Russia's Heartland. *World Policy Institute*. <http://www.worldpolicy.org/journal/summer2013/tatarstan-battle-islam-russias-heartland> (9 Kasım 2017).

Keitner, Chimene I. (2000). National Self-Determination in Historical Perspective: The Legacy of the French Revolution for Today's Debates. *International Studies Review*. 2. 3, 3-26.

Kranz, Jerzy. (2014). Imperialism, the Highest Stage of Sovereign Democracy: Some Remarks on the Annexation of Crimea by Russia. *Archiv des Völkerrechts*. 52. 2, 205-221.

Kolesnikov, Y. A ve Kiseleva, A. V. (2009). Osobennosti Pravovogo Statusa Çeçni Kak Subyekta RF. *Terra Economicus*. 7. 4 (3), 35-40.

Lu, Bingbin. (2004). The Case Concerning East Timor and Self-determination. *Murdoch University Electronic Journal of Law*. 11. 2. <http://www5.austlii.edu.au/au/journals/MurUEJL/2004/17.html#t4> (22 Kasım 2017).

Manela, Erez. (2005). A Man Ahead of His Time?. *International Journal*. 1115-1124.

Missan, Attorney. M. (2009). Self-determination in Chechnya: Between Politics and International Law. *Speech at European Parliament. Brussel* <http://www.waynakh.com/eng/2009/05/self-determination-in-chechnya-between-politics-and-international-law-by-micheal-missan-speech-at-european-parlament/> (16 Kasım 2017).

Nawaz, M. K. (1965). The Meaning and Range of the Principle of Self-Determination. *Duke Law Journal*. 82, 82-101.

Osterland, Holly A. (1993). National Self-Determination and Secession: The Slovak Model. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 25. 3, 655-702.

Ovçinnikov, Aleksandr. (2011). Natsionalizm: Kto Vinovat i Çto Delat? (Vızglyad iz Tatarstana). *Vlast*. 7, 22-27.

Öberg, Marko D. (2006). The Legal Effects of Resolutions of the UN Security Council and General Assembly in the Jurisprudence of the ICJ. *The European Journal of International Law*. 16. 5, 779-906.

Pellet, Alain. (1992). The Opinions of the Badinter Arbitration Committee A Second Breath for the Self-Determination of Peoples. *European Journal of International Law*. 3. 1, 178-185.

Philpott, Daniel. (1995). In Defense of Self-Determination. *Ethics*. 105. 2, 352-385.

Putin, Vladimir. (2012). Rossiya: Natsionalny Vopros. *Nezavisimaya*. http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html (5 Kasım 2017).

Ravio, Jan-Rober. (1996). Fenomen Tatarstana i Federativnoye Stroitelstvo vı Rossii. *Vestnik Evrazii*. 172-193.

Roepstorff, Kristina. (2004). Self-Determination of Indigenous Peoples Within the Human Rights Context: A Right to Autonomy?. *Law and Development*. <http://www.lawanddevelopment.org/docs/selfdetermination.pdf> (6 Eylül 2017).

Saul, Matthew. (2011). The Normative Status of Self-Determination in International Law: A Formula for Uncertainty in the Scope and Content of the Right. *Human Rights Law Review*. 11. 4, 609-644.

Tanrısever, Oktay F. (2002). The Politics of Tatar Nationalism and Russian Federalism: 1991-1999. School of Slavonic and East European Studies University College London. *Ph. D. Thesis*. London.

Tarhov, Sergey. (2005). İzmeneniye Administrativno-Territorialnogo Deleniya Rossii vı XII-XX vv. *Logos*. 1. 46, 65-101.

Thornberry, Patrick. (1989). Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review of International Instruments. *The International and Comparative Law Quarterly*. 38. 4, 867-889.

Uz, Abdullah. (2007). Teori ve Uygulamada Self-Determinasyon Hakkı. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 3. 9, 60-81.

Vidmar, Jure. (2010). Remedial Secession in International Law: Theory and (Lack of) Practice. *St Antony's International Review*. 6. 1, 37-56.

Voicescu V. A. ve Dobarceanu, N. R. (1986). Sovereignty and Integration in Modern Era Perspectives. *Journal of Sociology*. 27, 215-259.

Yapıcı, Utku. (2007). Tarihsel Süreç İçerisinde Rus-Çeçen Sorunu. *Kafkasevi*. <http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/52> (9 Kasım 2017).

İnternet Kaynakları

Abaşın, S. (2002). Situatsiya vı Respublike Tatarstan. *Tatarskoye İstoriçeskoye Obşestvo*. <http://www.tatar-history.narod.ru/10let.htm> (10 Eylül 2017).

Ageyeva, Lubov. (1990). 30 Avgusta 1990 Goda: Tak Delalas İstoriya. *Tatarskoye İstoriçeskoye Obşestvo*. <http://history-kazan.ru/kazan-vchera-segodnya-zavtra/retrospekti...vgusta-1990-goda/15823-30-avgusta-1990-goda-tak-delalas-istoriya> (1 Mart 2017).

Academic Dictionary, <https://dic.academic.ru>

Academic Dictionary, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/16105>

Benedek, Tibor W. (9 Mart 2017). Tatarstan-Between Potential, Success and Economic Crisis. *Antall Jozsef Knowledge Centre*. http://www.ajtk.hu/researchblog/38/tatarstan---between-potential_-success-and-economic-crisis-/ (29 Ağustos 2017).

Bilalova, Nailya. (1990). Priniyata Deklaratsiya o Gosudarstvennom Suvernitete. <http://www.an-tat.ru/zhurnal-nash-dom-tatarstan/33/1976/> (26 Şubat 2017).

Brandt, Hans M. ve Demin, Aleksey. (2002). Natsionalizm vı Tatarstane: Mif ili Realnost. <http://www.mediasprut.ru/info/bibliothek/ru/tatnazi.shtml>, (28 Ekim 2017).

Demoskop. (2010). http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_10.php (1 Kasım 2017).

Durnitsına, İrina. (2017). Ekspert: dogovor o razgraniçenii polnomoçiy RF i Tatarstana stoit prodlit. *Ria Novosti*. <https://ria.ru/politics/20170629/1497542767.html> (3 Kasım 2017).

Dünya Ekonomik Formu Raporu. (2014). Rusya'nın Bölgeleri. http://www3.weforum.org/docs/GAC/2014/WEF_GAC_Russia_DriversGrowth_Report_2014.pdf (1 Kasım 2017).

FBIS. (13 Nisan 1994). <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=inu.30000008318473;view=1up;seq=357> (26 Kasım 2017).

FBIS. (23 Mart 1994). <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=inu.30000008318465;view=1up;seq=141> (26 Kasım 2017).

Galeyev, Marat. (2005). Dogovornoye Razgraniçeniye Polnomoçiy Rossii i Tatarstana Kak Odna iz Form Razvitiya Federalizma vı Rossii. *Kazanskiy Federalist*. <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n14-15/15/> (10 Eylül 2017).

Galin, A. (2010). Verdikt Odnoznaçen: Vı Mejdunarodnom Prave Net Zapreta Na Provozglaşeniye Nezavisimosti Pridnestrovyia. *Olviya-Press*. <https://novostipmr.com/old/2010/ol206-07-10.html> (26 Şubat 2017).

Gıylman, Nail. (2017). O dogovore mejdu RF i Tatarsanom i Putyah Razvitiya Federatsii. <https://cont.ws/@fikerler/651441> (4 Kasım 2017).

Gorevoy, Ruslan. (2017). İskuşeniye Separatizmom. *Versiya*. <https://versia.ru/tatarstan-mozhet-sprovocirovat-rossijskie-regiony-na-novyj-parad-suverenitetov> (4 Kasım 2017).

Gretskiy, Igor. (6 Temmuz 2017). Supporting Separatism is not Russia's National Interest. *New Eastern Europe*. <http://www.neweasterneurope.eu/interviews/2399-supporting-separatism-is-not-in-russia-s-national-interest> (29 Temmuz 2017).

Halilov, Gusmana. (14 Haziran 2000). Prilojeniya k zayavleniyu v Gossovet RT. <http://www.bulgars.ru/dela/gsv1920.htm> (28 Şubat 2017).

Hisamova, Regina. (2016). Den Konstitutsii Tatarstana: Çto Mı Poteryali za 24 Goda. *Idel Realii*. <https://www.idelreal.org/a/28099022.html> (10 Eylül 2017).

İnterfaks. (1994). <http://www.interfax-religion.ru/buddhism/?act=archive&div=8583> (16 Kasım 2017).

Khakim, Rafael. (2002). Kto tı, Tatarin?. *Tatarskaya Elektronnaya Biblioteka*. <http://kitap.net.ru/hakim/1.php> (27 Şubat 2017).

Kremlin. (2000). No 1071 Sayılı Kararname. <http://kremlin.ru/acts/bank/15678> (26 Kasım 2017).

Kırımlı, Hakan. (2001). İsmail Bey Gaspıralı (Gasprinskiy)-1851-1914. <http://www.emelvakfi.org/ismailgaspıralı/yazılar/hkirimli02.htm> (11 Kasım 2017).

Knox, Kathleen ve Guilfanov, Rim. (4 Mart 2002). Tatarstan: Status Under Scrutiny As Lawmakers Change Constitution. *RFERL*. <https://www.rferl.org/a/1098984.html> (4 Temmuz 2017).

Malik, Hafeez. (1994). Tatarstan's Treaty with Russia: Autonomy or Independence. http://1997-2011.tatarstan.ru/index.html@s&node_id=1379&full=638.html (1 Kasım 2017).

Meşeryakov, Vadim. (2017). U nas sı Rossiye net mirnogo dogovora. *Krim Realii*. <https://ru.krymr.com/a/28809148.html> (3 Kasım 2017).

minorityrights.org

Muşkina, İrina. (2017). <http://rt-online.ru/marat-galeev-dogovor-ne-utratil-svoego-znacheniya/> (6 Kasım 2017).

Ostapa, Vadim. (2015). Den Yedineniya i Svoboda iz Tatarstana. *UKRİNFORM*. <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/1912462-den-edineniya-i-svoboda-iz-tatarstana.html> (10 Eylül 2017).

Rastovskiy, Mihail. (2017). Sıhvatka dvuh Kremley: počemu Putin ne prodlil dogovor sı Tatarstanom. *Moskovskiy Komsomolets*. <http://www.mk.ru/politics/2017/08/15/skhvatka-dvukh-kremley-pochemu-putin-ne-prodlil-dogovor-s-tatarstanom.html> (3 Kasım 2017).

Ravio, Jan-Rober. (1992). Tipı Natsionalizma, Obşestvo i Politika vı Tatarstane. *Tatarskoye İstoriçeskoye Obşestvo*. <http://www.tatar-history.narod.ru/ravio.htm> (1 Mart 2017).

RBC. (2017). <http://www.rbc.ru/politics/15/07/2017/5969c0bb9a79472e76e2de75> (5 Kasım 2017).

Regnum. (2016). <https://regnum.ru/news/2215066.html> (5 Kasım 2017).

Ria. (2017). <https://ria.ru/politics/20170804/1499762086.html> (6 Kasım 2017).

Russian Federation Federal State Statistics Service
http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-16.pdf (12 Aralık 2017).

Savelzon, Vilyam (2005). Gazetnıye Publikatsii: Orenburje. http://kraeved.opck.org/biblioteka/gazetnie_publicacii/orenburjie/2005_07_27_29.php?print (28 Ekim 2017).

Şahray, Sergey. (2016). Kto Skazal, Çto Doljno Bıt Tri Vetvi Vlasti? Nikto!. *BiznesOnline*. <https://www.business-gazeta.ru/article/305214> (10 Eylül 2017).

Şangareyev, İsmagil. (2017). Yeşe raz o natsionalnom voprose. *Vsemirniye Novosti Tatar*. <http://www.newstatar.ru/archives/21929> (4 Kasım 2017).

Şaymiyev, Mintimer (1994). Harvard Üniversitesi Konuşması. *Gosudarstvenniy Sovetnik*. <http://shaimiev.tatarstan.ru/pub/view/9192> (10 Eylül 2017).

Şumilova, Marina. (2006). Dogovor o razgraniçenii polnomoçiy mejdu Rossiyskoy Federatsiyey i Respubliki Başkortostan – 12 let. *Başinform*. <http://www.bashinform.ru/news/138901-dogovoru-o-razgranichenii-polnomochiy-mezhdu-rossiyskoy-federatsiey-i-respublikoy-bashkortostan-12-let/> (3 Kasım 2017).

Tagirov, İndus. (2000). İstoriya Sostoyalas, No Ona Prodoljayetsiya. *GasırlarAvazı*. http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/2000_3_4/12/12_1/ (10 Eylül 2017).

Tass. (2017). <http://tass.ru/politika/4404729> (5 Kasım 2017).

Vikalyuk, Alla ve Bely, Mihail. (2017). Takiye dogovori nujno podpisivat libo so vsemi, libo ni skem. *UraRu*. <https://ura.news/articles/1036271370> (3 Kasım 2017).

Volk, Yevgeniy. (2015). <http://yeltsin.ru/news/boris-elcin-berite-stolko-suverineteta-skolko-smozhete-proglotit/> (10 Eylül 2017).

Yusupov, Ruzal. (2012). Konstitutsiya Tatarstana: Kakoy mı yeye znali, i kakaya ona yest. *Zvezda Povoljya*. <http://zvezdapovolzhya.ru/obshestvo/konstitutsiya-tatarstana-kakoy-my-ee-znali-i-kakaya-ona-est-03-11-2012.html> (10 Eylül 2017).

Anlaşmalar, Bildiriler ve Diğer Temel Kaynaklar

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı. (27 Haziran 1981). http://www.achpr.org/files/instruments/achpr/banjul_charter.pdf (26 Kasım 2017).

Başkurdistan ve Rusya Arasındaki Yetki Paylaşımı Anlaşması. (1994). http://base.garant.ru/17700035/#block_4001 (3 Kasım 2017).

Birleşmiş Milletler. (1966). İkiz Sözleşmeler. *Yearbook Of the UN*

Birleşmiş Milletler Anlaşması, Türkçe Metin. (1945). *Ombudsman*. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf> (26 Kasım 2017).

Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı. (24 Ekim 1970). Devletler Arasında Dostane İlişkiler Bildirisi 2625 (XXV). [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2625\(XXV\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2625(XXV)) (26 Kasım 2017).

Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı. (1986). Kalkınma Hakkına İlişkin Bildiri, A/Res/41/128. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/41/128 (26 Kasım 2017).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı. (1999). S/Res/1244. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement> (26 Kasım 2017).

Çeçenistan Cumhuriyeti Anayasası. (1992). <http://unpo.org/article/1080> (16 Kasım 2017).

Çeçenistan Cumhuriyeti Anayasası. (2003). <http://www.chechnya.gov.ru/page.php?r=63> (16 Kasım 2017).

Federal Kanun. (4 Haziran 2003). http://base.garant.ru/186093/#block_5 (26 Kasım 2017).

Federal Kanun. (11 Temmuz 2007). <https://rg.ru/2007/07/31/tatarstan-doc.html> (26 Kasım 2017).

Federasyon Anlaşması. (31 Mart 1992). <http://constitution.garant.ru/act/federative/170280/#100> (26 Kasım 2017).

Helsinki Nihai Senedi. (1975). <http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>.

Kanada Yüksek Mahkemesi. (1998). 2 S.C.R. 217. Lexum. <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1643/index.do> (27 Kasım 2017).

Milletler Cemiyeti. (1920). Aaland Adası Sorunu. <https://www.ilsa.org/jessup/jessup10/basicmats/aaland1.pdf> (26 Kasım 2017).

Rusya Anayasası. (1993). <http://constitution.garant.ru> (26 Kasım 2017).

Rus Halkların Hakları Deklarasyonu. (15 Kasım 1917). <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5307/>,

Rusya Güvenlik Konseyi Toplantısı Raporu. (24 Mart 2009). <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/3529> (16 Ağustos 2017).

Federasyon ve Unsurları Hakkında Kanun (26 Nisan 1990). <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=17#0> (26 Kasım 2017).

Tataristan 2030 Planı. <http://invest.tatarstan.ru/advantages/strategy-2030/> (26 Kasım 2017).

Tataristan Cumhuriyeti Anayasası. (1992) http://kazan.ws/cgi-bin/republic/print.pl?action=view_cul&id_cul=281&id_razdel=10&id_sub=44&id_sub_sub=28&wh=sub (11 Mart 2017)

Tataristan Cumhuriyeti Anayasası. (2012). http://tatarstan.ru/file/Konstitution_rus_03.pdf (5 Kasım 2017).

Tataristan ve Rusya Arasında Yetki Paylaşımı Anlaşması. (15 Şubat 1994) <http://www.kazanfed.ru/docum/dogovor/1/> (4 Haziran 2016).

Tataristan ve Rusya Arasında Yetki Paylaşımı Anlaşması. (26 Temmuz 2007). <http://tatarstan.ru/documents/polnomochia.htm> (15 Şubat 2017).

Tataristan Cumhuriyeti Bağımsızlık Deklarasyonu. (30 Ağustos 1990). <http://gossov.tatarstan.ru/dokument/deklaracia/> (26 Kasım 2017).

Uluslararası Adalet Divanı. (1995). Doğu Timor Davası. *UAD Raporu*. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/84/084-19950630-JUD-01-00-EN.pdf> (23 Kasım 2017).

Uluslararası Adalet Divanı. (1975). Batı Sahra Davası. *UAD Raporu*. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/61/061-19751016-ADV-01-00-EN.pdf> (23 Kasım 2017).

Viyana Deklarasyonu. (1993). *Dünya İnsan Hakları Konferansı*.
<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx> (26 Kasım 2017).

Yeltsin Federal Meclis Konuşması. (16 Şubat 1995). www.lawmix.ru (26 Kasım 2017).

<http://www.statdata.ru/karta/tatary-na-karte-rossii> (12 Aralık 2017).

<https://acer120.livejournal.com/96251.html> (12 Aralık 2017).



EKLER

Ek-1. SSCB Dönemi Tatar Nüfusu



Tablo 1. SSCB Dönemi Tatar Nüfusu⁶

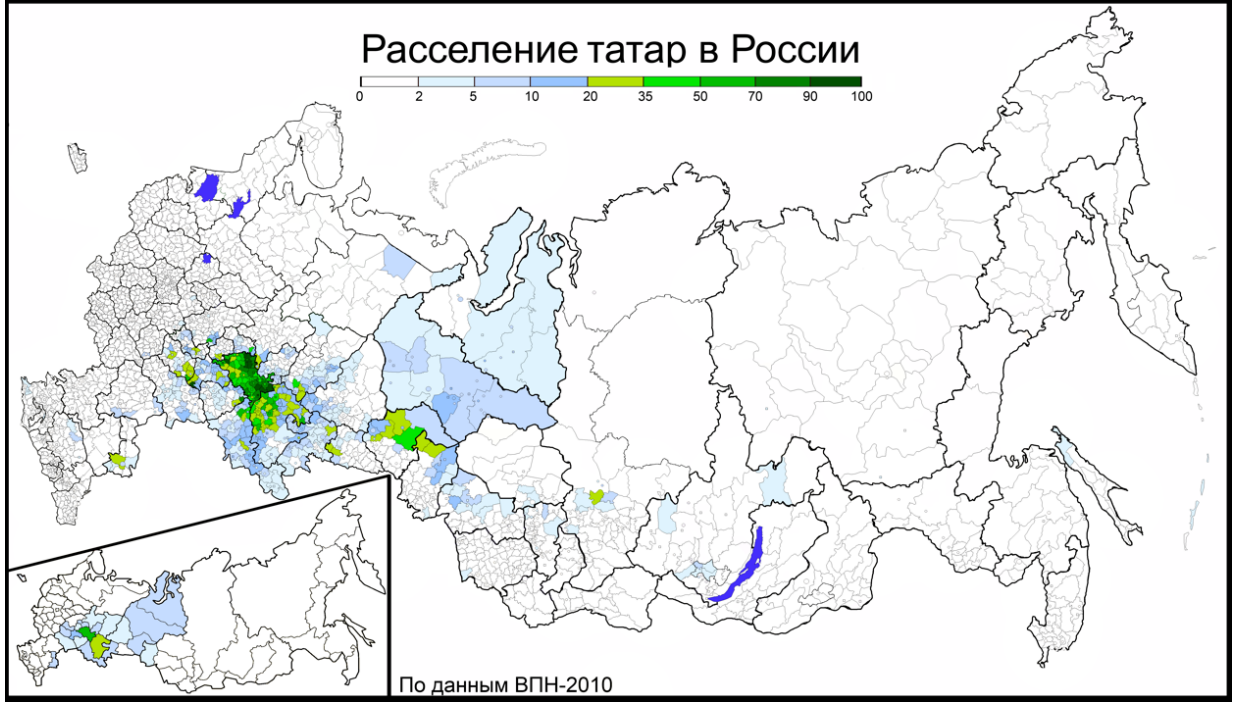
Yıl	TÖSSC				SSCB
	Tatar Nüfusu	Rus Nüfusu	Diğer	Toplam Nüfus	Tatar Nüfusu
1939	1.421.514	1.250.667	243.096	2.915.277	4.313.488
1959	1.345.195	1.252.413	252.809	2.850.417	4.917.991
1979	1.641.603	1.516.023	287.786	3.445.412	6.185.196
1989	1.765.404	1.575.361	300.977	3.641.742	6.648.760

⁶ Bu tablo <http://www.demoscope.ru> adresinden alınan verilere göre düzenlenmiştir.

Ek-2. Tatarların Rusya İçindeki Yerleşim Yoğunluğu



Harita 1. Tatarların Rusya İçindeki Yerleşim Yoğunluğu⁷

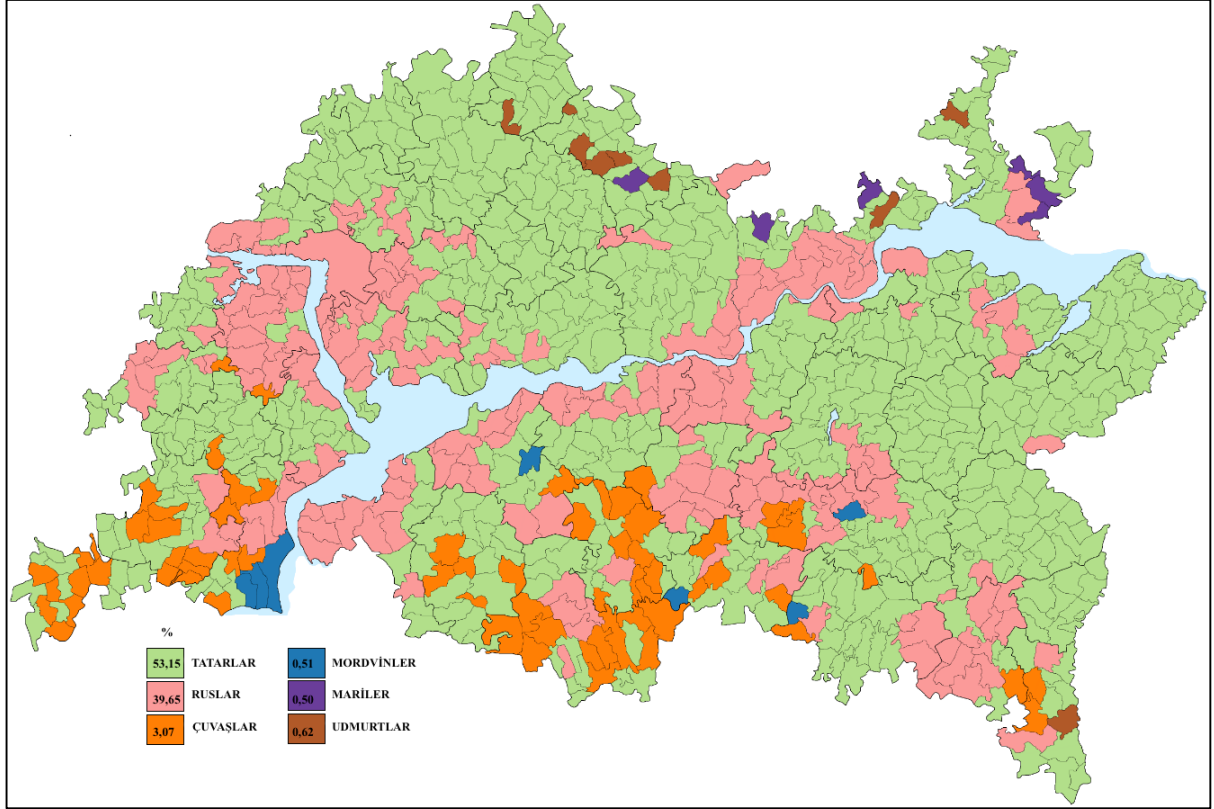


⁷ 2010 tarihli verilere göre düzenlenmiştir <http://www.statdata.ru/karta/tatary-na-karte-rossii>.

Ek-3. Tataristan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı



Harita 2. Tataristan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı (2010)^{8 9}



⁸ Tarafımızdan Türkçeye tercüme edilmiş ve bazı değişiklikler yapılmıştır. Orijinali için bkz., <https://acer120.livejournal.com/96251.html>

⁹ Tatarlar, Ruslar, Çuvaşlar, Mordvinler, Mariler ve Udmurtlar'dan sonra sırasıyla, Ukraynalılar %0,48 ve Başkurtlar %0,36 gelmektedir, bkz., http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-16.pdf

Ek-4. Rusya Federasyonu İçinde Federe Cumhuriyetler



Harita 3. Rusya Federasyonu İçinde Federe Cumhuriyetler¹⁰



¹⁰ Numaralandırma tarafımızdan yapılmıştır. Haritanın orijinali için bkz., <http://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW11ZGhhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9uey83LzdkL01hcF9vZl9mZWRLcmFsX3N1YmplY3RzX29mX1J1c3NpYV8lMjgyMDE0JTl5LnN2Zw>

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Meryem ÖZGÜR

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 19 Mayıs 1991, İstanbul

Elektronik Posta: meryem.ozgur@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü	2013
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı	2017

YABANCI DİLLER

İngilizce ve Rusça.

YAYINLAR

Özgür, Meryem. (2016). Hazar Denizi'nin Kıyı Ülkeler Arasındaki Paylaşım Sorunu ve Kıyı Ülke Tezleri. *İstanbul Bilimler Akademisi*. 103-114.

Özgür, Meryem. (2017). AIPAC'in Amerikan Dış Politikasını ve Nükleer Müzakerelerini Etkileme Siyaseti. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi SBF Dergisi*. 1. 2, 111-146.